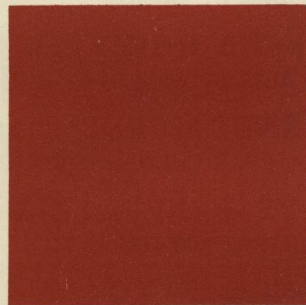

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

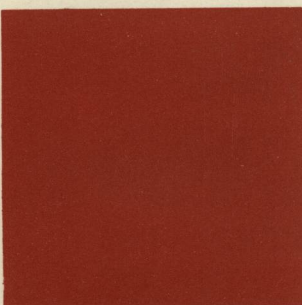
δεκαπενθήμερος

Γιά τή μνήμη
τοῦ πόνου
τῆς Κατοχῆς

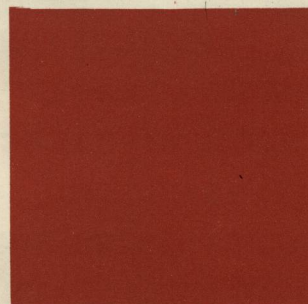
Ὁ Παπανδρέου
στή χώρα τῆς
μετα-Παπανδρέου
ἐποχῆς

Ἡ Εὐρωπαϊκὴ Ἐνωση
καί ὁ ἀγροτικός τῆς
Νότος

Ὁ αὐλός, ὁ θάνατος
καί
ἡ ἐλεγειακὴ ποίηση

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ ΕΙΚΟΣΙ ΧΡΟΝΩΝ

Ἄγγελος Ἐλεφάντης, Ὁ Πολίτης 20 χρόνων • Δ. Παπαδημητρόπουλος, Ὁ Παπανδρέου στή χώρα τῆς μετα-Παπανδρέου ἐποχῆς • Κ. Βούλγαρης, Ὁ Ἄκης, τό κόμμα, ὁ Σημίτης ἀκόμα • Γιώργος Πάσχος, «Κοινωνία πολιτῶν» καί αὐτοπεριορισμός. • Λ. Λαμπριανίδης, Πανεπιστήμια: ὥρα γιά σημαντικές ἀποφάσεις. • Ν. Σεβαστάκης, Ὁ αἰσθητικός ἐαυτός. • Π. Παναγιωτόπουλος, Ἡ διαφύλαξη τῆς ὀδύνης. Γιά τή μνήμη τοῦ πόνου τῆς Κατοχῆς. • Λ. Λουλούδης, Γεωπολιτικές πρωτοβουλίες τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης καί ὁ ἀγροτικός τῆς Νότος. • Χ. Στέκα, Μεταδόνη: ἐσκεμμένη συσκότιση ἢ ἀγνοία τοῦ θέματος. • Μ. Πετρονάτη, Ἡ φιλανθρωπία καί ἡ ἀρωγή ὡς συμβολικοὶ μηχανισμοὶ κοινωνικοῦ ἀποκλεισμοῦ. • Μ. Τριανταφύλλου, Ὁ αὐλός, ὁ θάνατος καί ἡ ἐλεγειακὴ ποίηση.

Παρασκευὴ 24 Μαΐου 1996 • τεῦχος 22 • δρχ. 800

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Δεκαπενθήμερος
Παρασκευή 24 Μαΐου 1996

τεύχος 22, τιμή 800 δραχ.

ΕΠΕΙΓΟΝ

**Άνανεώστε τις συνδρομές σας,
γιατί χανόμαστε!**

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ελλάδα

Ετήσια (24 τεύχη) : 15.000 δραχ.

Εξαμηνιαία (12 τεύχη): 7.500 δραχ.

Φοιτητική (24 τεύχη): 10.000 δραχ.

Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 20.000 δραχ.

Ευρώπη

Ετήσια (24 τεύχη): 17.000 δραχ.

Άλλες χώρες

Ετήσια (24 τεύχη): 20.000 δραχ.

ΕΚΔΟΤΗΣ

Άγγελος Έλεφαντης
Κέκροπος 2, Άθήνα 105 58
Τηλ. 3239645 • FAX 3227706
Εκτύπωση: Άφοι Χρυσσοχού,
Στυμφαλίας 8,
Περιστέρι, τηλ. 5719937

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΑΓΓΕΛΟΣ ΕΛΕΦΑΝΤΗΣ. Ο ΠΟΛΙΤΗΣ 20 ΧΡΟΝΩΝ

ΔΙΑ ΓΥΜΝΟΥ ΟΦΘΑΛΜΟΥ: Γράφουν οι
Δ. Παπαδημητρώπουλος, Κ. Βούλγαρης 6

ΓΙΩΡΓΟΣ ΠΑΣΧΟΣ. «Κοινωνία πολιτών»
και αυτοπεριορισμός 11

Λ. ΛΑΜΠΡΙΑΝΙΔΗΣ. Παν/μια: ώρα για
σημαντικές αποφάσεις 16

Ν. ΣΕΒΑΣΤΑΚΗΣ. Ο αισθητικός έναντος 19

Π. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ. Η διαφύλαξη της οδύνης.
Για τη μνήμη του πόνου της Κατοχής 25

Λ. ΛΟΥΛΟΥΔΗΣ. Γεωπολιτικές πρωτοβουλίες
της Ευρωπαϊκής Ένωσης
και ο αγροτικός της Νότος 31

Χ. ΣΤΕΚΑ. Μεθαδόνη: έσκεμμένη
συσκότιση ή άγνοια του θέματος 39

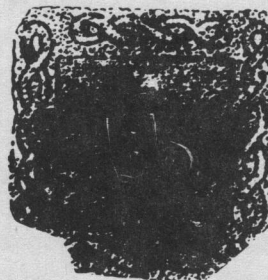
Μ. ΠΕΤΡΩΝΩΤΗ. Η φιλανθρωπία και η άρωγή
ως συμβολικοί μηχανισμοί κοινωνικού
άποκλεισμού 43

Μ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ. Ο αϊλός, ο θάνατος
και η έλεγειακή ποίηση 47

Λουί Άλτουσέρ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ

Μετάφραση
Άγγελος Έλεφαντης

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ 20 ΧΡΟΝΩΝ: 1976-1996

Ο Πολίτης έγινε είκοσι (20) χρονών, τό πρώτο του τεύχος κυκλοφόρησε στά μέσα Μαΐου 1976.

“Αλλάξαν τόσα καί τόσα αὐτά τά είκοσι χρόνια, τό τοπίο τοῦ 1976 ἔχει μέ τή σημερινή ἐποχή μιά σχέση σχεδόν «παλαιοντολογική». Ἔγιναν πολλά, διαφεύστηκαν πολλά, ἐπαληθεύτηκαν τά ἀπρόσμενα. Τό λέγαμε γιά ἀνέκδοτο τότε: «Ἄλβανός τουρίστας!», σήμερα ἑκατοντάδες χιλιάδες οἱ Ἄλβανοί στόν τόπο μας, οἱ Πολωνοί, οἱ Φιλιππινέζες, οἱ Αἰγύπτιοι. Τότε οἱ ἀναζητήσεις γιά τόν εὐρωκομμουνισμό, τόν δημοκρατικό σοσιαλισμό, τά καθεστῶτα τοῦ Ὑπαρκτοῦ πού τά εἴχαμε διαγράψει σάν καθεστῶτα πού θά ἄξιζε νά ζήσουν οἱ ἄνθρωποι, τότε οἱ κουβέντες γιά τά νέα κοινωνικά κινήματα, τήν Εὐρώπη, τά πάθη καί οἱ ἀγῶνες γιά τήν πορεία τῆς Ἀριστερᾶς, γιά τό πῶς θά γίνεи καλύτερη ἡ κοινωνία καί ἡ ζωή. Τώρα ἡ λέξη «ἀγῶνας» προκαλεῖ θυμηδία, γι’ αὐτό καί δέν προφέρεται πιά. Καί τότε ὑπῆρχαν «διαπλεκόμενα» καί μίζες καί νέφος κι αὐταρχισμός, καί τά χίλια κακά τῆς μοίρας μας, ἀλλά ἄν μᾶς ἔλεγε κάποιος ὅτι ὁ Κόκκαλης κι ὁ Βαρδινογιάννης, ὁ Ἀλαφούζος κι ὁ Λαμπράκης θά γίνονταν μιά μέρα οἱ ἄρχοντες καί οἱ μονομάχοι τῆς πολιτικῆς, τῆς κοινωνικῆς καί τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ τόπου, μᾶλλον θά μεταναστεύαμε στήν Ἀντίγκουα. Ἀπό ποιανοῦ τό κεφάλι περνοῦσε τότε ὅτι τό ρωμαίικο θά ἐκστασιαζόταν μέ τό «Σκοπιανό», ὅτι ἡ Γιουγκοσλαβία θά γινόταν γῆς Μαδιάμ, ὅτι θά διαλυόταν ἡ ΕΣΣΔ, ὅτι ἕνας μπασκετμπωλίστας θά πληρωνόταν γιά ἕνα καί μόνο παιχνίδι μέ ὅσα κερδίζει ὁ ἐργάτης ἢ ὁ ὑπάλληλος σέ ὅλη του τή ζωή; Καί τότε ἡ Ἀριστερά, ἡ ἀνανεωτική κομμουνιστική Ἀριστερά, ἦταν μικρή, σχεδόν ἀσήμαντη ἀριθμητικά, ἀλλά ποιός ἀπό τούς, εὐάριθμους ἔστω, στρατευμένους στίς γραμμές τῆς δέν πίστευε ὅτι ἡ ἱστορία αὐτοῦ τοῦ τόπου θά γραφόταν καί μέ τή δική τῆς δραστική συμβολή; Κανείς δέν στρατεύεται στήν ἀνυπαρξία.

Ἐκατόν είκοσι ὀκτώ τεύχη τοῦ μηνιαίου Πολίτη, ἑβδομήντα πέντε τεύχη τοῦ Δεκαπενθήμερου Πολίτη τῆς περιόδου Νοέμβριος 1983 - Ὀκτώβριος 1986, είκοσι τέσσερα τεύχη τοῦ Λογοτεχνικοῦ Πολίτη, ἄλλα είκοσι δύο τεύχη τοῦ σημερινοῦ Πολίτη Δεκαπενθήμερου, δεκάδες χιλιάδες σελίδες, χιλιάδες κείμενα, σχόλια, μεταφράσεις γιά τήν πολιτική, τόν σοσιαλισμό, τά κόμματα τῆς Ἀριστερᾶς, τήν οἰκονομία, τή λογοτεχνία, τήν τέχνη, τή φιλοσοφία, τήν ἱστορία, τά κοινωνικά ζητήματα, τόν μαρξισμό, τά διεθνή θέματα. Γιά τή ζωῆ δηλαδή. Πάνω ἀπό δύο χιλιάδες οἱ συνεργάτες, ὀρισμένοι μόνιμοι ἀπό τήν ἀρχή μέχρι σήμερα, ἄλλοι ἄπαξ, ἄλλοι γιά ἕνα μικρό ἢ μεγαλύτερο διάστημα, ἄλλοι εὐκαιριακά, ἄφησαν τό λόγο τους πάνω στίς σελίδες τοῦ περιοδικοῦ, μόνο καί μόνο γιατί ἤθελαν κάτι νά ποῦν στούς συμπολίτες τους. Χιλιάδες τά ξενύχτια, οἱ κουβέντες ἀτέλειωτες σ’ αὐτή τή μικρή ἀγορά. Καί χρέη· οὔτε μιά μέρα ἀνάσα. Κι ὥστόσο κανείς δέν ἦταν ἰδαλγός, κανείς δέν αἰσθάνθηκε ὅτι σήκωνε τό σταυρό τοῦ μαρτυρίου γιά νά σώσει τό λαό καί τόν τόπο, ὅλοι εἴχαμε τήν αἴσθηση, τή σιγουριά, ὅτι συμβαδίζαμε μέσα σέ μιά τεράστια συλλογικότητα, θές νά τήν πείς Ἀριστερά, θές νά τήν πείς κίνημα ἢ σοσιαλισμό, ὅπως καί νά τήν πείς, πάντως ὁ καθένας ἔνιωθε κοντά κοντά μέ ἄλλους πολλούς καί μαζί τους πάλευε τό ζήτημα. Μέσα ἀπ’ αὐτή τή σχέση συστράτευσης καί ἐγγύτητας ἔγραφε ὁ καθένας στό περιοδικό ἢ διάβαζε τό περιοδικό. «Ἕνας χριστιανός ἴσον κανέναν», ἔλεγε ἕνα παλαιοχριστιανικό λατινικό ρητό. Ἕνας ἀριστερός ἴσον κανέναν, κι ἀκόμη πιά πολύ, ἕνας πολίτης ἴσον κανέναν, θά μπορούσαμε νά προσθέσουμε. Ὅλοι ξέραμε ὅτι λειτουργούσαμε μαζί, σ’ ἕνα κάποιο «μαζί», πού μικρό του στοιχεῖο ἦταν καί τοῦτο τό περιοδικό, μέ τό προκλητικό γιά τά πολιτικά ἦθη τῆς ἐποχῆς μας ὄνομα.

Δέν θέλω ἐδῶ, οὔτε μπορῶ ν’ ἀποτιμήσω τό ἔργο τοῦ Πολίτη καί πολύ περισσότερο νά ἀποτιμήσω τά είκοσι χρόνια ἱστορίας τοῦ τόπου ἀπό τό 1976 ὡς τό 1996, ἐντός τῆς ὁποίας ὑπῆρξε καί τό περιοδικό. Κι ἄν πιά πάνω ὑπάρχουν λίγες ἀράδες πικρόχολες γιά τό «ἄλλοτε καί τώρα», αὐτές ἔρχονται ἀναγκαστικά στό νοῦ καθῶς ἡ ἐπέτειος ἀνακαλεῖ αὐτή τήν, πότε ἀργόσυρτη καί πότε θεαματική, διολίσθηση ἀπό τόν κόσμο τοῦ 1976 στόν κόσμο τοῦ 1996. Καθῶς τή ζήσαμε ὁμως αὐτή τή διολίσθηση

γι' αὐτὴν γράφαμε κι ἔτσι εἶναι ἀποτυπωμένη μέσα στὶς σελίδες τοῦ περιοδικοῦ, ὄχι βέβαια τὸ συνολικό της πανόραμα, κάποιες στιγμές της πάντως ἰσχυρές, κάτι ἀπὸ τὴν ἀτμόσφαιρά της.

“Ὅσοι σχετισθήκαμε μὲ τὴ ζωὴ αὐτοῦ τοῦ περιοδικοῦ δὲν εἶχαμε ὅλοι οὔτε τὴν ἴδια διαύγεια ὡς πρὸς τὸ ποῦ πᾶνε τὰ πράγματα οὔτε τίς ἴδιες προοπτικές γιὰ τὸ ποῦ πρέπει νὰ πᾶνε. Ἀλλὰ κι ὁ κόσμος δὲν μᾶς δέχθηκε, σύσσωμος, μὲ ἀνοιχτές ἀγκάλες. Ἄλλοι συμφωνοῦσαν, ἄλλοι διαφωνοῦσαν, οἱ πολλοὶ ἀδιαφοροῦσαν, ἄλλοι βρίσκονταν στοὺς ἀντίποδες, ἀκριβῶς ὅπως μὲ ὅλα τὰ ἄλλα φαινόμενα τῆς μέχρις ἐμφύλιου πολέμου σπαρασσόμενης παράταξης τῆς ἀνανεωτικῆς Ἀριστερᾶς. Ὁ Πολίτης δὲν ὑπῆρξε ποτέ μεγάλο περιοδικό· ποτέ δὲν ξεπέρασε τίς πέντε χιλιάδες φύλλα κυκλοφορίας. Δὲν πέρασε ὅμως ἀπαρατήρητος, νομίζω. Δὲν ἦταν ἓνα ἔντυπο περιθωριακό. Καί πάντως στάθηκε ἐνάντια στὰ ρεύματα τοῦ συρμοῦ, ἐνάντια στὸν μπρεζιευφισμό, ἐνάντια στὸν λαϊκισμό, ἐνάντια στὸ ρεῦμα τῆς ὕστερης νεωτερικότητας καὶ τοῦ μεταμοντερνισμοῦ ποῦ σάρωσε τὸ τοπίο, στὸν τόπο μας καὶ διεθνῶς. Στὶς σελίδες του ὑπάρχουν εἰκόνες ἀπὸ τίς μάχες γιὰ πράγματα ποῦ, ἴσως, χάθηκαν γιὰ πάντα. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ μοντέρνοι θεωροῦν τὸν Πολίτη ἀναχρονιστικό. Ἀκοῦς τόσο συχνά: «ἐσεῖς ἀκόμη μείνατε ἐκεῖ;»

“Ὀλοι, βέβαια, καὶ ὅταν ζοῦμε τὴ συγκαρινή στιγμή καὶ ἐξ ὑστέρου, πιστεύουμε ὅτι τοποθετούμαστε ἀπὸ τὴν «καλὴ πλευρά» τῆς ἱστορίας, ἀκόμη κι ὅταν αὐτὴ ἀποδεικνύεται ἀπλὴ φενάκη. Ὅλοι, ὅμως, ὅσοι καὶ ὅσες συνεργάστηκαν μόνιμα ἢ προσωρινά μὲ τὸ περιοδικό, ὅπως καὶ οἱ ἀναγνώστες ποῦ τὸ παρακολουθοῦσαν, τὸ δίκιο τους διεκδικοῦσαν, νὰ σταθοῦν ἀπὸ τὴ σωστὴ μεριά τῆς ἱστορίας ἤθελαν. Δὲν ἤμασταν πάντα ὅλοι σύμφωνοι γιὰ τὴ σωστὴ πλευρά, δὲν εἶχαμε ὅλοι τὴν ἴδια ἀποψη, ὄχι μόνο σὲ δευτερεύοντα ζητήματα ἀλλὰ οὔτε καὶ γιὰ τὰ οὐσιώδη. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ δρόμοι μας χώρισαν συχνά.

“Ἄν οἱ ἀριστεροὶ μετέχουμε στὶς πολιτικοπνευματικές διαδικασίες, ὅπως εἶναι καὶ ἓνα περιοδικό, μὲ τίς σιγουριές μας καὶ τίς ἀγκυλώσεις μας, ὥστόσο τὸ ἀνατρεπτικό ἐρώτημα «τί νὰ κάνουμε;», χωρὶς τὸ ὁποῖο δὲν ὑπάρχουμε, ἀνοίγει συνεχῶς τοὺς πόρους γιὰ νὰ περάσει μέσα τὸ στοιχεῖο τῆς ἀταξίας καὶ τῆς κριτικῆς, ποῦ θὰ ταράξει τίς σιγουριές καὶ θὰ ἀνασυγκροτήσει τίς ἀντιλήψεις. Πάνω σ' αὐτὸ τὸ σύνορο τῆς σιγουριᾶς καὶ τῆς ἀπορίας μετρήθηκε ὁ Πολίτης. Εἶναι μιὰ εὐκαιρία μὲ τὴν ἐπέτειο τῶν εἴκοσι χρόνων ζωῆς του νὰ τὸ συζητήσουμε τὸ ζήτημα.

Γιὰ νὰ ἔχει ὅμως νόημα ἡ ἐπέτειος πέρα ἀπὸ τὴν ἐπετειακὴ συμβατικότητα — γιὰ σκέφου, εἴκοσι χρόνια! — καὶ πέρα ἀπὸ τὸν ἀναπόφευκτο ναρκισσισμό ποῦ ὁ «γιορτασμός» τῆς εἰκοσαετίας ἐνέχει, σκέφτομαι ὅτι καλὸ θὰ ἦταν νὰ μιλήσουμε γιὰ τὸν Πολίτη καὶ τὰ εἴκοσι χρόνια του. Νὰ δοῦμε τὸ περιοδικό στὸ σύνολό του, μὲ ὅσα σκέφθηκε καὶ ξέρεי ὁ καθένας, τὴ δική μας τὴ σχέση μ' αὐτὸ ὡς συντελεστῶν, συνεργατῶν ἢ ἀναγνωστῶν, τὴ σχέση τοῦ περιοδικοῦ μὲ καὶ μέσα σ' αὐτὴ τὴν εἰκοσαετία μὲ τὴν ὁποία ἀναμετρήθηκε, ποῦ τόσα ἄλλαξε ἀλλάζοντας, ἴσως καὶ μᾶς τοὺς ἴδιους.

Γι' αὐτὸ κατὰ τὰ τέλη τοῦ Σεπτεμβρίου θὰ κυκλοφορήσει ἓνα εἰδικό τεῦχος στὸ ὁποῖο ὁποῖος θέλει μπορεῖ νὰ γράφει γιὰ τὸν Πολίτη, τὴ σχέση του μὲ τὸν Πολίτη, τὴ σχέση τοῦ Πολίτη μὲ τὴν εἰκοσαετία. Πιστεύω ὅτι θὰ εἶναι γιὰ ὅλους μιὰ πρόκληση (καὶ μιὰ ἀνάγκη) αὐτογνωσίας. Ἴσχυει γιὰ ὅλους, ὁπωσδήποτε ὅμως γιὰ τοὺς συνεργάτες, τοὺς τωρινούς καὶ τοὺς παλιότερους.

Ἡ ἔκδοση αὐτοῦ τοῦ τεύχους θὰ συνδυαστεῖ μὲ μιὰ γιορτῆ. Οἱ λεπτομέρειες ἀργότερα. Ἄς μὴν χρυβόμαστε ὅμως. Γιορτῆ ὄχι μόνο γιὰ νὰ τὸ γιορτάσουμε, ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ ἐνισχυθεῖ οικονομικά ἡ συνέχιση τοῦ περιοδικοῦ. Γιατί, ἀφοῦ ζήσαμε εἴκοσι χρόνια, δὲν πρέπει νὰ ζήσουμε ἄλλο τόσο;

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

Ο ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ ΣΤΗ ΧΩΡΑ ΤΗΣ ΜΕΤΑ-ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ ΕΠΟΧΗΣ

εικόνα προκειμένου νά ἀναπληρώσει τό κενό τοῦ Παπανδρέου. Ἡ «δυναρχία», ἕνα σχῆμα δηλαδή διά τοῦ ὁποίου τό κόμμα θά ἀποστασιοποιεῖτο ἀπό τήν τρέχουσα κυβερνητική ἔκφρασή του ἀξιῶνοντας μίαν ἄλλη λιγότερο διαχειριστική, λιγότερο ἀντιπροσωπευτική καί περισσότερο «ταυτοτική» σχέση μέ τήν κοινωνία, ἔμοιαζε τότε ὡς ἡ καταλληλότερη λύση προκειμένου τό ΠΑΣΟΚ νά διατηρήσει τή δυνατότητα πού εἶχε κατακτήσει τά τελευταία εἴκοσι χρόνια νά ἀποτελεῖ τό κόμμα τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας, τῆς ὑπαρκτῆς πρωτοπορίας καί, ταυτόχρονα, ἕνα λαϊκό κόμμα, ἕνα κόμμα δηλαδή τό ὁποῖο ἦταν ὁ κόμβος τῆς συνάντησης τοῦ λαοῦ μέ τήν πολιτική τοῦ ἡγεσία.

Ὅλ' αὐτά ἦταν βέβαια σχῆματα πού κινοῦνταν στό ἐπίπεδο τῶν καθαρῶν ἰδεῶν καί μόνο, καί καμία σχέση δέν μπορούσαν νά ἔχουν, οὔτε καί εἶχαν, μέ τήν πραγματικότητα τοῦ ΠΑΣΟΚ. Ἐκεῖ λοιπόν, στό πραγματικό κόμμα, ἡ ἔννοια τῆς δυναρχίας (τοῦ διαχωρισμοῦ κόμματος καί κυβέρνησης) ἔγινε ὄπλο στά χέρια τῆς μίας φράξιᾶς, τῶν γραφειοκρατῶν τοῦ Τσοχατζόπουλου, προκειμένου νά ἀνακοπεῖ ἡ ἐπέλαση καί τελικῶς νά ἐπιτευχθεῖ ἡ κατατρόπωση τοῦ ἐκσυγχρονιστικοῦ ἐσωκομματικοῦ ἀντιπάλου. Ἡ «δυναρχία» λοιπόν δέν ἐντάσσεται σέ μιά λογική σύνθεσης (γιατί τότε μόνον ὁ Τσοχατζόπουλος δέν θά ἔπρεπε νά εἶναι ὑποψήφιος αὐτῆς τῆς σύνθεσης, ὅπως π.χ. ὁ Ἴζετμπέκοβιτς —τί λέω τώρα;— δέν μπορούσε νά ἐκφράσει τήν ὅποια ἐπιδιωκόμενη —γιατί ὑπαρκή δέν ἦταν— σύνθεση ἐθνοτήτων στή Βοσνία), ἀλλά σέ μιά λογική ἀποσύνθεσης, μιά λογική πολέμου μέχρι ἐσχάτων.

Ἡ πραγματικότητα τοῦ ΠΑΣΟΚ, ἡ πραγματικότητα τῆς σύγκρουσης τῶν διαδόχων, δέν ἀφήνει στόν Κ. Σημίτη ἄλλα περιθώρια ἀπό τοῦ νά διεκδικήσει τήν ἀπόλυτη ἐξουσία, σέ διαφορετική περίπτωση ὁ χῶρος πού θά μείνει κενός θά καλυφθεῖ ἀμέσως ἀπό τοὺς ἀντιπάλους.

Δέν θά ἀναπαράξουμε βέβαια τήν ὅλη φιλολογία πού ἀνθεῖ σέ κύκλους τῶν ἄσπονδων φίλων τοῦ Ἀ. Παπανδρέου, οἱ ὁποῖοι κατηγοροῦν τοὺς οἰκείους του καί τοὺς προεδρικούς γενικότερα ὅτι μέ αὐτά πού βάζουν τόν γηραιό πολιτικό νά κάνει ἀποδεικνύουν ὅτι δέν νοιάζονται γιά τήν ὑστεροφημία του. Τήν ὑστεροφημία του ὁ κ. Παπανδρέου τήν ἔχει χάσει ἀπό τότε πού μεσουρανοῦσε στό πολιτικό στερέωμα καί ἔτσι δέν εἶχε ἀνάγκη τῆ συνδρομῆ τρίτων, κατά τήν τελευταία, ἐξαρτημένη, περίοδο τῆς ζωῆς του.

Ἦδη πρὶν ἀπό τό ὼνάσειο ὁ Α. Παπανδρέου εἶχε καταφέρει νά εἶναι ἡγέτης τοῦ μισοῦ ΠΑΣΟΚ, εἴτε σέ ἐπίπεδο στελεχῶν εἴτε στό ἐπίπεδο τῶν ἀπλῶν ψηφοφόρων. Ἰδιαίτερα στό ἐπίπεδο τῶν ἀπλῶν ψηφοφόρων, οἱ ὁποῖοι στή συντριπτική τους πλειοψηφία ἔκριαν, σύμφωνα τουλάχιστον μέ τίς δημοσκοπήσεις, ὅτι εἶχε ἦδη ἔλθει —καί παρέλθει— ἡ ὥρα τῆς πολιτικῆς συνταξιοδότησής του.

Καί ἐνῶ αὐτά συνέβαιναν πρὸ ὼνασειοῦ, ἔρχεται μετὰ ὼνάσειον ὁ κ. Παπανδρέου, ἡ ἔστω ἔρχεται ἡ φωτογραφία τοῦ κ. Παπανδρέου, παχιά - παχιά (ἡ ἀποτύπωσή του πάντα) νά δηλώσει τήν ὑποψηφιότητα Παπανδρέου καί γιά τήν μετα-Παπανδρέου ἐποχή. Naί, ἀκριβῶς ἔτσι εἶναι: ὁ Πρόεδρος δέν ἔχει τά κότσια βέβαια νά ἀποφανθεῖ ὅτι ἡ μετα-Παπανδρέου ἐποχή δέν ἦρθε ἀκόμα, ὅτι βρισκόμαστε ἀκόμα στόν ἀστερισμό τοῦ Παπανδρέου. Παραδέχεται λοιπόν ὅτι γύρισε σελίδα ἡ ἱστορία, δηλώνει ὅμως ὑποψήφιος πρόεδρος καί γιά τή νέα σελίδα, ἔτσι γιά νά «ἐγγυηθεῖ τήν ἐνότητα», τήν ὁποία, ὅπως εἶδαμε, δέν εἶχε καταφέρει νά ἐγγυηθεῖ οὔτε πρὸ ὼνασειοῦ.

Κοντεύουν πέντε μῆνες ἀπό τότε πού σ' αὐτές ἐδῶ τίς σελίδες γράψαμε γιά τήν ἐσωτερική ἀνάγκη πού ἔχει ἢ θά ἔπρεπε νά ἔχει τό ΠΑΣΟΚ νά ἐπιδείξει μιά πλουραλιστική-πολυσυλλεκτική

Ἐχει δεῖ ἀρκετές ἀμερικανικές ταινίες τό πανελλήνιο, καί σέ ἀρκετούς θά ἴπρεπε νά ἴθει στό νοῦ τό γνωστό καί συχνά ἐπαναλαμβανόμενο τά τελευταία χρόνια ἐφέ τῆς «Ἀνάστασης τοῦ Κακοῦ», τοῦ τέρατος πού ἐκεῖ πού ὄλοι νομίζουν ὅτι ἐξοντώθηκε καί τέλειωσε ἡ ταινία, αὐτό ἀναγεννᾶται ἀπό τήν τέφρα τοῦ, ἤ, πεζότερα, σηκώνεται ἀπό τό πάτωμα, καί δός του πάλι ἀπό τήν ἀρχή. Κι ὅμως: στήν ἀρχή κανενός δέν πῆγε ὁ νοῦς στό κακό. Ὅλοι εἶδαν στήν ἀναγγελία τῆς ὑποψηφιότητας Παπανδρέου μία πιό ἐκλεπτυσμένη ἐκδοχή τῆς ἀνακωχῆς, τῆς πρότασης νά μείνουν τά πράγματα ὡς ἔχουν στό ΠΑΣΟΚ, νά μήν ψηφιστεῖ ἀντιπρόεδρος, δηλαδή διάδοχος. Νά μείνουν τά πράγματα ὡς ἔχουν, δηλαδή ὁ Παπανδρέου στήν προεδρία, μόνο πού, ἀφοῦ πιά ἦταν ἀργά γιά νά ἀναβληθεῖ τό συνέδριο, θά ἔπρεπε τό ἴδιο τό συνέδριο νά ἀποφασίσει νά μείνουν τά πράγματα ὡς ἔχουν. Καί αὐτό σήμαινε εἴτε ὅτι ἕνα συνέδριο αὐτοακυρώνεται καί ἀποφασίζει ὅτι δέν θά ψηφίσει γιά πρόεδρο, εἴτε στή θετική του ἐκδοχή, ὅτι ξαναψηφίζει τόν Παπανδρέου γιά πρόεδρο, προκειμένου ἀκριβῶς νά μείνουν τά πράγματα ὡς ἔχουν.

Γρήγορα, ὅμως, μέσα σέ μιά-δυό μέρες, φάνηκε ὅτι τό νόημα τῆς ἀπόφασης Παπανδρέου δέν ἦταν αὐτό: ἀνοίγοντας γιά ἄλλη μιά φορά τίς στρόφιγγες τῆς ἐπικοινωνίας μεταξύ προεδρικών καί τσοχατζοπουλικῶν καί οἱ δύο αὐτές πλευρές ἀνέλαβαν νά ἀποσαφηνίσουν ὅτι ἡ ὑποψηφιότητα Παπανδρέου συνδυάζεται μέ μιά θέση ἀντιπροέδρου, ὁ ὁποῖος δέν θά εἶναι διάδοχος, ἀλλά βοηθός, δηλαδή λαντζέρης, δηλαδή δεξί χέρι, δεδομένου μάλιστα καί τῆς φυσικῆς ἀδυναμίας τοῦ προέδρου, δηλαδή ὁ Ἄχης καί μόνον ὁ Ἄχης.

Λίγο ἀργότερα τό Ε.Γ. (καί ἡ Κ.Ε.) ἀνέλαβαν νά ἀποσαφηνίσουν τό σκηνικό τῆς φάρσας. Λοιπόν ὁ ἀντιπρόεδρος δέν θά εἶναι διάδοχος (γιατί ἂν εἶναι διάδοχος σημαίνει ὅτι μπήκαμε σέ προβληματισμούς τῆς μετα-Παπανδρέου ἐποχῆς, ἐκεῖ πού ἀνεβαίνουν οἱ μετοχές Σημίτη καί πέφτουν οἱ μετοχές Ἄχης ὁ ὁποῖος εἶναι τέκνο τῆς ἐποχῆς Παπανδρέου), θά ἀσκήσει ὅμως καθήκοντα προέδρου μέχρι πού νά γίνει συνέδριο σέ περίπτωση πού ὁ πρόεδρος ἐκλείψει (γιά ὅλα προνοοῦμε), δηλαδή αὐτός θά προετοιμάσει τό συνέδριο, καί μέχρι τότε θά ἀναπληροῖ καί τόν πρόεδρο Παπανδρέου ὁ ὁποῖος μπορεῖ ἀλλά καί δέν μπορεῖ κιόλας, ἄσε πού ἔχει ἀνάγκη ἀπό ἕνα βοηθό πού νά μήν τόν συγχύζει καί τόν χάσουμε.

Ὁ δέ Κίμων Κουλούρης διευκρίνισε ὅτι δεδομένων ὄλων αὐτῶν ἡ οὐσιαστική καρέκλα θά εἶναι ἐκεῖνη τοῦ προέδρου, ὁποῖος λοιπόν θέτει τήν ἐξουσία στό κόμμα θά πρέπει νά βάλει ὑποψηφιότητα γιά πρόεδρος καί νά ἀναμετρηθεῖ μέ τόν Παπανδρέου (καί ὄχι μέ τόν Τσοχατζόπουλο), ἄσε πού θά ἦταν ἀπρεπές καί ἀνήθικο, ἂν κάποιος τολμήσει νά θέσει ὑποψηφιότητα ἀντίπαλη πρὸς αὐτή τοῦ Παπανδρέου.

Τί σημαίνουν ὄλ' αὐτά; Πολύ ἀπλά σημαίνουν ὅτι προεδρικοί καί τσοχατζοπουλικοί βλέποντας ὅτι κινδυνεύουν νά χάσουν τά πάντα συνασπίστηκαν καί ἀποφάσισαν νά βγάλουν μπροστά τό μόνο τους ὄπλο, ὅσο αὐτό βρίσκεται ἀκόμα ἐν ζωῇ. Τό ἴδιο τό ὄπλο δέν φαίνεται νά καταλαβαίνει πλέον τίποτα πέραν τῆς πολιτικῆς τοῦ ἔρωτά του καί μόνη του πολιτική ἔγνοια εἶναι νά εἶναι χρήσιμος στή σύζυγό του.

Ἡ ἐνότητα, λέει, εἶναι ἡ μόνη του ἔγνοια καί χάριν αὐτῆς θά κάνει τή θυσία νά εἶναι ὑποψήφιος. Στήν πραγματικότητα ἡ ὑποψηφιότητα καί ἡ ἐκλογή Παπανδρέου εἶναι δυναμίτης στά θεμέλια τῆς ἐνότητας, γιατί εἶναι βαθύτατα ἀντιδημοκρατική. Γιά δυό λόγους ἀντιδημοκρατική: ἀφ' ἑνός ὁ Παπανδρέου ἐξαναγκάζει ἠθικά (καί ὄχι πολιτικά) τοῦ συνέδρους νά τόν ψηφίσουν, ἀφ' ἑτέρου καί κυρίως —κι αὐτό μπορούμε πιά νά τό ποῦμε— ὁ Παπανδρέου δέν εἶναι πλέον πολιτικό πρόσωπο, δέν εἶναι κἀν ὁ Ἐλ Σίντ, εἶναι ἕνα προσωπεῖο, πίσω ἀπό τό ὁποῖο κρύβονται ἄλλοι. Κι αὐτός ὁ βαθύτατα ἀντιδημοκρατικός τρόπος λειτουργίας εἶναι πού δέν μπορεῖ

Διά γυμνού ὀφθαλμοῦ

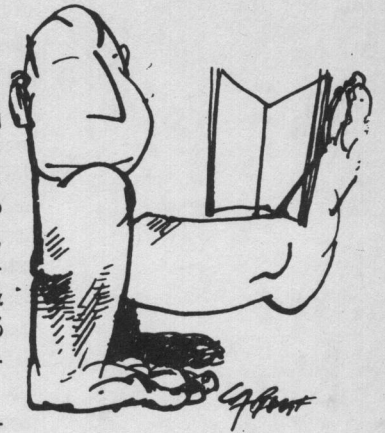

νά ἐγγυηθεῖ τὴν ἐνότητα οὔτε γιὰ μία μέρα. Οἱ δημοκρατικές διαδικασίες, ἀντίθετα, τουλάχιστον βουλώνουν στόματα.

Μπροστά σ' αὐτά τὰ νέα δεδομένα ἡ πτέρυγα Σημίτη δὲν εἶχε ἄλλη ἐπιλογή ἀπὸ τὸ νά ἐπιμείνει στὸ παλιὸ μοτίβο τῆς μάχης γιὰ τὴ διαδοχὴ μεταξὺ Σημίτη καὶ Τσοχατζόπουλου, «καταπίνοντας» τὴν ὑποψηφιότητα Ἀνδρέα. Δῆλωσαν λοιπὸν ὅτι ἐντάξει, συμφωνοῦν νά ψηφίσουν τὸν Ἀντρέα γιὰ πρόεδρο, κάτι σὰν ἐπίτιμο δηλαδή, ἀφοῦ ὁ γεροπαράξενος τὸ ἔχει ἀνάγκη τὸ προεδρικό, ἀλλὰ ἡ οὐσιαστικὴ θέση εἶναι αὐτὴ τοῦ ἀντιπροέδρου γιὰ τὴν ὁποία θὰ γίνῃ σφαγὴ.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἐνδιαφέρον ἔχει νά παρατηρήσουμε τὴ στάση τοῦ Γιώργου Παπανδρέου, τοῦ υἱοῦ, ὁ ὁποῖος συντάχθηκε μὲ τὴν «τρίτη ἄποψη» πού δὲν δέχεται τὴν ἐκλογὴ ἀντιπροέδρου στὸ συνέδριο καὶ προτείνει νά μείνουν καὶ μετὰ τὸ συνέδριο τὰ πράγματα ὡς ἔχουν σήμερα, δηλαδή ὁ Ἀ. Παπανδρέου πρόεδρος, ὁ Σκανδαλίδης γενικός γραμματέας καὶ, βέβαια, ὁ Σημίτης πρωθυπουργός. Ὁ Γ. Παπανδρέου εἶναι προφανές ὅτι μὲ τὴν πρόταση αὐτὴ προσπαθεῖ νά τιμῆσει μὲν τὸν πατέρα του, ἀποσπώντας ὅμως τὴν ὑποψηφιότητά του ἀπὸ τὸ ὑπόβαθρο πού τὴ στηρίζει, δηλαδή τὴν ἀντιπροεδρία Τσοχατζόπουλου, ἀποσπώντας δηλαδή τὴν ὑποψηφιότητα τοῦ πατέρα του ἀπὸ τὴν ἐπιρροή τῶν κύκλων πού τὴν ἐπέβαλαν.

Κάπου ἐκεῖ βρίσκονται τὰ πράγματα σήμερα, καθὼς οἱ ψηφοφορίες πρὸ ἔγιναν τὸ σαββατοκύριακο στὴν Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ δὲν ἔλυσαν ἀπολύτως κανένα ζήτημα καὶ ὅλα παραπέμπονται πρὸς ἐπίλυση στὸ συνέδριο. Σίγουρα πάντως τὸ τέχνασμα τῆς ὑποψηφιότητας Παπανδρέου δίνει κάποιες καινούργιες ἐλπίδες στὴν πλευρὰ Τσοχατζόπουλου —καὶ μάλιστα τὴν ὥρα πού φαινόταν νά ἔχει χάσει τὸ παιγνίδι— ἐνῶ ταυτόχρονα ἡ διαίωσις μιᾶς ἀρρωστημένης καὶ ἀντιδημοκρατικῆς κατάστασης στὴν ἡγεσία ἐγγυάται ἕνα σίγουρο μέλλον πολιτικῆς ἀνωμαλίας.

Δαμιανὸς Παπαδημητρόπουλος

Ο ΑΚΗΣ, ΤΟ ΚΟΜΜΑ, Ο ΣΗΜΙΤΗΣ ΑΚΟΜΑ...

τὸν ἐκσυγχρονισμό τοῦ Σημίτη, καὶ τὴν «κοινωνία», πού παρακολουθεῖ, «ἐνημερώνεται» καὶ «συμμετέχει» στὶς μετρήσεις τῆς «κοινῆς γνώμης». Μίζερο καὶ θλιβερό τὸ θέμα, τὸ θέαμα, οἱ γράφοντες, οἱ παρουσιάζοντες καὶ οἱ συζητοῦντες. Βαθυστόχαστες ἀναλύσεις, προβλέψεις καὶ σενάρια διαδέχονται τὸ ἕνα τὸ ἄλλο καὶ σπεύδουν νά ἀνασκευαστοῦν ἀπὸ ἕνα φέλλισμα τοῦ Παπανδρέου ἢ μιὰ δήλωση «πρωτοκλασάτου» στελέχους. Μέσα σ' αὐτὴ τὴ φλυαρία, τὸ «κόμμα» βρίσκεται στὸ ἐπίκεντρο τοῦ ἐνδιαφέροντος. Κατακεραυνώνεται σὰν σκοτεινὸς μηχανισμὸς μὲ ὑποχθόνιους σκοπούς, σὰν τροχοπέδη τοῦ σφύζοντος ὑγείας καὶ δημιουργικῆς διάθεσης κοινωνικοῦ σώματος, πού ζητεῖ ἐπείγοντως τὸν ἐκσυγχρονισμό (του...). Παρ' ὅτι τὸ ΠΑΣΟΚ εἶναι ἀπλὰ ἕνας ἀκόμα μηχανισμὸς προσκολλημένος στὸ κράτος καὶ ἔχει ἀτονίσει ἢ ἀκυρωθεῖ κάθε πολιτικὸ του χαρακτηριστικὸ (πράγμα πού σ' ἕνα βαθμὸ συμβαίνει σ' ὅλα τὰ κόμματα), ἢ ὡς ἄνω φλυαρία δὲν ἀφορᾷ μόνο τὸν Ἄκη, τὸν Σημίτη καὶ τίς τύχες τοῦ ΠΑΣΟΚ, ἀλλὰ καταλήγει ἢ ὑπονοεῖ τὸ δίλημμα: κόμμα (ἐν γένει) ἢ κοινωνία (γενικῶς); Καὶ αὐτὸ θεωρεῖται ἐκσυγχρονισμὸς (συγκεκριμένα).

Ἡ πραγματικότητα «κόμμα», ὄχι ὡς φατρία, ἀλλὰ ὡς ἱστορικὴ κατάκτηση, ὡς πολιτικὴ ἐνότητα ἀνθρώπων, πού ἔχουν κοινὰ «πιστεύω» ἢ ἀπλὰ συντάσσονται μὲ ἀπόψεις καὶ στόχους καὶ ἔχουν ἕναν (χοντροκομμένο ἔστω) τρόπο νά βλέπουν τὰ πράγματα, εἶναι ἕνα «ἐπίτευγμα» τῆς Ἀριστερᾶς, μιὰ προσφορά τῆς στὴν «κοινωνία». Ἦρθε νά ἀντικαταστήσει μορφές φεουδαρχικοῦ τύπου, πού μέχρι πρόσφατα κυριαρχοῦσαν στὴν πολιτικὴ μας ζωὴ, ἔστω καὶ ἂν ἀγοραίως οἱ ρήτορες καμάρωναν ὡς «δημοκρατικοί», «προοδευτικοί» καὶ (ὀλίγον) ἀριστεροί... Τὸ ἀριστερὸ κόμμα ἔδωσε τὴν αἴσθηση (πολλές φορές τὴν ψευδαἰσθηση) τῆς συμμετοχῆς, τῆς δυνατότητας μέθεξης στὴν πολιτικὴ. Ἡ πολιτικὴ ἦρθε νά ἀντικαταστήσει τὴν καρικατούρα τῆς.

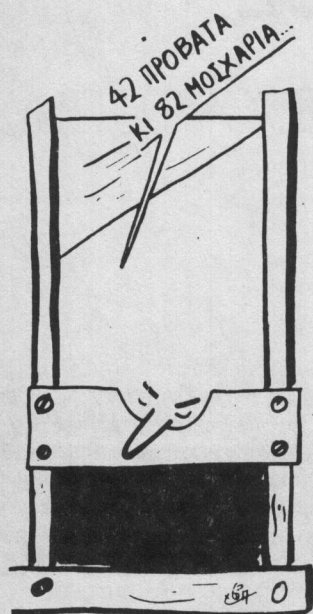
Αὐτή ἡ ἐκδοχή τοῦ κόμματος συνδέθηκε, καλῶς ἢ κακῶς, μέ τήν «πρόοδο» τῆς κοινωνίας (τόν ἐκσυγχρονισμό, καλή ὥρα...) καί θεωρήθηκε μάλιστα τό ἴδιο τεκμήριο προόδου.

Στά καθ' ἡμᾶς, τήν πρώτη σοβαρή, ἄν καί ὀριακή, ἀμφισβήτησή του τή δέχθηκε τήν περίοδο ἀμέσως μετά τόν Ἐμφύλιο. Ἦρθαν ὁμως τά «Ἰουλιανά» νά ξαναθέσουν, σέ εὐρύτερο μάλιστα κόσμο, τήν ἀναγκαιότητα τῆς συμμετοχῆς μέσα ἀπό κομματικές μορφές, μέ στόχο τόν ἔλεγχο τῶν ἐκπροσώπων - βουλευτῶν. Ἔτσι, τά κόμματα πού δημιουργήθηκαν μέ τή μεταπολίτευση προσπάθησαν νά μιμηθοῦν τή μορφή τοῦ ἀριστεροῦ κόμματος: ἔφτιαξαν Κεντρικές Ἐπιτροπές, ὀργανώσεις, καταστατικά καί καθιέρωσαν συνέδρια. Τό ΠΑΣΟΚ, μέ τήν ἴδρυσή του, ἐπαγγέλθηκε ἐκτός τῶν ἄλλων καί ἕνα ὀργανωτικό σχῆμα «ἀριστερό» καί μάλιστα πιο ἀριστερό ἀπό τά ὑπάρχοντα ἀριστερά, μιά καί θά ἀπέφευγε τίς παραμορφώσεις καί τά ὀλισθήματα, μέσα ἀπό ἕναν νέο καί «πρωτόγνωρο» τρόπο ὀργάνωσης. Καί ὄντως, μέσα στό μεταπολιτευτικό κλίμα κατάφερε νά ἀντικαταστήσει τό χαρτζιλίκι καί τό «κέρασμα» τοῦ ὑποψήφιου βουλευτῆ πρὸς τόν ψηφοφόρο μέ τή «συνδρομή» τοῦ «κομματικοῦ μέλους» καί μάλιστα σ' ἕναν κόσμο πού δέν εἶχε καμιά κουλτούρα καί πείρα συμμετοχῆς. Μά ἡ προσφορά του τελειώνει ἐδῶ, μαζί μέ τά ὅποια «κινηματικά» του χαρακτηριστικά. Σύντομα κυριάρχησε ἕνα μείγμα τῶν πιο διαστρεβλωτικῶν ὀργανωτικῶν μορφῶν καί πρακτικῶν τῆς Ἀριστερᾶς, μαζί μέ τήν παλιά δοκιμασμένη συνταγή τοῦ Ἀρχηγοῦ, τῶν αὐλικῶν καί τῶν ἀρχηγίσκων. Μέ τήν ἐπικράτηση τῆς «Ἀλλαγῆς» τό πασοκικό κόμμα ἀπέκτησε εὐρεία κοινωνική νομιμοποίηση, μέ τήν ἀνάδειξή του σέ προθάλαμο τοῦ κράτους. Τέλος, ἡ κατοχύρωση τῆς θεσμικῆς του προτεραιότητας (ἡ γνωστή «λίστα»), μαζί μέ τήν ἀποπομπή τοῦ Καραμανλῆ ἐνεργοποίησαν κάθε διαθέσιμο ἱστορικό ἀνακλαστικό, μέ ἀποτέλεσμα μιά ἀκόμα πασοκική τετραετία. Ἀπό τότε ἀρχίζει ἡ φθίνουσα πορεία τοῦ πολιτικοῦ του ρόλου καί ἄν προσμετρήσουμε τήν προϊούσα κρίση καί συρρίκνωση τῶν κομμάτων καί ὀργανώσεων τῆς Ἀριστερᾶς, τό σκηνικό ἀρχίζει νά ἀλλάζει ριζικά.

Ἡ σημερινή ἀντιπαράθεση ἸΑχη - Σημίτη εἶναι ἐκτός τῶν ἄλλων καί σύγκρουση δυό διαφορετικῶν μηχανισμῶν. Γύρω ἀπό τόν Τσοχατζόπουλο συναθροίζονται πλεῖστες ὅσες ὀμάδες καί κατηγορίες «ἀριστερῶν» τῆς μεταπολίτευσης, ἐνῶ στό στρατόπεδο Σημίτη τόν πρῶτο λόγο ἔχουν οἱ πανεπιστημιακοί καί οἱ τεχνοκράτες. Ἀπό τή μιά ἡ ἐπίφαση κοινωνικῆς ἀντιπροσωπευτικότητας καί τό ὅποιο ἱστορικό βάθος καί ἀπ' τήν ἄλλη ἡ «ἀποτελεσματικότητα» καί τό «ἄνοιγμα στήν κοινωνία». Ἡ ρηχότητα τοῦ ἸΑχη (αὐτός ἄλλωστε εἶναι καί ἕνας ἀπ' τοὺς λόγους πού δίπλα του συνωστίζονται τόσο ἐπίδοξοι «καθοδηγητές τοῦ μικροαστικοῦ ὑποκειμένου») στήν ἀγοραία συζήτηση ταυτίζεται μέ τό «κόμμα», τοὺς «κομματικούς» καί τό παρελθόν. Μαζί του ὑπόλογοι καί αὐτοί πού ἱστορικά εἰσηγήθηκαν τή δημιουργία του (ὄχι αὐτοῦ ἀκριβῶς... ἀλλά ποιός δίνει πλέον σημασία) καί ὅσοι δέν ἔχουν πειστεῖ πῶς ἐξέλειπε ἡ ἀναγκαιότητά του. Ἀντίθετα, ἡ σοβαρότητα καί ἡ κατάρτηση τοῦ Σημίτη καί τῶν περὶ αὐτόν, ταυτίζονται μέ τήν «κοινωνία», τόν «ἐκσυγχρονισμό» καί τό μέλλον. Καί βέβαια, μ' ἕναν νέο τύπο «κόμματος», ψηφιακό, καλωδιακό καί «διάφανο»...

Τό ἀριστερό κόμμα, δηλαδή ἡ ἀντίληψη τῆς πολιτικῆς ὀργάνωσης καί συμμετοχῆς, παρά τά προβλήματα, τίς ἀγκυλώσεις καί τά ἀδιέξοδα, πάντα ἐνοχλοῦσε καί ὡς διαδικασία καί ὡς ἀποτέλεσμα. Συχνά βέβαια αὐτοῦπονομεύθηκε καί μεταλλάχθηκε στό ἀντίθετό του. Ἰσως, ἀκόμα, νά ἐκλεισε τόν ἱστορικό του κύκλο, μέ τή μορφή πού τό ξέρομε. Ἀλλά ἡ σημερινή συζήτηση φθάνει στά ὅρια τῆς διαπόμπευσης ὄχι μόνο τοῦ πασοκικοῦ κόμματος μά καί αὐτοῦ τοῦ μοντέλου πού ὑποτίθεται πῶς ἀντέγραφε. Φθάνουμε, ἔτσι, στήν ὑποκατάσταση τῆς πολιτικῆς ἀπό τά ΜΜΕ, τοὺς «ἀστέρες» τους καί τή «θέαση». Ἡ Ἀριστερά, ἐν μέσω κρίσης καί μαρζώματος, δέν μπορεῖ νά ἐπικαλεστεῖ τή δική της κομματική πραγματικότητα. Ἐπιπλέον, ἀδυνατεῖ νά ἀνακαινίσει τό παλιό ἢ νά περιγράψει τό καινούργιο. Αὐτή ἡ διαπόμπευση, ὁμως ξεκαθαρίζει τό τοπίο ἢ ὑπονομεύει τή δυνατότητα γιά ἕνα διαφορετικό ἀριστερό κόμμα στό μέλλον, γιά μιά ἄλλου τύπου πολιτική συμμετοχή;

Κώστας Βούλγαρης

«ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΠΟΛΙΤΩΝ» ΚΑΙ ΑΥΤΟΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΣ

ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗΣ ΟΥΤΟΠΙΑΣ;

του Γιώργου Πάσχου

Ο εκσυγχρονισμός δεν είναι έλιξηριο για την κοινωνική ευημερία. Έχει πάντα κέρδη και απώλειες. Δημιουργεί, καινοτομεί, αλλά και καταστρέφει συνάμα. Ο άπλος εκσυγχρονισμός κατέστρεψε, μεταμόρφωσε ή αφομοίωσε, έξ ολοκλήρου ή εν μέρει, προνεωτερικές παραδόσεις. Ο ύστερος ή ο αυτοπαθής («reflexive») εκσυγχρονισμός στρέφε-

Τό κείμενο αποτέλεσε εισήγηση στο επιστημονικό συνέδριο με θέμα «Σχέσεις έξουσιών στη σύγχρονη δημοκρατία», που διοργάνωσε τό περιοδικό Έφαρμογές Δημοσίου Δικαίου, στην Άθήνα, από τίς 14 έως 16 Μαΐου 1006.

ται έναντίον του ίδιου του νεωτερικού έαυτού του. Γίνεται κάποτε αυτοκριτικός, κυρίως όμως γίνεται αυτομεταρρυθμιστικός και αυτοκαταστροφικός, καθώς επιτίθεται στους όρους τής μέχρι σήμερα αναπαραγωγής του. Ο «εκσυγχρονισμός του εκσυγχρονισμού», ή «νέα νεωτερικότητα» άπαξιώνει καιριες οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές δομές, γκρεμίζει ή υποσκάπτει είδωλα, αθηντίες και αισιόδοξες δεβαιότητες, που προώθησε ό 19ος και άνέπτυξε ό 20ός αιώνας. Σ' αυτή τήν, μέ τά λόγια του Γκίντενς, «έπικίνδυνη περιπέτεια» μιās «πειραματιζόμενης νεωτερικότητας» ή, μέ τά λόγια του Μπέκ, σ' αυτόν τόν «πολιτισμικό άγώνα άνάμεσα στίς δύο νεωτερικό-

τητες» εμπλεκόμεθα κοινωνικά και ψυχικά όλοι μας, είτε μās αρέσει είτε όχι.

Κατά την τελευταία δεκαετία, οι κοινωνικές επιστήμες υπογραμμίζουν —παρά τις επί μέρους διχογνωμίες— τούς αυτοκαταστροφικούς μετασχηματισμούς, τούς νέους κινδύνους και τις νέες «κατασκευασμένες ανασφάλειες» που κατακλύζουν την ιδιωτική και τη δημόσια ζωή μας, που τείνουν να καταστούν ή βουβή «κανονικότητα» της και όχι ή έκτακτη άπειλή της. Οι σχετικές προσεγγίσεις όμοιοσύν, εξάλλου, για την ανεπάρεχια ή τό πεπερασμένο όχι μόνο τών αναλυτικών εργαλείων που χρησιμοποίησε ή πολιτική σκέψη του 20ού αιώνα, αλλά και τών ιδίων τών κορυφαίων νεωτερικών μορφών πολιτικής δράσης. Σέ μία εποχή που ή παγκοσμιοποίηση και ή εξατομίκευση είναι οι πλευρές του ίδιου νομίσματος, θεσμοί και βαθμίδες όπως τό έθνικό κράτος ή τά πολιτικά κόμματα γίνονται μεγέθη πολύ μεγάλα και πολύ μικρά συγχρόνως.

Οι αυτοκαταστροφικές εκδοχές του αυτοπαθούς εκσυγχρονισμού στροβιλίζονται, λοιπόν, μέ ένα πλήθος από πολιτικές εκτιμήσεις και προτάσεις. Δείχνουν τό πρόσωπό τους, πρώτα απ' όλα, στίς υπεραναπτυγμένες καπιταλιστικές κοινωνίας, αλλά όχι μόνο σ' αυτές. Σέ ό,τι τόν άφορά ειδικότερα τη θεωρία για τη δημοκρατία, μπορούμε να παρατηρήσουμε μία θεμελιώδη μετατόπιση, που συνιστά και τό κεντρικό ζήτημα της παρουσίας εισήγησης:

Οι κλασικές αλλά και οι νεωτερικές κανονιστικές θεωρίες για τη δημοκρατία κινούνται γύρω από τά έννοιολογικά ζεύγη: αυτοπροσδιορισμός-έτεροπροσδιορισμός, αυτονομία-έτερονομία, χειραφέτηση-χειραγώγηση. Αυτά τά ζεύγη, που λειτουργούν ως μηδενικά άθροίσματα, επιτρέπουν μόνο περιθωριακά να εμφανίζεται ό αυτοπεριορισμός ως στοιχείο της κοινωνικής οργάνωσης. Λ.χ. τό κράτος δικαίου ως ή κορυφαία καινοτομία κρατικού αυτοπεριορισμού προς διασφάλιση της ιδιωτικής σφαίρας του άτόμου.

Σήμερα, όμως, όσες θεωρίες επιμένουν στην αυτοκαταστροφική δυναμική της ύστερης νεωτερικότητας έπεξεργάζονται, κατά κανόνα, και ένα έκτεταμένο φάσμα κανονιστικών συλλογισμών, που έγγράφονται στη λογική του αυτοπεριορισμού. Τό κερηκτικό τρίπτυχο: παγκοσμιοποίηση, εξατομίκευση και «κατασκευασμένες ανασφάλειες» σπάει τη σκληρή κρούστα της χειραφέτησης και του αυτοπροσδιορισμού. Έμβολιάζει τη δημοκρατική ούτοπία μέ τά «εκσυγχρονιστικά προδλήματα δεύτερης γενιάς» (Όφφε) και ιδίως μέ τό ζήτημα του αυτοπεριορισμού: αυτοπεριορισμός στην κρατική δράση, αυτοπεριορισμός στίς συλλογικές δραστηριότητες, αυτοπεριορισμός στίς άτομικές επιλογές μας.

Είναι συνήθης ή σύγκριση του νεωτερικού άτόμου μέ τόν «πολύτροπο» Όδυσσέα, που δέθηκε στό κατάρτι του πλοίου του για να μην ύποκύψει στά μελιστάλακτα τραγούδια τών Σειρήνων. Αυτή ή όδυσσειακή «πολυτροπία» ριζοσπαστικοποιείται στά τέλη του αιώνα μας. Τό άτομο γίνεται Homo optiois. Χάνει μέ ταχείς ρυθμούς τις ρουτίνες της καθημερινότητάς του, καθώς άποδυναμώνονται οι συλλογικές πηγές (έθνος, τάξη, κόμμα, συνδικάτο, επάγγελμα, οικογένεια, φυλετικός ρόλος κ.ο.κ.), από τις όποιες άντλούσε ύπαρξιακές συνέχειες και σταθερότητα ή βιογραφία του. Υποχρεώνεται όλο και περισσότερο να μη σαστίζει από τις μεγάλες ταχύτητες. Να μην αναπαράγει, αλλά να παράγει και να συρράπτει ό ίδιος την ταυτότητα/κουρελού του — αυτό που άλλοτε όνομάζεται «patchwork-identity» και άλλοτε «do-it-yourself-biography». Η ζωή του κυλά μέσα σε πολλαπλασιαζόμενους και συχνά άντιφατικούς έθελούσιους καταναγκασμούς. Καταδικασμένος σε μία άλλό-

κοτη έλευθερία επιλογών και κινδύνων, σε μία «τυραννία τών δυνατοτήτων», όπως γράφει ή Χ. Άρεντ, αυτοπεριορίζεται για να μη γίνει «νήπιος», άμύνεται ενεργά για να προστατεύσει τόν έαυτό του από τόν έαυτό του: περιορίζει ή πρόπει να περιορίζει ζωικές, διατροφικές, σεξουαλικές και άλλες λειτουργίες του για να φυλάξει τη ζωή του, παραιτείται ή πρόπει να παραιτείται από κοινωνικές ή οικονομικές επιδιώξεις του για να μην καταστρέψει τό περιβάλλον, περιορίζει ή εγκαταλείπει πολιτικές διεκδικήσεις του για να μην ανατρέψει πολιτισμικά κεκτημένα. Θεομισμένοι ή άτυποι αυτοπεριορισμοί, που συχνά άφορούν δικαιώματα κατακτημένα μέ χίλιους άγώνες και θυσίες!

Τό κράτος αυτοπεριορίζεται και αυτό άλλοτε μέ τόν νεοφιλεύθερο τυφλοσύρτη του «ξεφορτώματος» κρατικών άρμοδιοτήτων, άλλοτε μέ αυτό που ό Όφφε όνομάζει «κρατική άποκρατικοποίηση κρατικών λειτουργιών» και άλλοτε μέ αυτό που ό Ντ. Χέλντ όρίζει ως «διαίρεση της κρατικής κυριαρχίας» και «έθελούσια εκχώρηση» ενός τμήματός της σε ύπερεθνικούς οργανισμούς, όπως ή Εύρωπαϊκή Ένωση.

Στίς ποιικίλες τάσεις άτομικού και κρατικού αυτοπεριορισμού άντιστοιχεί ή άνάδειξη του νέου ρόλου της «κοινωνίας πολιτών». Στο κάτωφλι της φιλόξενης αυτής έννοιας τιτιβίζουν ήδη πολύχρωμες και πολυπόσωπες άρνήσεις του σύγχρονου κρατισμού, αλλά και «άποχαιρετισμοί» της εργατικής τάξης, ύπενθυμίσεις της εξατομίκευσης ή της κοινωνικής αλληλεγγύης και επικλήσεις τών κοινωνικών κινήματων και πρωτοδουλιών. Δέν πρόκειται, ώστόσο, για ένα νέο μηδενικό άθροισμα του τύπου: όσο λιγότερο κράτος τόσο περισσότερη κοινωνία πολιτών. Η έννοια της κοινωνίας πολιτών είναι άδιανόητη χωρίς τούς όρίζοντες της πλουραλιστικής αυτοοργάνωσης, της ισοτιμίας και της αυτονομίας. Γίνεται, όμως, πληθειακή χωρίς τις συνιστώσες που άφορούν α) τις νέες, συχνά άποκεντρωμένες και έξπρεσιονιστικές, συζεύξεις της έξουσίας μέ την οικονομία και την έπιστήμη (Μπέκ) και β) τά περιθώρια «ύποπολιτικής» δράσης, δηλαδή συλλογικής κίνησης και σύγκρουσης μέ αυτές τις συζεύξεις. Πολλά από τά ζητήματα αυτής της διευρυμένης άναπολιτικοποίησης ύπογραμμίζουν τη σύγχρονη άναγκαστική συμβίωση τών έννοιών «κοινωνία πολιτών» και αυτοπεριορισμός. Στόν καιρό του Γκράμσι όλα ήταν διαφορετικά...

Η οικονομία της εισήγησης δέν επιτρέπει να αναφερθούμε διεξοδικά στην πρώτη, δηλαδή στην ανατολικοευρωπαϊκή εμφάνιση του ζεύγματος «κοινωνία πολιτών» και αυτοπεριορισμός. Ex orientae lux! Θυμίζουμε μόνο ότι ή λεγόμενη «αυτοπεριοριζόμενη επανάσταση», ιδιαίτερα στό πολωνικό παράδειγμα, δέν είχε ή δέν ήθελε να έχει ταξικό χαρακτήρα και για πολλά δύσκολα χρόνια επέμενε πως δέν διεκδικούσε την κατάκτηση της κρατικής έξουσίας.

Οι έννοιες «κοινωνία πολιτών» και αυτοπεριορισμός ποτέ δέν απέκτησαν στην Ανατολική Εύρώπη σαφή νοήματα, ποτέ δέν συγκροτήθηκαν σε έπεξεργασμένα και πρωτότυπα θεωρητικά σχήματα. Αντίθετα, ή Δ. Εύρώπη τις δέχτηκε μέ ένοχη και συχνά φλύαρη άδρότητα, σάν άπρόσμενο πειρασμό: προκάλεσαν και προκαλούν έξαιρετικά φιλόδοξες και «μοντέρνες» συζητήσεις για την άναδιοργάνωση τών σχέσεων ανάμεσα στην κοινωνία και στό κράτος, για την κρίση τών πολιτικών κομμάτων, για τόν κανονιστικό άναπροσδιορισμό της δημοκρατίας, για τόν σχεδιασμό τών ιδιοτήτων του πολίτη, για την άνασυγκρότηση της δημοσιότητας, για τις κοινωνικές πρωτοδουλίες, για την κοινωνική αυτοθέσμιση κ.ο.κ.

Δέν θά παρακολουθήσουμε ἐδῶ τίς πικνές καί συχνά δαιδαλώδεις κατευθύνσεις αὐτῶν τῶν θεωριῶν. Μοιάζουν συχνά μέ γυναίκες μοναχικές, γοητευτικές ἀλλά καί ἀδιάφορες γιά τά μάτια πού τίς κοιτάζουν. Ἡ προσπάθεια νά ἐντοπίσει κανεῖς ὁμοιότητες καί διαφορές, κανονιστικές συγγλίσεις καί ἀποκλίσεις, ὁμολογία καί ἀντιφατικά στοιχεῖα, εἶναι παρακινδυνευμένη. Στό πολὺπλευρο καί πολυσυζητημένο ἔργο τοῦ Χάμπερμας φωλιάζουν, πάντως, τά σημαντικότερα ἴχνη τοῦ κανονιστικοῦ ζεύγματος «κοινωνία πολιτῶν» καί αὐτοπεριορισμός. Εἰδικότερα οἱ ἀναλύσεις του γιά τήν αὐτοπεριοριζόμενη οὐτοπία συμπικνώνουν, σέ μεγάλο βαθμό, τά κύρια διλήμματα πού ἀντιμετωπίζουν οἱ σύγχρονες κανονιστικές προσεγγίσεις τῆς δημοκρατίας.

Συμμορφώνομαι μέ τούς βάνανους κανόνες τῆς προορῶστικῆς σχηματοποίησης καί ἀπλούστευσης, γιά νά μπορέσω νά ἀπομονώσω καί νά συντομογραφήσω τά ἀκόλουθα τρία σημεῖα ἀπό τούς σύνθετους συλλογισμούς τοῦ Χάμπερμας γιά τήν οὐτοπία: α) ἡ οὐτοπία ὡς ἐπικοινωνία, β) ἡ οὐτοπία ὡς διαδικασία καί γ) ἡ οὐτοπία ὡς πολιορκία.

Α) Ἡ οὐτοπία ὡς ἐπικοινωνία. Ἡ νεωτερική συνείδηση συμπικνώνει, κατά τόν Χάμπερμας, δύο ἀντιφατικές μεταξύ τους διανοητικές κινήσεις, ἐδραῖώνει τήν ἐκρηκτική συνάντηση τῆς ἱστορικῆς μέ τήν οὐτοπική σκέψη. Σέ ἀντίθεση μέ τήν παράδοση, ἡ νεωτερικότητα προώθησε ἕνα «πνεῦμα τῆς ἐποχῆς» (Zeitgeist) πού ἀναίρεσε τήν ἀντιθετικότητα τῶν δύο αὐτῶν ρευμάτων σκέψης. Δημιούργησε ὀρίζοντας, ὅπου συναντῶνται ἡ ἐμπειρική ἀνάλυση καί οἱ κανονιστικές ἰδέες τοῦ ὀρθολογισμοῦ καί τῆς χειραφέτησης, ἡ ἱστορική συνείδηση καί ἡ οὐτοπική ἐνέργεια. Μιά οὐτοπική ἐνέργεια πού ἀντλεῖ τά εἰδῶλα καί τά ἐπιχειρήματά της ἀπό τήν ἱστορία καί τήν προβολή της στό μέλλον.

Σήμερα, ὁμως, μοιάζει πιά νά ἔχει ἐξαντληθεῖ ἡ ἐνέργεια αὐτή. Ἡ ἀποθηκοποίηση τῶν δημόσιων συγκρούσεων, πότε μασκαρεμένη πότε ὄχι, βρῖσκειται σέ πλήρη ἐξέλιξη. Ἡ κρίση καί ἡ ἀποδιάρθρωση τοῦ κοινωνικοῦ κράτους (γραφειοκρατία, ἀναποτελεσματικότητα, δημοκρατικά ἐλλείμματα κ.ο.κ.) ἐξουθένωσαν, τονίζει ὁ Χάμπερμας, τίς ποικίλες οὐτοπίες τῆς λεγόμενης «κοινωνίας τῆς ἐργασίας», χωρίς νά ἀναδειξοῦν κάποιο πειστικό ἐναλλακτικό σχέδιο συμβιβασμοῦ τῆς ἀγορᾶς μέ τήν δημοκρατία. Οἱ ὀρίζοντες τοῦ μέλλοντος ἀναλύονται συχνά μέ φαιά χρώματα, μέ ἀρνητικές οὐτοπίες.

Φτάσαμε ἔραγε στό τέλος τῶν θετικῶν οὐτοπιῶν; Ὁ Χάμπερμας ἀπαντᾷ ἀρνητικά: Σήμερα βρισκόμαστε— ὑποστηρίζει— στό τέλος ἐκείνων τῶν οὐτοπιῶν πού προώθησε ἡ «κοινωνία τῆς ἐργασίας». Ἡ κοινωνιολογική «κατηγορία-κλειδί» ('Οφρε), ἡ ἐργασία, δέν εἶναι πιά σέ θέση νά προσφέρει ἐννοιες καί κλίμακες ἀξιῶν ἱκανές νά προσανατολίσουν τήν πράξη. Ἡ ἀνασύνδεση, ὡστόσο, τῆς ἱστορικῆς συνείδησης μέ τήν οὐτοπική ἐνέργεια ἐξακολουθεῖ νά εἶναι ἐφικτή, ἐφόσον προσεγγίσουμε τό παρόν καί τό μέλλον μέ ἕναν τρόπο πολὺ διαφορετικό ἀπό ὅ,τι στό νεωτερικό παρελθόν. Ἡ ἔμφαση— ὅπως ἐπιμένει ὁ Χάμπερμας— πρέπει νά μετατοπισθεῖ ἀπό τήν κοινωνία τῆς ἐργασίας στήν κοινωνία τῆς ἐπικοινωνίας. Μέ αὐτή τήν νέα ἔμφαση θά μπορέσει τό πνεῦμα τῆς ἐποχῆς νά ἀνασυνταχθεῖ καί νά ξεπεράσει τίς ἀμυχάνες του.

Β) Ἡ οὐτοπία ὡς διαδικασία. Τό οὐτοπικό περιεχόμενο τῆς κοινωνίας τῆς ἐπικοινωνίας περιορίζεται, γιά τήν ἀκρίβεια αὐτοπεριορίζεται στίς τυπικές καί πολὺ γενικές μόνο πλευρές τῆς διυποκειμενικότητας. Στήν ὑστερη νεωτερικότητα ἡ εὐτυχία, ἡ πρόοδος καί ἡ χειραφέτηση δέν συνδέονται πιά ἀναγ-

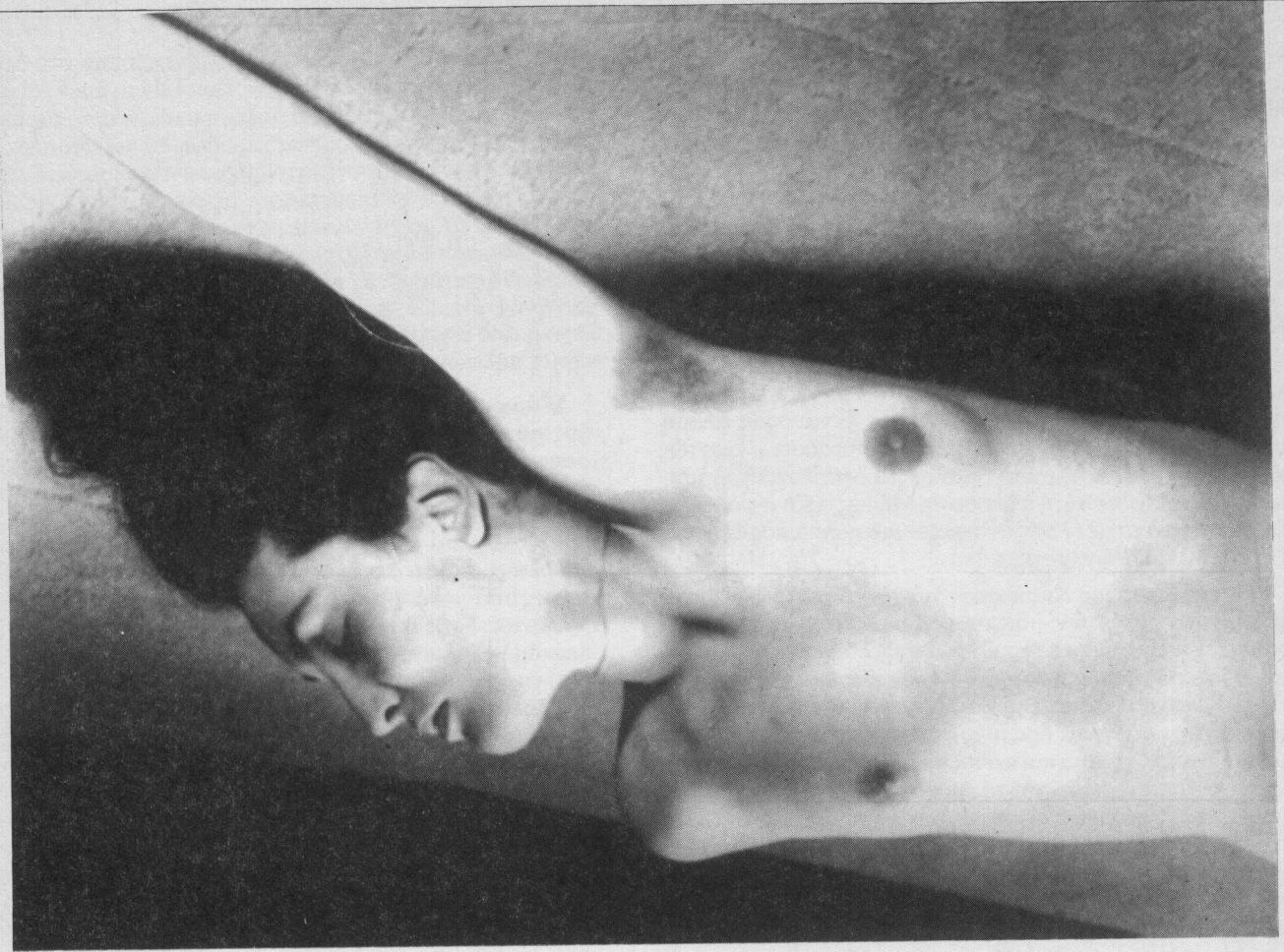
καστικά μέ τήν αὐξηση τοῦ κοινωνικοῦ πλοῦτου, τόν ἐντενόμενο ἐλέγχο τῆς φύσης, τή διαρκή αὐξηση τῆς παραγωγικότητας κ.ο.κ. Ὁ ἴδιος ὁ Χάμπερμας ξεστρατίζει ἀπό τή σύνδεση τῆς δημοκρατίας μέ τήν χειραφέτηση τοῦ ἀνθρώπου, πού ἀποτελοῦσε τό θεμέλιο λίθο τῆς παλαιότερης κριτικῆς του στόν ὑστερο καπιταλισμό. Ὑποστηρίζει ὅτι τό κανονιστικό περιεχόμενο τῶν οὐτοπιῶν, σήμερα, ἀναφέρεται ὑποχρεωτικά μόνο στή διαδικασία, στούς γενικούς ὅρους μιᾶς ἀναπτυσσόμενης διαλογικῆς ἐπικοινωνίας. Τοῦτο σημαίνει, ἀπό κανονιστική ἀποψη, τή δημιουργία τῆς ὑποδομῆς γιά μιᾶ ἐπικοινωνιακή πρακτική καί γιά μιᾶ δημόσια καί συμμετοχική διαδικασία, ὅπου οἱ ἐπί μέρους βουλήσεις θά σχηματίζονται διαλογικά. Ἀνάλογα θά καθίστανται οἱ μετέχοντες ἱκανοί νά ἀναλαμβάνουν οἱ ἴδιοι πρωτοβουλίες, πού θά βελτιώνουν τή ζωή τους μέ βάση τίς δικές τους ἀτομικές καί συλλογικές ἀνάγκες.

Σ' αὐτή τή διαδικαστική οὐτοπία ἀπουσιάζουν οἱ συγκεκριμένες καί ὀλικές εἰκόνες τῆς μελλοντικῆς κοινωνίας, λείπει τό περιεχόμενο καί ἐπομένως ὁ ἐνικός ἀριθμός. Ὑπάρχει μόνο ὁ πληθυντικός τῶν πολλῶν δυνατοτήτων πού ἔχουν τά άτομα γιά νά διαμορφώσουν τή ζωή τους. Ἡ ταῦτιση τῆς οὐτοπίας μέ τόν κίνδυνο τοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ καί τῆς τρομοκρατίας γίνεται ἔτσι, κατά τόν Χάμπερμας, ἄστοχη καί ἄτοπη.

Γ) Ἡ οὐτοπία ὡς πολιορκία. Ὁ αὐτοπεριορισμός τῆς οὐτοπίας δέν ἀφορᾷ, ὡστόσο, μόνο τόν διαδικαστικό χαρακτήρα της. Ἀφορᾷ καί τή γεωγραφία της, δηλαδή τήν ἔκταση καί τά ζητήματα πού καλεῖται νά καλύψει αὐτή ἡ ἐπικοινωνιακή δομή. Ὁ Χάμπερμας χρησιμοποιεῖ τίς ἐννοιες «κοινωνία πολιτῶν» καί «ἡγεμονία», ἐπικαλούμενος τόν Γκράμσι. Δέν τίς χρησιμοποιεῖ, ὁμως, γιά νά ἀναπτύξει τή στρατηγική ἐνός «πολέμου θέσεων», ἀλλά γιά νά συγκροτήσει τή δική του ἀντίληψη σχετικά μέ τή «διαρκή πολιορκία». Ἡ κοινωνία πολιτῶν δέν διεκδικεῖ τήν πολιτική ἐξουσία οὔτε φιλοδοξεῖ νά ἐλέγξει τό κράτος ἢ νά εἰσχωρήσει σ' αὐτό. Δέν εἶναι ὑποκείμενο μιᾶς σοσιαλιστικῆς στρατηγικῆς. Στό πλαίσιο ἐνός «εὐφυοῦς» αὐτοπεριορισμοῦ της, ζητᾷ ἀφ' ἐνός νά διαφυλάξει τήν αὐτονομία της καί ἀφ' ἑτέρου νά αὐξήσει τήν ἐπικοινωνιακή ἰσχύ της καί ἔτσι τήν ἱκανότητά της νά ἐπηρεάζει ἔμμεσα τίς κρατικές ἀποφάσεις. Πρόκειται γιά μιᾶ πολιορκία πού στηρίζεται σέ δημοκρατικές καί συμμετοχικές διαδικασίες συγκρότησης τῆς συλλογικῆς βούλησης καί δέν ἀποβλέπει στήν κατάληψη τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Ἀρκεῖται α) νά ἀντιδρᾷ στίς ἐπεκτατικές ἀπόπειρες ἀποικιοποίησής της, λ.χ. μέ τή μορφή τῆς πολιτικῆς ἀνυπακοῆς ἐναντί τῆς κρατικῆς αὐθαρεσίας ἢ μέ τή λεγόμενη οὐτοπία τῆς μηδενικῆς ἐναλλακτικῆς ἐπιλογῆς (Utopie der Null-Option) ἐναντί τῶν βλαπτικῶν συνεπειῶν τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ καί β) νά δρᾷ γιά νά αὐξήσει τήν ἔμμεση ἐπιρροή της στά κέντρα λήψης τῶν κρατικῶν ἀποφάσεων. Γι' αὐτό— κατά τόν Χάμπερμας— ἡ πολιορκία εἶναι διαρκῆς, γι' αὐτό ὁ ριζοσπαστισμός πρέπει νά εἶναι «ρεφορμιστικός».

Στήν ἀλληλοδράση ἀνάμεσα στίς διαδικασίες διαμόρφωσης τῶν κρατικῶν ἀποφάσεων καί στή δημόσια κίνηση τῆς κοινωνίας πολιτῶν βρῖσκει, μέ τά λόγια τοῦ Χάμπερμας, τόν «ἀτοπο τόπο» τῆς ἡ ἀνώνυμη, ἡ χωρῆς ὑποκείμενο, ἡ διάχυτη λαϊκή κυριαρχία.

Γενικοί συλλογισμοί γιά τούς νέους κανονιστικούς δρόμους πού καλεῖται νά ἀκολουθήσει ἡ σύγχρονη θεωρία γιά τή δημοκρατία, προσπαθώντας νά στοιχηθεῖ μέ τίς ὑπόκωφες προκλήσεις πού συνοδεύουν τόν αὐτοπαθῆ ἐκσυγχρονισμό. Στό δρό-

μο αυτό, μέ τίς νέες/παλιές έννοιες και τά πρωτότυπα αινίγματα θαδίξει και τό ζεύγος «κοινωνία πολιτών» και αυτοπεριορισμός, όπως έμφανίζεται στο έργο του Χάμπερμας. Οί συλλογισμοί του έχουν δεχτεί πολλαπλές κριτικές. Η άπομάκρυνσή του από την Κριτική Θεωρία και από την ουτοπία της χειραφέτησης, οί λειτουργιστικές έπιλογές του, ή εκτίμησή του ότι οί ισχύοντες φιλελεύθεροι-δημοκρατικοί θεσμοί περιέχουν τά περιθώρια για μία αυτόνομη ανάπτυξη της κοινωνίας πολιτών, ή έντονη ύποβάθμιση ή ή άρνηση της σημασίας-τών κοινωνικών τάξεων και των ταξικών συμφερόντων, ή προώθηση μιās αποκλειστικά διαδικαστικής αντίληψης για τή λαϊκή κυριαρχία άποτέλεσαν μερικά από τά θεματικά πεδία της θεωρητικής και πολιτικής κριτικής πού δέχτηκε.

Τό έργο του παραμένει, ωστόσο, ίσως ή σημαντικότερη άποπειρα θεωρητικής άνάλυσης της ύστερης νεωτερικότητας. Έξάλλου, σήμερα δέν περισσεύουν οί έναλλακτικές κανονιστικές προσεγγίσεις. Από τή μία πλευρά, τό Τσέρονοπιλ και οί άλλοι άπόμακροί/κοντινοί πυρηνικοί άντιδραστήρες, ή τρύπα του όζοντος, οί «βρετανικές άγελάδες» και οί χημικές βιομηχανίες, πού άπειλούν άμεσα τή ζωή και τήν υγεία μας. Μαζί τους, λευκοντυμένοι, οί νέοι θεοί του έκσυγχρονισμού: ή βιοϊατρική και ή γενετική. Άπαλλαγμένες και οί δύο από τή μομφή του ρατσισμού, χαρτογραφούν ήδη για τίς άστυνομίες πλούσια γενετικά άποτυπώματα. Συνάμα έπαγγέλλονται πώς θα προσφέρουν στην ...κοινωνία —δηλαδή στην (μή πολιτική) άγορά και όχι στην κρατική πολιτική— έναν «νέο άνθρωπο»,

άσφαλώς υγιέστερο, ίσως έξυπνότερο, όμορφότερο και όσα άκόμη δέν ξερούμε αλλά φοβόμαστε από τήν άγριότητα του διπρόσωπου έκσυγχρονισμού.

Και από τήν άλλη πλευρά, ή «έποχή της άμχανιάς», οί διαλυόμενες οικογενειακές και δημόσιες συλλογικότητες, ή έξατομίκευση, τά φοβισμένα και άνασφαλή άτομα, οί άπογοητευμένοι δημοκράτες, οί άπαθείς πολίτες. Μαζί τους οί ψυχικές διαταραχές, πού γεννά ή νέα φτώχεια και ή ύπαρξιακή προσωποποίηση της κοινωνικής κρίσης. Αντάμα και οί πυρίπνοοι θρησκευτικοί φονταμενταλισμοί, οί νεορατσισμοί και οί νεοεθνικισμοί, πού κινεί ή άντινεωτερική άντίδραση στην έμπειρία της παγκοσμιοποίησης και της έξατομίκευσης.

Όλ' αυτά είναι πιά και δικά μας προβλήματα. Έστω και άν δέν ανήκουμε στην ομάδα των υπεραναπτυγμένων χωρών, έστω και άν μπορούμε νά επικαλεστούμε χαιρέκακα κάποιες έθνικές «ιδιαιτερότητες» ή καθυστερήσεις σέ ό,τι άφορā τους ρυθμούς και τίς μορφές του έγχώριου έκσυγχρονισμού (οικονομική ανάπτυξη, συγκριτική άντοχή οικογενειακών δεσμών κ.ο.κ.).

Ό Μπέκ στην Κοινωνία της διακινδύνευσης έθεσε όρισμένα κρίσιμα έρωτήματα για εκείνη τή συλλογική δράση πού καλείται σήμερα άφ' ενός νά άντιμετωπίσει τήν κοινωνική αυτοκαταστροφικότητα και άφ' έτέρου νά άναθερμάνει τήν κοινωνική άλληλεγγύη. Παρατηρεί ότι τό «έπίκεντρο της συνείδησης του οίσκου δέν βρίσκεται στο παρόν αλλά στο μέλλον», κα-

θώς οι κίνδυνοι δέν είναι πάντα και μόνο ένεστώτες, αισθητοί και πραγματικοί. Συχνά διαφεύγουν από τις ανθρώπινες αισθήσεις. Κυρίως, όμως, προκύπτουν ως προβολές του μέλλοντος στο παρόν, ως προγνώσεις για τις αρνητικές πλευρές του έκσυγχρονισμού. Ο Μπέκ συμφωνεί πώς οι άνθρωποι έξακολουθούν να κατανοούν τό παρόν μέ βάση τό παρελθόν. Οι έμπειρικές έρευνες και οι δημοσκοπήσεις δέν είναι λαθεμένες. Υπογραμμίζει όμως ότι οι κίνδυνοι του μέλλοντος, μολονότι δέν είναι ακόμη ύπαρκτοί, μολονότι είναι φαντασιωμένοι και πλασματικοί, έμβολίζουν όλο και περισσότερο τά δρώματα, τίς άπωθήσεις, τίς έπιλογές και τίς συμπεριφορές μας. Και άναρωτιέται: «Ο τύπος τής κοινωνίας του ρίσκου χαρακτηρίζει... μία κοινωνική εποχή, κατά τήν όποία ή άλληλεγγύη προκύπτει από φόβο και γίνεται πολιτική δύναμη... Είναι όμως ακόμη άσαφές πώς επιδρά ή συνδετική δύναμη του φόβου... Έως τώρα, ό φόβος δέν άποτελούσε θεμέλιο για όρθολογική δράση. Δέν ισχύει πιά ούτε αυτή ή ύπόθεση; Μήπως είναι ό φόβος — διαφορετικά από τίς ύλικές ανάγκες — μία πολύ έπισφαλής αιτία για πολιτικά κινήματα;»

Οί αντίληψεις του Χάμπερμας για τήν άυτοπεριοριζόμενη ουτοπία δέν άπαντούν — όσο γνωρίζω — στο έρώτημα πώς οι φοβισμένοι άνθρωποι μπορούν να διαφυλάξουν τόν πολιτικό όρθολογισμό τους. Τί παράγει ή διυποκειμενικότητα φοβισμένων ανθρώπων; Πώς μπορούν οι έλευθερίες του άτομου να πάψουν να δημιουργούν, όρατούς ή άόρατους, παρόντες ή μέλλοντες κινδύνους, άρα και φόβο, στο ίδιο τό άτομο πού καλείται να άυτοπεριοριστεί και να έπικοινωνήσει όρθολογικά; Η θεωρία του Χάμπερμας δέν περιέχει αυτή τήν άλλοκοτη(;) διάσταση, πού ό Μπέκ όνομάζει άλλοτε «έπικοινωνία από φόβο» και άλλοτε «άλληλεγγύη από φόβο». Ούτε ό Μπέκ άπαντά, όμως, μέ σαφήνεια στα έρωτήματα πού ό ίδιος θέτει!

Όταν πολλαπλασιάζονται οι «κατασκευασμένες ανασφάλειες» πού συνοδεύουν τόν έκσυγχρονισμό, όταν δέν γνωρίζουν έθνικά σύνορα και διακρίσεις ανάμεσα σε θύτες και σε θύματα, σε πλούσιους και σε φτωχούς, τότε άσφαλώς δέν ταιριάζει στη δημοκρατική θεωρία μία μοιρολατρική ή καταστροφολογική προσέγγιση του παρόντος και του μέλλοντος. Ούτε είναι, όμως, θεμιτό ή ουτοπία τής ισότητας και τής έλευθερίας να ξεχνά τήν τέχνη τής άμφιβολίας, να έπικαλείται τή λιόλουστη έλπίδα τής χειραφέτησης («emancipative politics»), άψηφώντας τή σκυθρωπή άγωνία τής ασφάλειας, τό ύπέροτα και άλλοτε άτονόητο δικαίωμα στη ζωή και στην ύγεια («life politics»). Η δημοκρατική άρετή δέν μπορεί να άρκείται στην ίση διανομή των κερδών και στην ίση ή «δίκαιη» διανομή των άπωλειών τής ζωής και τής ύγείας. Στην άυτοπαθή νεωτερικότητα, τό αίτημα τής ισότητας παραμένει έν ισχύι. Είναι, όμως, καταδικασμένο να συμφιλωθεί μέ τή λεηλασία του, να συνυπάρξει μέ τόν πολλαπλασιασμό, τήν πολυχρωμία και τόν συγκυριακό χαρακτήρα άλλων διαχωριστικών γραμμών. Και πρώτα άπ' όλα να συμβιβαστεί μέ τήν κανονιστική ύπεροχή του δικαίωματος στη ζωή και στην ύγεια. Και να άναγνωρίσει έπίσης ότι ή γενετική άπειλή τής φύσης του ανθρώπου ύφαιίνεται μέ ζητήματα πού άδυνατεί να άντιμετωπίσει τό αίτημα τής ισότητας.

Η «όργανωμένη άνευθυνότητα» (Μπέκ) των συγχρόνων κοινωνιών προξενεί άνακατατάξεις άξιών. Κανονιστική σκέψη, άυτοπεριορισμός, πρόληψη, ύπευθυνότητα, καταλογισμός εύθυνών, ανθρώπινη άξιοπρέπεια, «ήθική τής ύπευθυνότητας» θά έλεγε ίσως και σήμερα ό Μ. Βέμπερ. Έννοιες πού κερδίζουν διαρκώς έδαφος, πού άναβαθμίζονται στο χρηματιστήριο των ήθικών και δημοκρατικών ποιότητων. Άκούγονται

μοντέρνες, μετριοπαθείς, σοβαρές, παραπέμπουν στο άτομο αλλά και στο γενικό συμφέρον. Ποιοί είναι, όμως, οι άπειροι κοινωνικοί, πολιτικοί και πολιτισμικοί άυτοπεριορισμοί, ποιές είναι οι άυτοπεριοριστικές προβλέψεις και παραιτήσεις, πού πρέπει να έγγραψουν έκατομμύρια άνθρωποι στις διογραφίες τους, για να άντιμετωπίσουν τίς νέες οικουμενικές άπειλές; Πότε οι λάιμαργοι άυτοπεριορισμοί ξεστράτίζουν, γίνονται άντινεωτερικοί και άνελεύθεροι; Πότε μετουσιώνονται σε πολιτικό άσκητισμό; Σε ποιό βαθμό μπορούν τέτοια ζητήματα να συζητηθούν, πολύ περισσότερο να άπαντηθούν όρθολογικά από έθνικά όμοιογενείς, άποκεντρωμένες ή όχι, «κοινωνίες πολιτών»;

Σέ καιρούς πού κυριαρχεί ή άδυναμία προβλέψων και ό φόβος για τό μέλλον, οι εύκολες, οι άπλές ή οι άσφαλείς άποκρίσεις μοιάζουν μέ άγκομαχητό γερόντων. Η μεταβατική εποχή μας τρέφεται από άκριβές άπώλειες και μεγάλες άπουσίες. Τής ταιριάζει περισσότερο μία έπιστήμη πού διερωτάται, πού άμφιβάλλει και άναθεωρεί, παρά μία έπιστήμη πού άπαντά και διαβεβαιώνει. Δέν ύπάρχουν σήμερα ούτε ιστορικές νομοτέλειες ούτε μονοσήμαντες άναγνώσεις του παρόντος και του μέλλοντος. Κι όμως, για να άποφύγουμε τόν άφρυδατωμένο «έμπειρισμό» και τόν σχετικισμό, πού μάς εκχωρούν στην έξουσία, χρειαζόμαστε νέες δημοκρατικές ουτοπίες. Μέ ποιά άνθρωπολογικά, ιστορικά και κοινωνικά ύλικά, μέ ποιά τεχνολογία, μέ ποιές αισιόδοξες άρνήσεις χτίζονται, όμως, οι ουτοπίες σήμερα; Ποιά μπορεί να είναι ή σχέση τους μέ τό χώρο και τό χρόνο, μέ αυτό πού συνήθως όνομάζουμε «σχέδιο» ή «στρατηγική»; Ίσως πρέπει να φιλήσουμε άγάλματα από μάρμαρο. Έστω κι άν δέν είμαστε πιά στην ήλικία των παραμυθιών έστω κι άν ξερούμε πώς δέν θά ξαναδώσουμε ζωή σε άθώες και πεντάμορφες πριγκίπισσες...

Βιβλιογραφία

- Beck U./Giddens A./Lash S., *Reflexive Modernization. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*, Cambridge 1994.
- Beck U./Beck-Gernsheim E. (έκδ.), *Risikante Freiheiten. Individualisierung in modernen Gesellschaften*, Frankfurt/M. 1994.
- Beck U., *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*, Frankfurt/M. 1986.
- Cohen J. L./Arato A., *Civil Society and Political Theory*, Cambridge, Massachusetts and London 1992.
- Habermas J., *Volkssoveranietat als Verfahren*, Merkur, 3/1989, τ. 6, σ. 4654 έπ.
- *Die Neue Unuebersichtlichkeit*, Frankfurt/M. 1985.
- *Theorie des kommunikativen Handelns*, τόμ. 2, Zur Kritik der funktionalistischen Vernunft, Frankfurt/M. 1981.
- Held D., *Democracy, the nation-state and the global system. Economy and Society*, τόμ. 20/1991, vo. 2, σ. 138 έπ.
- Maus I., *Sinn und Bedeutung von Volkssoveranietat in der modernen Gesellschaft Kritische Justiz*, 24/1991, τ. 2, σ. 137 έπ.
- Offe Cl., *Κοινωνία τής Έργασίας*; (Είσαγωγή, έπιμέλεια Γ. Τουτζιαράκης), Αθήνα 1993.
- *Fessel und Bremse, «Moralische und institutionelle Aspekte "intelligenter Selbstbeschraenkung"»*, σε Honneth A./McCarthy Th. κ.ά. (έκδ.), *Zwischenbetrachtungen im Prozess der Aufklaerung*, Frankfurt/M. 1989.
- «The Utopia of the Zero-Option; Modernity and Modernization as Normative Political Criteria», *Praxis International*, τόμ. 7/1987, vo. 1, σ. 1 έπ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑ: ΩΡΑ ΓΙΑ ΣΗΜΑΝΤΙΚΕΣ ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ

του Λόν Λαμπριανίδη

Αποτελεί πλέον κοινό τόπο ότι απαιτείται μία συνολική ρύθμιση των ζητημάτων που αφορούν την τριτοβάθμια εκπαίδευση, ή οποία όμως δεν διαφαίνεται να προκύπτει από πουθενά. Το Υπουργείο Παιδείας άδρανει για τα ουσιαστικά ζητήματα και νομοθετεί για τα έπουσιώδη ή και άνοπαρακτα (όριο συνταξιοδότησης, σύσταση εκλεκτορικών σωμάτων με βάση τό ΦΕΚ διορισμού κλπ.).

Θά επιχειρήσω λοιπόν να διατυπώσω κάποιες πρώτες σκέψεις για τό ζήτημα των ιδιωτικών πανεπιστημίων, τό οποίο έχει επιβληθεί ως τό βασικό πρόβλημα τής πανεπιστημιακής εκπαίδευσης και από πολλούς προβάλλεται ως ή πανάκεια για τήν επίλυση όλων των προβλημάτων τής και ό καταλύτης για τήν αναβάθμιση του δημόσιου πανεπιστημίου. Για να αναπτύξω τή συλλογιστική μου εκ των πραγμάτων θά αναφερθώ δυστυχώς και σε ζητήματα που αποτελούν πλέον κοινό τόπο.

Διαπίστωση 1η. Υπάρχει ένα σημαντικό πρόβλημα με τής Πα-νελλαδικές Έξετάσεις για τήν εισαγωγή στα ΑΕΙ και τά ΤΕΙ. Ό τρόπος διεξαγωγής τους εκτός των άλλων όδήγησε στην κατάργηση του αυτόνομου ρόλου του λυκείου, που λειτουργεί πλέον ως προθάλαμος του πανεπιστημίου. Όδήγησε σε άνθηση τής παραπαιδείας και στην άποστήθιση που άποτρέπει τήν ανάπτυξη τής κριτικής σκέψης των μαθητών.

Η βασική αίτια των προβλημάτων πρέπει να αναζητηθεί στην άναντιστοιχία προσφοράς και ζήτησης για άνώτατη εκπαίδευση και δευτερευόντως στον τρόπο διεξαγωγής των εξετάσεων.

Διαπίστωση 2η. Τό πανεπιστήμιο άντιμετωπίζει σοβαρά προβλήματα. Τά προβλήματα αυτά μπορούν κατά κάποιον τρόπο να έπιμερισθούν σε αυτά που όφείλονται στην ίδια τήν πανεπιστημιακή κοινότητα και σε αυτά που όφείλονται στην πολιτεία.

Όσον άφορα τήν ίδια τήν πανεπιστημιακή κοινότητα, νομίζω ότι θά πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι υπάρχει ένα σημαντικό ζήτημα από τήν υποβάθμιση τόσο του εκπαιδευτικού όσο και του έρευννητικού ρόλου του πανεπιστημίου και βέβαια τό ότι δεν μπορεί να άναπαράγει τον έαυτό του — οι περισσότεροι διδάσκοντες έχουν κάνει μεταπτυχιακές σπουδές στο έξωτερικό.

Οί φοιτητές λίγο-πολύ θεωρούν αυτόνομο ότι όποιος εισάγεται στο πανεπιστήμιο θά πρέπει να πάρει πτυχίο ίσως με κάποια χρονική καθυστέρηση, όπως επίσης ότι μπορεί να σπουδάσουν χωρίς να παρακολουθούν τά μαθήματα.

Μεγάλο μερίδιο τής ευθύνης για τήν κατάσταση θά πρέπει να έπιρρίψουμε στο γεγονός ότι συχνά χρησιμοποιούμε τον τίτλο του πανεπιστημιακού για άλλότερους σκοπούς (πανεπιστημιακοί που άναλαμβάνουν πολιτικές θέσεις χωρίς να άναστέλλουν τή σχέση τους με τό πανεπιστήμιο κλπ.) και κυρίως στο γεγονός ότι μικροσυμφέροντα ομάδων τής πανεπιστημιακής κοινότητας ύπονομεύουν τή λειτουργία του πανεπιστημίου.

Οί έκάστοτε κυβερνήσεις, από τήν άλλη πλευρά, άκολουθούν μία πολιτική στενού έναγκαλισμού του πανεπιστημίου (διορισμός Διοικουσών Έπιτροπών νέων πανεπιστημίων, άνοιγμα νέων θέσεων μελών ΔΕΠ κλπ.) ώστε να έχουν τή «συμπάρταση» του «πανεπιστημίου» όταν τή χρειάζονται για τή νομιμοποίηση έπιλογών τους και να μπορούν να καρπούνται μικροκομματικά όφέλη (έκλογή κάποιου φίλου προσκείμενου ως διδάσκοντα κλπ.).

Όμως τό ελληνικό πανεπιστήμιο, παρ' όλα τά προβλήματα του, όπως έπισημαίνει ό Άγγελος Έλεφάντης σε πρόσφατο άρθρο του (Έποχή, 28.4.96), μόρφωσε τον ελληνικό λαό και έδγαλε τους έπιστήμονες που λειτουργούν στον τόπο μας, μελέτησε τον τόπο μας (χώρο, ιστορία κλπ.) και σε τελευταία άναλυση από αυτό προέκυψε ό όποιος στοχασμός.

Διαπίστωση 3η. Τό δημόσιο πανεπιστήμιο δέχεται μία άνοίκεια επίθεση που τό εμφανίζει να άντιμετωπίζει άξεπέραστα προβλήματα και ως μοναδική λύση όλων των δεινών προτείνεται ή ίδρυση ιδιωτικών πανεπιστημίων.

Στά ουσιαστικά προβλήματα που άναφέρθηκαν παραπάνω έρχεται να προστεθεί και τό γεγονός ότι τό πανεπιστήμιο και ή πανεπιστημιακή κοινότητα δέχεται έδώ και άρκετά χρόνια κυριολεκτικά «μετωπική» επίθεση από όργανωμένα συμφέροντα και τους κονδυλοφόρους τους. Με άπώτερο στόχο να άνοιξουν τό δρόμο για τή λειτουργία των ιδιωτικών πανεπιστημίων. Όφείλουμε να αναγνωρίσουμε ότι ή πολιτική αυτή έχει ήδη άποδώσει καρπούς. Λίγο-πολύ στην κοινή συνείδηση έχει γίνει πλέον άποδεκτό ότι πρέπει να ίδρυθούν ιδιωτικά πανεπιστήμια με τή μία ή τήν άλλη μορφή.

Διαπίστωση 4η. Έχει διαμορφωθεί πλέον μιά *de facto* κατάσταση όσον αφορά την προσφορά «πανεπιστημιακής» εκπαίδευσης στην οποία δεν μπορούμε να έθελουφλούμε. Με την έννοια ότι τό μεγαλύτερο μέρος των άποτυχόντων στίς Πανελλαδικές Έξετάσεις για την είσαγωγή τους στά πανεπιστήμια ή τά ΤΕΙ κατευθύνονται: α) είτε σέ Κέντρα Έλευθέρων Σπουδών και σέ παραρτήματα ξένων πανεπιστημίων στην Έλλάδα, πού βέβαια σέ καμία περίπτωση δέν θά μπορούσαν νά χαρακτηρισθούν πανεπιστήμια (οί φοιτούντες σέ αυτά ύπολογίζονται σέ περίπου 40.000 σήμερα), β) είτε σέ πανεπιστήμια στό έξωτερικό, πού συχνά είναι έξαιρετικά προβληματικά και αυτά (οί φοιτούντες σέ αυτά ύπολογίζονται επίσης σέ περίπου 40.000 σήμερα).

Διαπίστωση 5η. Τόσο τά ΚΕΣ όσο και τά παραρτήματα ξένων πανεπιστημίων δρούν άνεξέλεγκτα στην Έλλάδα (έλέγχονται από τό ύπουργείο Έμπορίου) και οί κυβερνήσεις στή συνέχεια μέ έμμεσους τρόπους προσπαθούν νά δάλουν κάποιους φραγμούς (μέσω του ΔΙΚΑΤΣΑ) άμφιδόλου νομιμότητας (όπως έδειξε και πρόσφατη άπόφαση Τμήματος του Συμβουλίου Έπικρατείας).

Διαπίστωση 6η. Τό πανεπιστήμιο προϋποθέτει την ακαδημαϊκή έλευθερία και είναι σχεδόν άδύνατο νά αποτελέσει μιά κερδοφόρα έπιχείρηση. Τό πανεπιστήμιο είναι χώρος όχι άπλώς μετάδοσης γνώσης αλλά και παραγωγής νέας γνώσης. Τό πανεπιστήμιο πρέπει λοιπόν νά συμβάλλει στην παραγωγή και άνάπτυξη νέας γνώσης, νέας τεχνολογίας και στην έδραίωση έπιστημολογικών έργαλειών πού στή συνέχεια μπορούν νά άναπτύξουν και νά εφαρμόσουν οί παραγωγικές δυνάμεις τής χώρας. Έξάλλου, τό πανεπιστήμιο πρέπει νά παράγει κριτικά σκεπτόμενους έπιστήμονες και την πνευματική ήγεσία μιάς χώρας, συμβάλλοντας έτσι στην εύρυθμη λειτουργία τής έλεύθερης κοινωνίας και στην ενίσχυση των θεσμών τής δημοκρατίας.

Μέ αυτή την έννοια, καθοριστικό στοιχείο τής λειτουργίας του άποτελεί ή ακαδημαϊκή έλευθερία και κανείς θά πρέπει νά προβληματισθεί άν αυτή συμβαδίζει μέ τίς συνθήκες λειτουργίας μιάς κερδοσκοπικής έπιχείρησης. Έξάλλου, προϋποθέτει σημαντικότερες επενδύσεις για ύποδομή (βιβλιοθήκες, εργαστήρια, αίθουσες κλπ.) και για τρέχουσες δαπάνες λειτουργίας. Αναρωτιέται λοιπόν κανείς άν είναι ποτέ δυνατόν τό πανεπιστήμιο νά αποτελέσει μιά κερδοφόρα έπιχείρηση ή άν αυτό πού ζητούν κάποιον νά γίνει είναι κάτι πού είναι μέν κερδοφόρο αλλά δέν είναι πανεπιστήμιο.

Διαπίστωση 7η. Η άγορά εργασίας δέν άποτελεί δικλίδα άσφαλείας για τόν έλεγχο τής παρεχόμενης πανεπιστημιακής εκπαίδευσης. Στή χώρα μας ή συντριπτικά μεγαλύτερη μερίδα των πτυχιούχων πανεπιστημιακής εκπαίδευσης πού δέν άπασχολούνται στό Δημόσιο είναι έλεύθεροι επαγγελματίες-αυτοαπασχολούμενοι. Δέν άναζητούν λοιπόν εργασία μέ ύπαλληλική σχέση σέ κάποια μεγάλη έπιχείρηση ή όποια θά επέλεγε και αυτούς πού πραγματικά είναι οί πίο κατάλληλοι άνεξάρτητα από τό πού πήραν τό πτυχίο τους.

Έξάλλου, δέν ύπάρχει ούτε κάποιος ούσιαστικός έλεγχος/πιστοποίηση των πραγματικών γνώσεων των διαφόρων πτυχιούχων από τά αντίστοιχα επαγγελματικά έπιμελητήρια. Αυτό σημαίνει ότι κάθε πολίτης πρέπει νά διαπιστώσει μόνος του — συχνά μέσα από μιά όδυνηρή έμπειρία — όταν έρθει σέ επαγγελματική έπαφή μαζί τους τίς ικανότητές τους.

Διαπίστωση 8η. Είναι έξαιρετικά περίεργη ή σκέψη νά δοθεί ή δυνατότητα ίδρυσης πανεπιστημίων από ΝΠΔΔ (ΟΤΑ, Έκκλησία κλπ.). Είναι τουλάχιστον περίεργο νά έλπίζει κανείς ότι οί δήμοι ή ή Έκκλησία θά μπορέσουν νά άναπτύξουν καλύτερα πανεπιστήμια από τά ήδη ύπάρχοντα. Οί δήμοι δέν μπορούν νά έπιτελέσουν τό καθ' έαυτό έργο τους (βλ. την κατάληψη των πεζοδρομίων από διάφορους έπιτηδευματίες κλπ.) και έδειξαν έξαιρετικά κακές έπιδόσεις όταν προσπάθησαν νά ιδρυσουν δημοτικές έπιχειρήσεις. Και βέβαια δέν θά πρέπει νά ξεχνά κανείς τί πιέσεις θά άντιμετωπίσουν οί δημοτικοί άρχοντες, οί όποιοι στηρίζονται για την έπανεκλογή τους σέ κάποια έκλογική βάση/πελατεία. Όσον αφορά την Έκκλησία, άναρρωτιέται κανείς άν ή πίστη έχει κάποια σχέση μέ την έπιστήμη ή θρίσκειται κυριολεκτικά στόν αντίποδά της.

Αυτό, όμως, πού θά πρέπει νά έπισημανθεί ως ύπόθεση εργασίας είναι ότι πολύ σύντομα αυτά τά πανεπιστήμια των δήμων (πού, σημειωτέον, είναι όλοι τους ύπερχρεωμένοι) και τής Έκκλησίας θά απαιτούν πόρους από τόν δημόσιο προϋπολογισμό, γεγονός πού θά σημαίνει αντίστοιχο περιορισμό των πόρων προς τό δημόσιο πανεπιστήμιο. Τελικά πολλά άπ' αυτά τά πανεπιστήμια θά χειραγωγούνται από ιδιώτες πού θά τά άναλάβουν υπό την κηδεμονία τους ως χορηγοί.

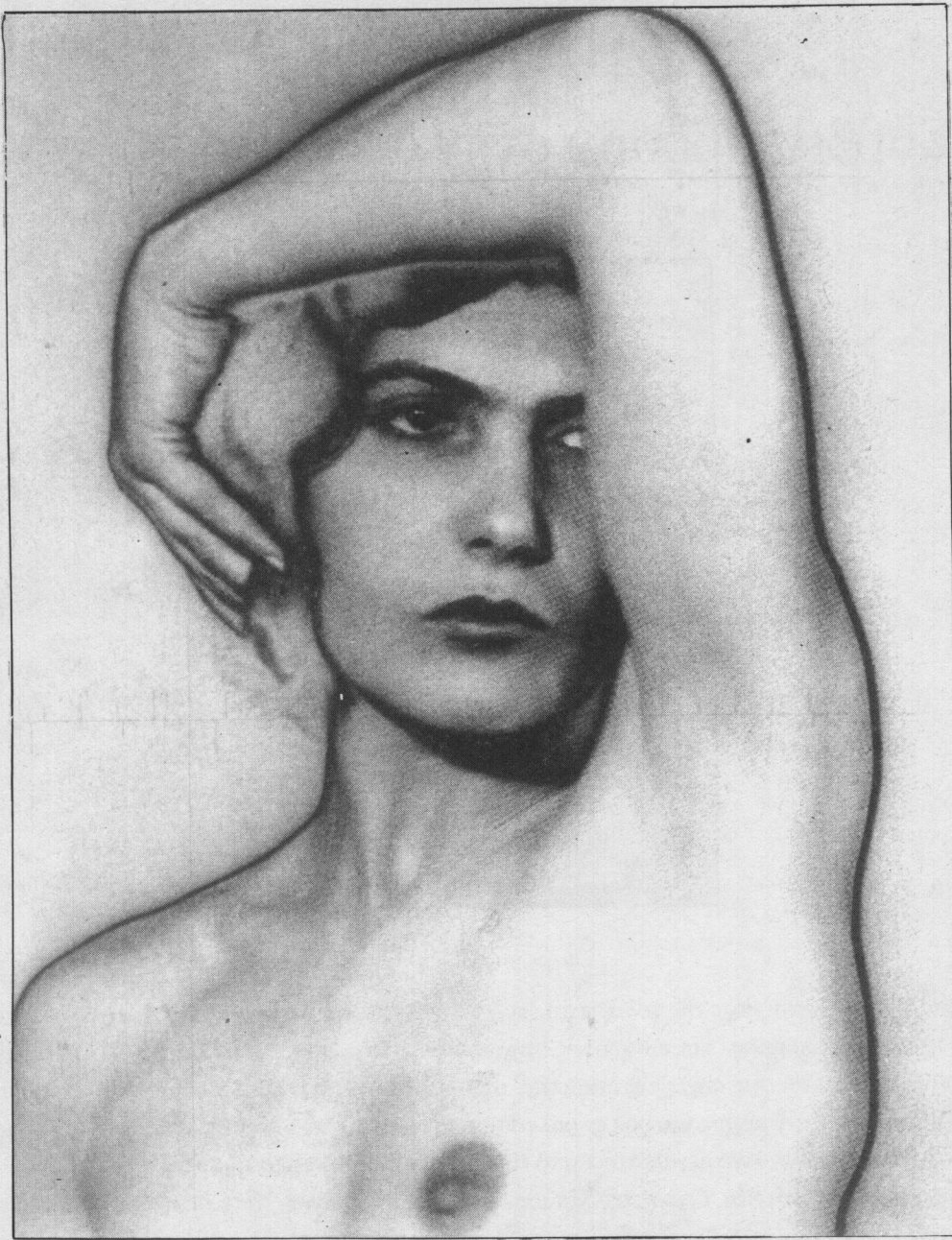
Αυτό πού διαφαίνεται ότι θά συμβεί είναι ότι θά δημιουργηθούν πανεπιστήμια από μή κερδοσκοπικούς οργανισμούς πού θά δημιουργήσουν ισχυρές ομάδες πίεσης (π.χ. Φίλοι τής Πανεπιστημιακής Έκπαίδευσης), οί όποιοι κατά τή γνωστή τους πρακτική θά στηριχθούν σέ χρήματα του Δημοσίου.

Πιστεύω ότι μέ δεδομένη τή σημερινή πραγματικότητα θά πρέπει κανείς νά ξεπεράσει ιδεολογικές «άγκυλώσεις» για την προσφορά ενός δημόσιου αγαθού όπως ή πανεπιστημιακή εκπαίδευση άποκλειστικά από τό κράτος και νά έπιχειρήσουμε νά διασφαλίσουμε τά έλάχιστα, δηλαδή τόν δημόσιο χαρακτήρα του. Άλλιώς ή *de facto* κατάσταση πού θά έχουμε νά άντιμετωπίσουμε όταν ξανανοιξει ή συζήτηση μετά από άρκετά χρόνια θά είναι ακόμα δυσμενέστερη. Σέ αυτή την κατεύθυνση νομίζω ότι δύο είναι τά σημεία στά όποια πρέπει νά έπικεντρωθούμε.

Πρόταση 1η. Αναβάθμιση του δημόσιου πανεπιστημίου και προοδευτικό άνοιγμά του, ώστε νά εισάγεται όλοένα και μεγαλύτερος αριθμός ύποψηφίων. Η άναβάθμιση του εκπαιδευτικού και του έρευνητικού έργου του δημόσιου πανεπιστημίου προϋποθέτει άλλαγή νοοτροπίας από την πλευρά τής πανεπιστημιακής κοινότητας αλλά και από την πλευρά του ύπουργείου Παιδείας (αυτονόμηση του πανεπιστημίου, αύξηση των διατιθέμενων κονδυλίων για έρευνα, στήριξη των βιβλιοθηκών, αύξηση των μισθών, δυνατότητα έξέλιξης του διδακτικού προσωπικού κλπ.).

Προοδευτικό άνοιγμα του δημόσιου πανεπιστημίου ώστε νά εισάγεται όλοένα και μεγαλύτερος αριθμός ύποψηφίων και νά σταματήσει αυτή ή «διαρροή» φοιτητών προς τά έξω και ή προσφυγή των άποτυχόντων στά ΚΕΣ και στά παραρτήματα ιδιωτικών πανεπιστημίων. Σέ αυτή την κατεύθυνση θά έπρεπε νά ξαναδει κανείς τό θέμα τής δωρεάν παιδείας μέ την είσαγωγή διδάκτρων αλλά και ύποτροφιών για τούς άπορους φοιτητές.

Τό έπιχείρημα ότι δέν άνοίγουμε τό δημόσιο πανεπιστήμιο για νά έλέγχουμε τόν παραγόμενο αριθμό των έπιστημόνων κατά κλάδο δέν εϋσταθεί, μέ την έννοια ότι όλοι αυτοί πού σπου-

δάζουν στά ΚΕΣ, στά παραρτήματα ξένων πανεπιστημίων και στά πανεπιστήμια στό έξωτερικό σέ τελευταία άνάλυση καταλήγουν στην άγορά έργασίας τών πτυχιούχων στην Έλλάδα.

Πρόταση 2η. Πρέπει επιτέλους νά έλεγχθούν ούσιαστικά τά ΚΕΣ και τά παραρτήματα ξένων πανεπιστημίων πού λειτουργούν στην Έλλάδα. Σήμερα άποτελούν κερδοφόρες έπιχειρήσεις άφ' ενός γιατί δέν είναι πανεπιστήμια αλλά φροντιστήρια (παρ' όλο πού θά πρέπει νά άναγνωρίσει κανείς ότι άνάμεσά τους υπάρχουν και κάποια έλάχιστα πού λειτουργούν μέ ποιοτικά διαφορετικό τρόπο), πού στηρίζονται σέ μεγάλο βαθμό στην έκμετάλλευση του δημόσιου πανεπιστημίου (άπασχό-

ληση κάποιων πανεπιστημιακών, γεγονός πού προβάλλεται έντονα και προσδίδει κύρος).

Δέν έχει κανείς περιθώρια νά έθελουφλεϊ σέ μιά κατάσταση ή όποία έχει ήδη διαμορφωθεί. Θά πρέπει νά τεθούν προδιαγραφές για τή λειτουργία τών ΚΕΣ και τών παραρτημάτων ξένων πανεπιστημίων: τρόπος εισόδου φοιτητών — δέν μπορεί νά βασίζεται άπλώς στό εάν έχουν χρήματα ή όχι —, κριτήρια έπιλογής διδασκόντων, έλάχιστες άπαιτήσεις για παρεχόμενη ύποδομή, έλάχιστες άπαιτήσεις για μόνιμο προσωπικό, διασφάλιση ότι θά γίνεται έρευνα, ύποχρέωση άνάπτυξης μεγάλου άριθμού τμημάτων κλπ.

Ο ΑΙΣΘΗΤΙΚΟΣ ΕΑΥΤΟΣ

του Νικόλα Σεβαστάκη

Ποιητής: "Όστε γι' αυτό κι όλοι οί όρθώσ σκεπτόμενοι κάνουν
τόσο τυρρανικές σκέψεις!

Στρίνπεργκ, Όνειρόδρομα

Στό κείμενο πού ακολουθεί, θά αναφερθοῦμε παρεμβατικά στόν γερμανικό ρομαντισμό, στήν αισθητική μεταφυσική πού τόν έμπνέει καθώς και σέ όρισμένες καιρίες διερωτήσεις οί όποιες προβάλλουν στό λογοτεχνικό φιλοσοφικό στερέωμα του «κύκλου τής Ίένας», όπως αποκαλοῦν τήν ομάδα των λογίων πού, γύρω στό 1800, συσπειρώθηκαν στό περιοδικό *Athenaeum* των αδελφών Σλέγκελ (*Schlegel*).

Τά έργα του Μπένγιαμιν, του Π. Σόντι (*P. Szondi*), του Μπλανσό, του Ρ. Αιρώ (*R. Ayrault*) ή των Λακού-Λαμπάρτ (*Lacoue-Labarthe*) και Τζ.Λ. Νανσύ (*J.L. Nancy*) (για νά υπενθυμίσουμε έδω μερικά από τά πιο σημαντικά όνόματα πού έσκυψαν πάνω από τά ρομαντικά κείμενα και κατέθεσαν τίς πλέον γόνιμες, έρμηνευτικές υποθέσεις) έχουν ρίξει άπλετο φώς στό αισθητικά, πολιτικά και όντολογικά διακυβεύματα του περίπλοκου και συναρπαστικού φαινομένου τό όποιο καλύπτεται κάτω από τόν όρο: γερμανικός ρομαντισμός, ρομαντισμός τής Ίένας ή πρώιμος ρομαντισμός, *Frühromantik*.¹

Δέν έχουμε λοιπόν καμία φιλοδοξία (έπαν)έρμηνείας ή γενικής «σύλληψης» τής ούσίας του ρομαντισμού ή έστω μίας συγκεκριμένης στιγμής του. Θέλουμε άπλως νά καταλάβουμε πώς «κατασκευάζεται» ή ιδεώδης (ρομαντική) άτομικότητα ως αισθητικός άνθρωπος. Ό πρώιμος γερμανικός ρομαντισμός, από αυτή τήν άποψη, συνιστά ένα προνομιακό πεδίο, στό θαύμα πού ό «έξαισθητισμός», ή ζωή ως όλικό έργο τέχνης, βρίσκεται στήν καρδιά τής μεταφυσικής του.

Στά ρομαντικά άποσπασματικά κείμενα, πέρα από τά στοιχεία μιās φιλοσοφίας του έργου τέχνης ή τίς κριτικές θεωρήσεις τής αρχαίας και νεότερης λογοτεχνίας, συναντούμε επίσης και μία δεοντολογία του έαυτου πού στό λεξιλόγιο τής έποχής εμφανίζεται με διάφορα όνόματα, όπως λ.χ. ιδιοφυΐα (*Genie*), αισθητική προσωπικότητα, ολοκληρωμένος άνθρωπος, πνεύμα κλπ.

Προδημοσίευση ενός κεφαλαίου από τό ανέκδοτο δοκίμιο: Ο ΕΑΥΤΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΚΑΚΟ (Δοκίμια για τήν άτομικότητα).

Τί είναι όμως αυτό τό ιδεώδες άτομο και πώς διαφοροποιείται από τόν «κοινό» άνθρωπο και τίς έμπειρίες του; Κατά κύριο λόγο, έχει μία αίσθηση του παράδοξου, του πνευματώδους (*witzig*) και τής ειρωνείας. Όπως γράφει ό Φρ. Σλέγκελ:

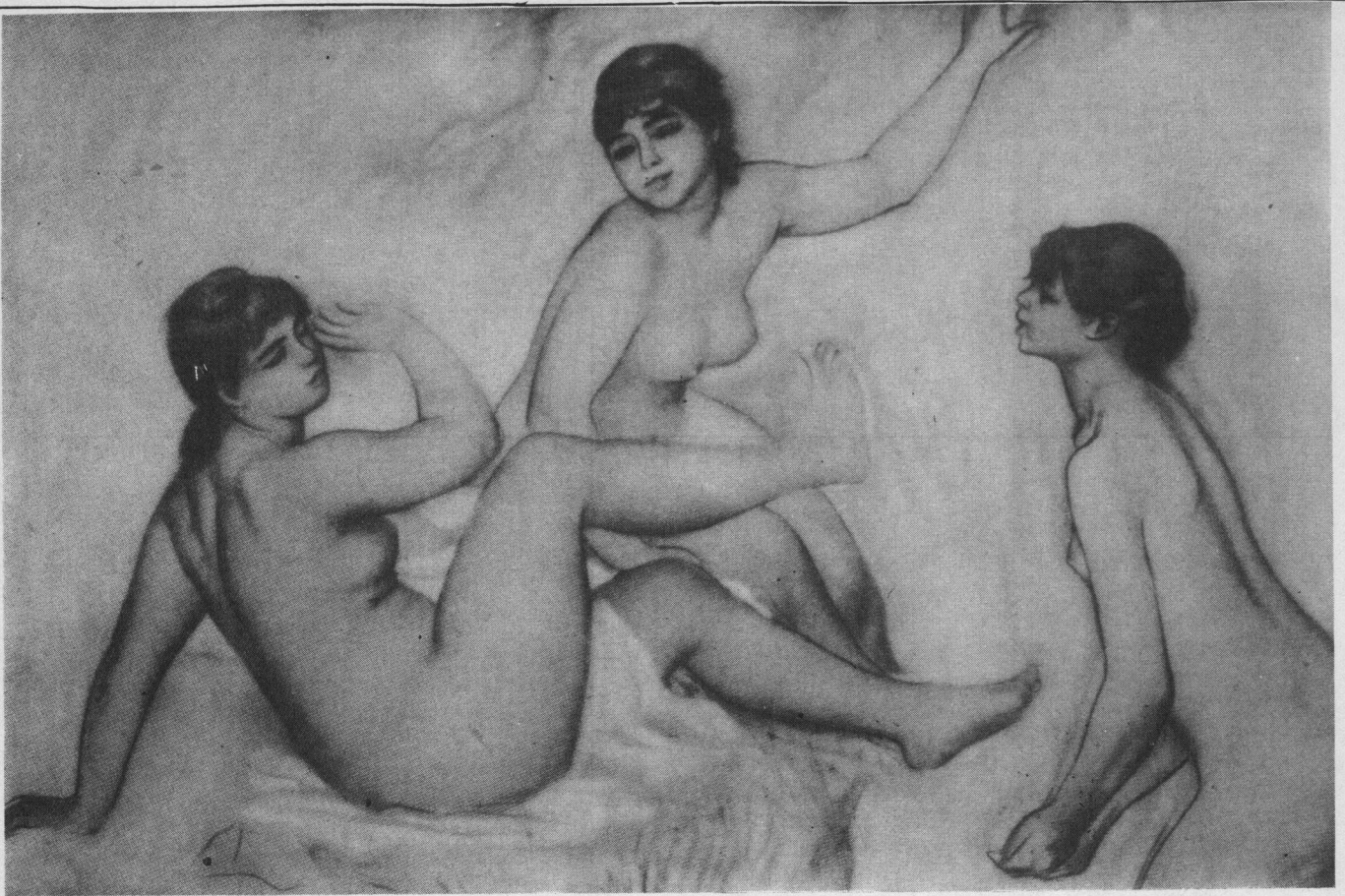
«*Η ειρωνεία είναι ή μορφή του παράδοξου. Ό, τι είναι συγχρόνως καλό και μεγάλο είναι παράδοξο*». Έδω έχουμε νά κάνουμε με ένα άτομο πού έμπεριέχει μία «πολλαπλότητα ατόμων», με ένα πνεύμα τό όποιο περικλείει ένα σύστημα πνευμάτων. Δέν πρόκειται έτσι για μία μονοπαγή ή συμπαγή μονάδα κλειστή στόν έαυτό της αλλά για ένα υποκείμενο πού στρέφεται στό είναι του, άφου πρώτα υπερβεί τά όρια του και έπεκταθεί στό έκτός έαυτου, στόν «κόσμο».

Τό ενεργητικό, πλαστικό και έπεκτατικό στοιχείο στό άτομο αποκαλείται πνεύμα (*Geist*), ό δέ άφθαρτος τόπος τής αυτοάποσπησης και τής περισυλλογής όνομάζεται «καρδιά» (*Gemüt*). Η συνύπαρξη αυτών των δύο «δυνάμεων», ή οργανική ενότητα και διαφορά τους φτιάχνει τήν «όλοκληρωμένη, πρακτική ιδιοφυΐα» (*Σκλιερμάχερ* (*Schleiermacher*), στήν όποία προάθεση και ένστικτο, έλευθερία και αναγκαιότητα συνεργάζονται άρμονικά.

Γιά τούς ρομαντικούς, τό πνεύμα είναι κάτι νομαδικό, έλαστικό, έπεκτατικό και άπέραντα πλαστικό. Παρομοιάζεται μάλιστα με μία «έσώτερη κοινωνικότητα» ή ένα είδος «μουσικής τής σκέψης»². Αντίθετα, αυτό πού όνομάζουν «καρδιά» ταυτίζεται με τό πλέον ενδόμυχο κέντρο τής υποκειμενικότητας, τήν «άληθινή ζωτική δύναμη τής όμορφιάς και τής έσωτερικής ολοκλήρωσης», τήν έσωτερική αίσθηση (*Sinn*). Σέ τούτη τή διαλεκτική «πνεύματος» και «καρδιάς», έξωτερικού και έσωτερικού, τό Έγώ «δέν χάνει τίποτα» (*Σκλιερμάχερ*), με τήν έννοια ότι θεωρείται άφθαρτο. Τό μόνο κομμάτι του έαυτου πού ποικίλλει και αλλάζει διαρκώς, είναι ή δύναμη τής φαν-

1. Παραπέμπωμ στή σχετική βιβλιογραφία στό τέλος του δοκίμιου.

2. Αναφερόμαστε ιδιαίτερα σέ κείμενα όπως τά *Κριτικά άποσπάσματα* (1797) και οί *Ίδέες* (1800), του Fr. Schlegel, καθώς και στό περίφημο *Άποσπάσματα του ATHENAEUM* (1798), πού υπήρξαν άποτέλεσμα σπύλογικής έργασίας των αδελφών Schlegel, του Novalis και του Schleiermacher.

τασίας, ή ικανότητα του πνεύματος να σχηματίζει εικόνες (Einbildende Kraft). Από την άλλη, τὰ προνόμια που αποδίδει ή ρομαντική σκέψη στην «καρδιά» δέν άπηχούν έναν άφελή αισθηματισμό, όσο τή θεμελιακή σημασία τής αισθητικής στιγμής στην «κατασκευή» του άτόμου. Στο έπίκεντρο αυτής τής σκέψης είναι ή οργανική συνέχεια και άλληλεγγύη του αισθητικού, ήθικου και θρησκευτικού έαυτου. Μέ άλλα λόγια, ή ρομαντική πρωτοκαθεδρία του αισθητικού δέν προδίδει ακόμα τήν άξίωση για πλήρη άυτονομία τής αισθητικής από τήν ήθικοθρησκευτική ύποκειμενικότητα αλλά μπορεί να συμπτυκνωθεί στην ιδέα ότι ανάμεσα στο αισθητικό και τό ήθικό δέν ύφίσταται κανένα χάσμα ή άσυνέχεια, παρά μία σχέση συμπληρωματικότητας που άγγίζει κάποτε τά όρια τής οργανικής ένωσης, τής ταύτισης. Είναι αυτή τήν αντίληψη τής πλαστικής συνέχειας ενός «πλουραλιστικού» έαυτου που θά άμφισβητήσουν ό Χέγκελ και ό Κίερκεγααρ |Kierkegaard|, ό καθένας δέβαια από διαφορετική σκοπιά και μέ άλλα κίνητρα.

Γιά να επανέλθουμε στη ρομαντική αρχιτεκτονική του έαυτου, αυτό που έδώ είναι άξιοσημείωτο είναι ότι ή «καρδιά» (Gemüt) κατανοείται μέ τή σειρά της μέ αισθητικούς όρους, μέ όρους πλαστικής άυτοπραγμάτωσης και έσωτερικής ολοκλήρωσης, τήν όποία τό άτομο καλείται να «ποιήσει» ως ένα έργο τέχνης. Έτσι λοιπόν ή καλλιτεχνική-ποιητική ιδιοφυΐα άποτελεί τό πρότυπο τής οργανικής σύζευξης πνεύματος και καρδιάς, ενώ καλλιτέχνης λογίζεται έκείνος «όποιος και άν είναι, του όποιου τό κέντρο και ό σκοπός τής ύπαρξης συνίσταται στο να δια-μορφώσει τήν έσωτερική του αίσθηση (Sinn)». Στίς 'Ιδέες του Φ. Σλέγκελ, αυτό τό μοτίβο τής παραδειγματικής προσέγγισης ανάμεσα στην ποιητική έσωτερικότητα και τήν

«πρότυπη» άτομικότητα είναι κάτι παραπάνω από ισχυρό. Ό έαυτός δέν όρίζεται έδώ παρά ως ένα γεγονός σχέσης μέ ένα δάθος, ένα «κέντρο» (Mitte, Zentrum).

Η κίνηση προς τό κέντρο του έαυτου, όπου συγκατοικούν ή δύναμη τής όμορφιάς και ή ήθική έμπειρία, ή κλίση προς τήν έσωτερικότητα τής καρδιάς, δίνει ζωή στον «θεικό έγωισμό» του καλλιτέχνη. Τό ίδιο τό έργο τέχνης ύπερβαίνει τήν πρόθεση του δημιουργού του και ή σχέση του καλλιτέχνη μέ τήν έγγενή ύπερβατικότητα του έργου του γίνεται άυτόματα ιδεώδης τύπος κάθε σχέσης μέ τό «Άπειρο», σχέση ή όποία στο λεξιλόγιο του πρώιμου ρομαντισμού περιγράφει τήν ουσιώδη θρησκευτική έμπειρία. Η συγκρότηση του ιδεώδους έαυτου, ή ποιητική κατασκευή του Έγώ και τής έσωτερικότητάς του προσφέρουν τό λεξιλόγιο μέ τό όποιο περιγράφεται και ό ίδιος ό Θεός ως «άδυσσος άτομικότητας» (Σλέγκελ). Μέ άλλα λόγια, ό Θεός του ρομαντισμού είναι ένα άπόλυτο άτομο και έτσι δέν διαφέρει όντολογικά από τή φύση και τόν «κόσμο», που είναι επίσης άτομικότητες. Η άναφορά στον Σπινόζα στις 'Ιδέες —όπως άλλωστε και στα Άποσπάσματα του *Aethnaeum*³— δέν είναι άσχετη μέ αυτήν τήν κατάργηση τής διαφοράς ανάμεσα στο όντολογικό και τό θεολογικό, κατάργηση ή όποία, σε ένα άλλο επίπεδο, μεταφράζει τήν άπάλειψη των όρίων ανάμεσα στο αισθητικό και τό ήθικό, τή δυνατότητα και τό καθήκον, τήν έσωτερική ολοκλήρωση (άυτοπραγμάτωση) και τήν ευθύνη άπέναντι στον άλλον.

3. «Κάθε φιλοσοφία τής φιλοσοφίας για τήν όποία ό Σπινόζα είναι ένας φιλόσοφος δέν μπορεί παρά να είναι ύποπτη».

Ἐγραφε ὁ Σπινόζα στήν Ἠθική:

«Ἡ προσπάθεια στήν ὁποία τό κάθε πράγμα τείνει νά ἐμμένει στό εἶναι του δέν εἶναι ἄλλο ἀπό τήν ἐνεργό οὐσία αὐτοῦ τοῦ πράγματος».⁴

Ἡ σπινόζικη «ψυχή» (anima) προαναγγέλλει οὐσιαστικά αὐτό πού οἱ Γερμανοί ρομαντικοί ἀποκαλοῦν ἐσωτερική αἴσθησι-ή καρδιά (Gemüt). Πρόκειται γιά ἐκείνη τήν πλευρά του ἑαυτοῦ ἢ ὁποία, ἐνώ δέν ὑπόκειται σέ μεταβολές οὐσίας — ἀφοῦ τοῦτο θά σήμαινε καί μεταβολή ὑπαρξης, πραγματική μεταβατικότητα, δηλαδή ἔλλειψη ἐμμένειας —, ἀπαιτεῖ ἐντούτοις δια-μόρφωση, καλλιέργεια, «κουλτούρα». Γι' αὐτό καί ἐνεργοποιεῖ τή δύναμη τῆς φαντασίας, πράγμα θεμελιώδες γιά τή ρομαντική ποιητική τοῦ ἑαυτοῦ. Ἡ ἰδιοφυΐα (Genie) καί ἡ μόρφωση (Bildung) ἀναγορεύονται λοιπόν σέ θεμελιακές ἐννοιες τῆς ρομαντικῆς ἀνθρωπολογίας, ἐφόσον εἶναι κοινή πεποίτησι-ση ὅτι δίχως αὐτές ὁ ἄνθρωπος δέν ἔχει ἐλπίδα νά κατακτήσει ἕνα ζωτικό καί γόνιμο ἐσωτερικό «κέντρο».

Ὁ ἰδεώδης ἑαυτός ὡς καλλιτέχνης δέν εἶναι ἀπλῶς αὐτός πού ἔχει θρεῖ τό κέντρο του καί ἐμμένει στό εἶναι του ἀλλά καί ἐκείνος ὁ παιδαγωγικός διαμεσολαβητής (Bund, Mittler) πού δοηθᾶ τοῦς ἄλλους νά γίνουν ὑποκείμενα, δηλαδή νά «μορφώσουν» τό δικό τους κέντρο. Χάρη στοῦς καλλιτέχνες ἡ «ἀνθρωπότητα γίνεται ἄτομο», ὅπως καί διά τῆς Bildung ἡ Μονάδα ἀπό φυσική καθίσταται πνευματική καί ἐν τέλει θρησκευτική.

Στή φιγούρα τοῦ «διάμεσου»,⁵ ὅπως καί στή συνώνυμη οὐσιαστικά ἐννοια τοῦ καλλιτέχνη, ἐκφράζεται ἐν ὀλίγοις ἕνας τρόπος αὐτο-παραγωγῆς, «ποίησης» τοῦ ἑαυτοῦ. Ὁ κἀτος τῆς τέχνης νά ἐμμένει στό εἶναι του, στήν πλοῦσια καί ὑποσχετική ἐσωτερικότητά του, εἶναι ἐκεῖνο τό ὑποκείμενο πού ἐμπεριέχει τήν ὀργανική (καί ὄχι ἀπλῶς συμπαραθητική) σύζευξη τοῦ αἰσθητικοῦ, τοῦ ἠθικοῦ καί τοῦ θρησκευτικοῦ του ἑαυτοῦ. Ἐδῶ ἡ πλαστικότητα τοῦ πνεύματος συμπληρώνεται ἀπό τή γαλήνια παθητικότητα τῆς «καρδιάς» καί μαζί ἀνοίγονται στήν ἀναγκαιότητα τῆς «ἐνόρασης τοῦ Ἀπειροῦ», στή *θρησκεία*.⁶

Αὐτό καθ' ἑαυτό τό «ρομαντικό» λεξιλόγιο καί οἱ περιγραφές του φαίνονται πράγματα ἐξαιρετικά περιορισμένης ἐμβέλειας, ὡς ἐάν ἀφοροῦν ἀπλῶς τή συγκρότηση μίας μικρῆς, καλλιτεχνικῆς-πρωτοποριακῆς κοινότητας σέ δεδομένα ἱστορικά πλαίσια. Καί ἀπό μιά ἄποψη αὐτό ἰσχύει, στόν ἴδιο βαθμό πού ἕνα λεξιλόγιο τό ὁποῖο περιέχει συχνά τήν ἔκφραση «αὐτόματη γραφή» ἀναγνωρίζεται ὡς ὑπερρεαλιστικό, μέ τήν ἐννοια ὅτι ἀφορᾶ, κατά κύριο λόγο, τήν περιγραφή τῶν ἰδεῶν μίας συγκεκριμένης καλλιτεχνικῆς κοινότητας ἀπό τά μέλη τῆς, τοῦς εἰδικούς ἢ τοῦς ἀναγνώστες.

Ὅστόσο, ἡ αἰσθητική ἀτομικότητα καί οἱ τρόποι μέ τοῦς ὁποίους προσεγγίζει τόν ἑαυτό τῆς καί τό «ἔξω» ἀπό τόν ἑαυτό τῆς δέν εἶναι ἀπλῶς ἕνα κειμενικό συμβάν ἀλλά μιά ἱστορικοπολιτισμική συνιστώσα τῆς νεωτερικῆς ταυτότητας τοῦ «Δυτικοῦ» ἀνθρώπου, πού σήμερα ἔχει πλέον ἀποβεῖ πλανητική φιγούρα, οἰκουμενικό ὑποκείμενο. Τό αἰσθητικό ἄτομο τῆς ἐποχῆς τό πῶς πιθανό εἶναι νά μήν ἔχει τήν παραμικρή ἰδέα γιά τό λεξιλόγιο τοῦ Σλέγκελ ἢ τοῦ Σλίερμάχερ, ὅπως ἕνας σύγχρονος ἐπιχειρηματίας μᾶλλον ἀγνοεῖ παντελῶς τόν Πλούτο τῶν Ἐθνῶν τοῦ Ἄνταμ Σμιθ καί παραταῦτα ἔχει ἀφομοιώσει, μέ πραγματικό τρόπο, τίς φιλελεύθερες περιγραφές τῆς ὑπαρξης καί τοῦ κόσμου.

Ὅλοι συναντοῦμε ἀνθρώπους πού «θέλουν νά βροῦν τόν ἑαυτό τους» καί πιστεύουν πῶς ἠθική εἶναι ἡ αὐτοπραγμάτωση καί ἡ ἐσωτερική ὁλοκλήρωση. Παντοῦ, ἐπίσης, βρίσκουμε ἀν-

θρώπους γιά τοῦς ὁποίους ἡ ἀρετή εἶναι εὐφυΐα καί ἐπιδεξιότητα — ἀν καί ἡ ρομαντική Genie ἐλάχιστη σχέση ἔχει μέ τά IQ τῶν σύγχρονων μετρήσεων τῆς ἰδεώδους ἀγοραίας καί λειτουργικῆς ἀτομικότητας.

Ἡ λατρεία τοῦ παράδοξου ὡς ἀνία τῆς καινοτομίας, ὡς προσομοίωση τῆς ἐπαναστατικῆς-μοντερνιστικῆς χειρονομίας καί ὡς κομφορμιστική γενίκευση/τυποποίηση τοῦ ἐπινοεῖν βρίσκει ἐπίσης στήν καρδιά τῆς σύγχρονης, μεταμοντέρνας κουλτούρας.

Ποιός εἶναι, ὁμοῦ, ὁ αἰσθητικός ἑαυτός; Καί ἀπό πού ἀρχίζει ἡ φαινομενολογική περιγραφή του; Γιά νά μιλήσουμε μέ τοῦς ὄρους τοῦ Κίρκεγκαρ, ὁ αἰσθητικός ἄνθρωπος συγγείει τό δέον του μέ τό εἶναι του καί διώνει ἕνα αἰώνιο καί ἀκίνητο παρόν, τήν ἀνιερῆ ἐπικαιρότητα τῆς αὐτοκατάφρασής του. Κατά κάποιον τρόπο εἶναι ὄντως «τό Ἄπειρο μέ τή μορφή τοῦ πεπερασμένου» (Σλέγκελ), ὁ εἰδωλόαττης τοῦ ἑαυτοῦ του (Μπωντλαίρ): Θέλει νά φέρεי στά μέτρα του ὁ, τι τόν ὑπερβαίνει, νά τό καταστήσει εἰδωλό του.

Στήν αἰσθητική ἀντίληψη τῆς ὑπαρξης, ὁ ἴδιος ὁ Θεός ἀναπαρίσταται ὡς ἀτάρκτης ἀτομικότητα, ἕνα ἄτομο συγχρόνως ἀπόλυτα ἐμμένές καί ἀπόλυτα ὑπερβατικό. Ὑποχείριο τοῦ «εἶναι» καί τοῦ «μῆ εἶναι», ὁ αἰσθητικός ἑαυτός μετεωρίζεται μεταξύ αὐτοδημιουργίας καί αὐτοκαταστροφῆς. Ἄν θυσιάσει κάτι ἀπό τόν ἑαυτό του, τό κάνει γιά νά ἀναπτύξει πλήρως τίς ἐνεργειές του, γιά τήν ἀπειροποίηση τῆς ταυτότητάς του. Ἐτσι, αὐτοθυσία ἢ αὐτοεκμηδένιση ὑποδεικνύουν μᾶλλον τήν ἐπιθυμία παραμονῆς στά τοῦ οἴκου (bei sich), ἐπιθυμία ἐπιστροφῆς στήν ἀσφάλεια τῆς ἐμμένειας καί ὄχι παράκαμψη τῶν ὁρίων τοῦ ἑαυτοῦ πρὸς τόν ἄλλον ἄνθρωπο.

Οἱ ρομαντικοί, ὡστόσο, μέ τή λέξη ἀτομικότητα (Individualität) δέν κατονομάζαν μόνο φυσικά πρόσωπα ἀλλά καί ἱστορικοκαλλιτεχνικές μοναδικότητες. Κάθε ἀτομικότητα εἶναι ἱστορική καί ἀνοιχτή στόν κόσμο μέσω τῶν παθῶν, τοῦ πνεύματός τῆς, τῶν ἔργων τῆς. Ὁ αἰσθητικός ἑαυτός λοιπόν εἶναι ἡ μείξι τοῦ ἱστορικοῦ καί τοῦ ἀνιστορικοῦ, τῆς πλαστικότητας καί ἐργατικότητας τοῦ «γίγνεσθαι» καί τῆς παθητικότητας ἐνός ἑλατικοῦ εἶναι.

Ὅλες οἱ φιγούρες αἰσθητικῆς ὑποκειμενικότητας, ὅσο καί ἀν αντιφᾶσκον μεταξύ τους ἢ δέν ἀναφέρονται σέ μιά κοινή καταγωγή, ριζώνουν σέ μιά ὄντολογία τῆς δυνάμεως. Καί ἐδῶ πάλι ἀξίζει νά θυμηθοῦμε τόν λόγο τοῦ Σπινόζα (καί ἀκόμα τόν Λάμπνιτς τῆς Μοναδολογίας):

«Μέ ἀρετή καί δύναμη ἐννοῶ τό ἴδιο πράγμα, δηλαδή /θεώρημα 7 μερ. 3/ ἡ ἀρετή, ἐφόσον ἀναφέρεται στόν ἄνθρωπο, εἶναι ἡ ἴδια ἡ οὐσία ἢ ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου, καθόσον ἔχει τή δύναμη νά κάνει ὀρισμένα πράγματα πού μπορεῖ νά νοηθοῦν μόνο μέ τοῦς νόμους τῆς φύσης του».⁷

Ἀρετή καί δύναμη νά κάνεις κάτι, νά παράγεις, εἶναι λοιπόν ἕνα καί τό αὐτό. Αὐτή ἡ ποιητική — μέ τό κυριολεκτικό νόημα τῆς λέξης — δύναμη εἶναι ἡ ἴδια ἡ τάσις γιά αὐτοσυντήρηση πού ἀποτελεῖ, κατά τόν Σπινόζα, τό πρῶτο καί ἔσχατο θεμέλιο τῆς ἀρετῆς. Σέ τοῦτες τίς προτάσεις δέν συμπυκνώνεται μιά πῶς κοντινὴ σέ ἐμᾶς νεωτερικότητα, ἡ ὄντολογία τῆς δικῆς μας «ἐπικαιρότητας»;

Ὅταν ὁ Φ. Σλέγκελ, ἀρχιστοχαστῆς τοῦ γερμανικοῦ ρομαντισμοῦ, γράφει ὅτι ἡ «ἀρετή εἶναι ὁ Λόγος πού ἔχει γίνει ἐνεργεια», φαίνεται νά ξαναπιάνει τό σπινόζικό νῆμα τῆς ἐξομοίωσης ἀρετῆς καί δυνάμεως (vis). Ἡ αὐτοσυντήρηση στό ρομαντικό λεξιλόγιο ἐπανέρχεται ὡς αὐτο-ποίηση, ποίηση τοῦ ἑαυτοῦ στήν ὁποία δεσπόζουσα θέσι κατέχει ἡ ἀρχιτεκτονική «διευθέτησις» τῆς σχέσης ἐσωτερικότητας καί ἑτερότητας.

Τό αισθητικό άτομο, πέρα από την παλαιά ρομαντική μεταφυσική, τό αισθητικό άτομο ως καθημερινή και καθόλου «άνυψωμένη» πραγματικότητα, κατασκευάζεται ακόμα από παρόμοιες αρχιτεκτονικές άνησιχίες. Ή έκκεντρικότητα, ό ένεργητισμός, ή πλαστικότητα του δικαιώνονται μέ την έπιτροφή στό άληθινό κέντρο, στό οικιακό άσυλο πού έκπροσωπεί «τό Πνεύμα τό όποιο άναθυμάται τόν έαυτό του και έπιστρέφει στόν έαυτό του». Ή έκκεντρικότητα ύπηρετεί έν τέλει τό «κέντρο». Τό παράδοξο καθίσταται δόλος τής πλέον κοινής δόξας, ή καινοτομία και ή άρνηση άναβάλλουν άπλώς τό ραντεβού μέ τό άφθαρτο και συντηρητικό Είναι.

Κάθε ρομαντισμός προορίζεται έτσι νά άντιπροσωπεύει μία ήττημένη πλευρά τής μοντέρνας ύπαρξης, ήττημένη όχι γιατί δέν εισακούεται από την ιστορία αλλά γιατί εισακούεται μέ μή ρομαντικό τρόπο. Ή «έσωτερική όλοκλήρωση» του ιδεατού ρομαντικού ύποκειμένου έπανακάμπτε ως μεταθιτικός κοινός τόπος τών σύγχρονων άτομικισμών πού πολλοί από αυτούς δέν έχουν καμία σχέση μέ την ποιητική άνθιση του Έγώ, εκτός έάν τό ρήμα ποιώ έννοηθεί ως παράγω,⁸ «έχω τή δύναμη και είμαι άποτελεσματικός...» στην έκπλήρωση ενός έργου.

Ό ρομαντισμός διαρκώς ήττάται και θριαμβεύει, άφανίζεται και νεκρανασταίνεται, ύποτίθεται πώς έκπροσωπεί ένα περιθωριακό σχόλιο στην Ίστορία του Λόγου, ένω έχει άποθεϊ μία από τίς πλέον εύλύγιστες και άνθεκτικές δομές, ένα από τά παιχνίδια αυτού του Λόγου. Ό αισθητικός έαυτός θυθίζεται στον κόσμο, στό χάος τών συμβάντων και στην άλχημεία τών περιστάσεων και μέσα σε αυτή την έκταση ίσεται στην πύ άδιάλλακτη έσωτερικότητα, σε μία έσωτερικότητα πού δέν άπαντά σε κανέναν άλλο, γιατί είναι άπορροφημένη στό παιχνίδι του είναι και του μή είναι, τής αυτοδημιουργίας και τής αυτοκαταστροφής, τής «καλής» και τής «κακής» ένέργειας. Ό άλλος έδω είναι ένα θραύσμα του ειδώλου μου, μία ειρωνική άντανάκλαση, μία μουσική ύπόκρουση του άγχους μου νά επιβεβαιωθώ.

Ό Χέγκελ στην *Αίσθητική* του δείχνει νά άντιλαμβάνεται καθαρά τό παράδοξο του «νόμου τής ρομαντικής ύποκειμενικότητας» ή όποία, μέ τό νά διαχέεται στό άμορφο μίας «τονικής»,⁹ έγωιστικής κατάστασης, δέν μπορεί νά άντισταθεί στην εισβολή του τυχαίου και τής φαινομενικότητας. Ό άκρατος ύποκειμενισμός καταλήγει τελικά σε παθητικό νατουραλισμό και έμπειρισμό. Τό αισθητικό άτομο προσεγγίζει κατά συνέπεια τόν άλλον, είτε μέ την προοπτική τής σύντηξης, τής όργανικής διάχυσης (έπιθυμία έπιστροφής στην σκοτεινή *Urgrund*, στην καταγωγική κοιτίδα τής Γαίας, έπιθυμία άμοιβαίας εκμηδένισης στό άπόλυτο του έρωτα κλπ.), είτε ως συνποιητή στό έσωτερικό μίας ούτοπικής κοινότητας από ιδεώδη άτομα, είτε ως φίλο.

Τό μοντέλο αισθητικής φιλίας, τό όποιο φυσικά παρουσιάζεται στις πλέον ώραιές και πλήρεις εκδοχές του στην ρομαντική λογοτεχνία, έχει ένα πρόσθετο ενδιαφέρον για τό θέμα μας. Στά *Άποσπάσματα του Athenaeum* συναντούμε την έξής φράση-κλειδί τής ρομαντικής θεωρίας του αισθητικού έρωτα:

«Τό πρώτο πράγμα στην άγάπη είναι ό ένας νά έχει την αίσθηση του άλλου και τό ζενίθ της είναι ή άμοιβαία πίστη».

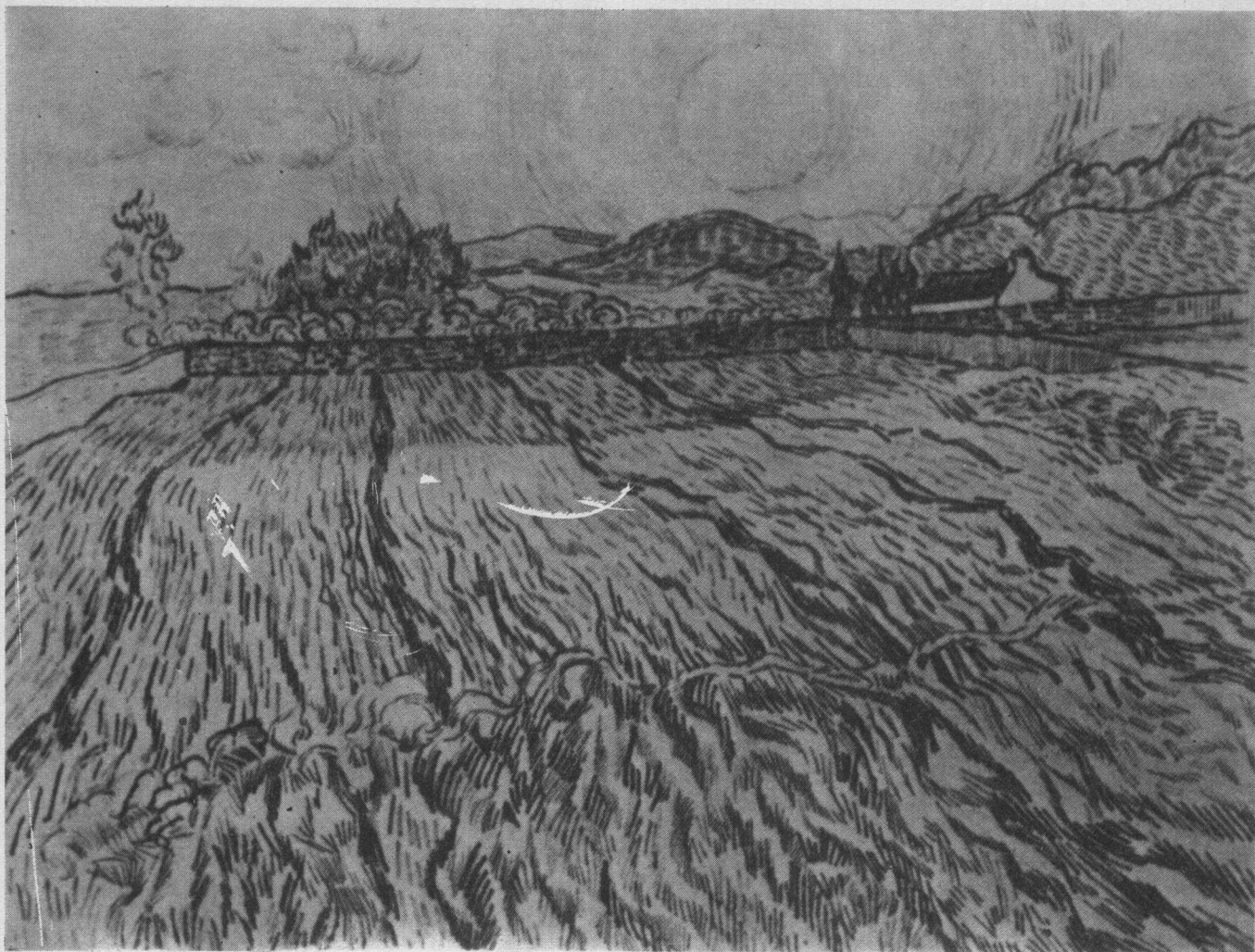
Πρόκειται, λοιπόν, για μία σχέση πού κατά κανένα τρόπο δέν έστιάζεται στην αισθησιακότητά, για μία ρομαντική (μέ την κοινότητα έννοια) άγάπη. Άλλά έδω ύπάρχει και κάτι περισσότερο. Ή φιλία στον «αύθεντικό άνθρωπο», σύμφωνα μέ μία σκέψη του Σλέιερμάχερ, περνά μέσα από τή διατήρηση ενός

είδους ίσορροπίας ανάμεσα στό άνοιγμα (*Oeffenheit*) προς τόν άλλον και την προφύλαξη «τής αγιότητας τής καρδιάς», ανάμεσα σε μία συμβατική και κόσμια διαθεσιμότητα προς όλους και μία μεγαλύτερη άφοσίωση προς τόν «όμοιο». Ή ύψηλότερη στιγμή τής φιλίας άναδεικνύεται ή διανοητική έποπτεία τής: Μία άλληλοσυμπλήρωση μέ ταυτόχρονη έπίγνωση τών άναγκαίων όριών και άποστάσεων. Στίς *Ίδέες του ό Φ. Σλέγκελ* δέν διστάζει μάλιστα νά άπονεύει στην καθαρή φιλία ένα «ύπερβατολογικό» εύσημο.

Στό ρομαντικό σύμπαν, έν τέλει, έννοιες όπως άγάπη, φιλία, άφοσίωση κ.ο.κ. δέν έχουν νόημα έξω από την ποιητική τής αυτοεκπλήρωσης και από την οικονομία τής πρότυπης-ύποκειμενικής συγκρότησης. Μέ άλλα λόγια, όλες οι ήθικές κατηγορίες ύποτάσσονται έδω σε αισθητικοδιανοητικούς τροπισμούς (πλατωνικός όρίζοντας), οι όποιοι ξεκινούν από την εκστατική/μυστική κλίμακα και φτάνουν μέχρι τό ίσορροπιστικό και κοινότοπο μοντέλο τής άλληλοσυμπλήρωσης. Ή αισθητική τής φιλίας καταλαμβάνει έτσι είτε τή μορφή τής «μαγνητικής» ένωσης μέ τόν άλλον είτε πύ όρθολογικές και ήπιες μορφές πλησιάσματος. Αυτό πού άπουσιάζει έδω είναι ή ήθική τής ύπευθυνότητας για τόν άλλον, εκείνη ή άγωνία μίας προσέγγισης πέρα από την ποιητική τής αυτοπραγμάτωσης και αυτοεκπλήρωσης. Ή άλληλοσυμπλήρωση, προσφιλής πλέον κοινός τόπος τών ζωδιακών χρησμών, τής τετριμμένης έρωτολογίας και του ψυχοπαιδαγωγικού *common sense*. έγγράφεται — ακόμα και στις παροξυστικές εκδοχές τής οίονει ταύτισης, του «μαγνητισμού» και τής μυστικιστικής ένωσης — πλήρως στην λογική τής αυτοσυντηρητικής έμμένειας στην Μορφή, στην εικόνα τής φιλίας. Είναι ό άφηρημένος τύπος τής ιδέας πού γυρεύει την «πραγματοποίησή της» όπως τό ιδεώδες έργο τέχνης άπαιτεί τή μορφή πού θά τό «έκπληρώσει». Έτσι, ό αισθητικός έαυτός είναι τελικά αυτός πού δέν τόν άφορά ό άλλος, πού δέν τόν άποσπά ποτέ από τό έργο τής μαγεμένης έσωτερικότητάς του.

Ή διανοητική-ένορατική προσέγγιση του άλλου έχει έδω τή σημασία τής. Ή έποπτεία είναι ό γοητευτικός τρόπος τής γνώσης, ή γοητεία του Λόγου, ή αισθητική του. Για τό αισθητικό άτομο, ή γοητεία άναδεικνύεται σε μοναδική κατηγορική προσταγή και συνεπώς ή κατ' έξοχήν γοητευτική μορφή γνώσης, ή έποπτική, τείνει νά ρυθμίζει όλο τό πλέγμα σχέσεων ανάμεσα στό αισθητικό ύποκείμενο και την έτερότητα. Αυτή ή έτερότητα μπορεί νά είναι ένας άλλος άνθρωπος, μία πολιτική ιδέα («πρέπει» νά είναι γοητευτική, νά γίνεται άμεσα κατανοητή και νά μήν άπαιτεί κριτικές διαμεσολάησεις) ή ένα έργο τέχνης («όφείλει» νά είναι παράδοξο, νά μαγνητίζει και άλλοτε νά άποξενώνει ως κάτι Ύψηλό).

Ή σύγχρονη, άδιάφορη για τά ιδεαλιστικά λεξιλόγια, εκδοχή τής γοητείας — τόσο πολύ εκθειασμένη από τόν Μπωντριγιάρ και τούς μεταμοντέρνους κινικούς — συνιστά ένα άνάλογο τής ρομαντικής έποπτείας στό βαθμό πού αυτή ή τελευταία ύποτίθεται πώς άξίωνε τόν ίδιο ρόλο μέ την μπωντριγιαρική *séduction*: Νά άποτρέπει την έξαντικειμενικέουσα λογική τής έπιθυμίας ή του Λόγου θέτοντας ένα όριο στην κατ' έξοχήν άρσενική άναπαράσταση μίας μονοσήμαντης γνώσης ή μίας διάφανης έπιθυμίας.¹⁰ Δέν είναι άλλωστε χωρίς σημασία ότι ό τόπος τής γοητείας στις ρομαντικές άφηγήσεις είναι ή «καρδιά» (*Gemüt*), ή θηλυκότητα,¹¹ ή ακόμα ένας τόπος «πριν τό θηλυκό και τό άρσενικό» (Σλέγκελ): Ή άπειρη και άφυλη άνθρωπότητα, αυτό πού οι πρόσφατοι άντιανθρωπιστές μεταμοντέρνοι θά ύμνήσουν ως καθαρό συμβάν, παιχνίδι χωρίς ύποκείμενο, «κείμενο» κλπ.

Στή ρομαντική τοπογραφία του έαυτού μπορούμε λοιπόν νά έντοπίσουμε τήν έξής άναλογία:

ΚΑΡΔΙΑ |GEMÜT| - ΘΗΛΥΚΟΤΗΤΑ
ΕΠΟΠΤΙΚΗ ΓΝΩΣΗ-ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑ (ΠΟΙΗΣΗ)
ΠΝΕΥΜΑ |GEIST| - ΑΡΣΕΝΙΚΟ-ΔΙΑΝΟΙΑ |VERSTAND| -
ΠΛΑΣΤΙΚΗ ΔΡΑΣΗ (ΕΡΓΑΣΙΑ)

Ἡ έποπτεία είναι ή αισθητική έκδοχή του Λόγου, όπως ή γοητευτική έκδοχή τής σχέσης μέ τόν άλλον είναι ή φιλία και ή γοητευτική ύποκειμενικότητα είναι όχι ή έλλογη σκέψη αλλά ή «καρδιά», ή άνόθευτη και σκοτεινή έσωτερικότητα, αυτό τό κομμάτι του έαυτού που άνήκει και δέν άνήκει στήν ιστορία.

Ἄκόμα και ή σχέση μέ τό θείο ως σχέση «με τό Απειρο» περιγράφεται έδώ μέ όρους αισθητικής κατάπληξης και πολύ λιγότερο ως ήθικό πρόταγμα. Ὁ έκρομαντισμένος Θεός, από αὐ-

τή τήν άποψη, είναι άπόλυτα «μοντέρνος», ήδη πολύ κοντά στόν νιτσεικό θάνατό του. Ἐναλογεί στόν Θεό τών σύγχρονων Γνωστικῶν του New Age: Ἐνας ψυχολογικός, ένας «γκουρού» Θεός, ό όποιος ούσιαστικά αίχμαλωτίζεται μέσα στό ύποκείμενο, τή στιγμή που αυτό ποιεί τόν έαυτό του. Τό Ἐγώ σέ τούτη τή διαλεκτική ενεργεί μαζί μέ τόν κόσμο (τό άδιαφοροποίητο βασίλειο τών όντων, τή φύση, τή Γαία κ.ο.κ.) και χωρίς τόν άλλον, δίχως καμία ύπευθυνότητα ως προς τήν έν-σταση του άλλου ανθρώπου.

Στόν έγωτιστή Θεό και στήν πολυθεϊστική άγυρτεία του είναι του άντιστοιχεί τό ρομαντικό Ἐγώ που, έσωστρεφόμενο, άποκλείει τόν άλλον από τή σφαίρα τής πολύτιμης «έσωτερικότητάς» του. Ἡ άναζήτηση τής μορφής του ειδώλου, ως αισθητικής έμπειρίας διά τής όράσεως, τής έξωτερικής (Πνεύμα) και τής έσωτερικής (Καρδιά, «αίσθημα»): Αὐτός είναι ό ρομαντικός πλατωνισμός και ή ούσία του άθθεντικού και πεφτισμένου έαυτού.

Παρά τις έντυπώσεις που μπορεί να μας κάνουν να πιστέψουμε πώς το αισθητικό άτομο είναι μία αντικοσμική ή ακοινωνήτη φιγούρα ή ένα θολό υποκείμενο χωρίς δυνατότητες ενσάρκωσης στον πραγματικό κόσμο, πρέπει ωστόσο να ομολογήσουμε ότι πολλά από τα κατηγορήματά του έχουν ως προϋπόθεση την έκκοσμιευμένη νεωτερικότητα και τις «έννοιες χρόνου» που της αρμόζουν.

Η λατρεία της στιγμής, ή πλαστικότητα του πνεύματος, ή αίσθηση του παράδοξου, ή επιθυμία του 'Απειρου ως φαντασίωση της διάρκειας του ατομικού 'Εγώ με την επέκτασή του στον 'Όλον, ή ειρωνική ταλάντευση ανάμεσα στο είναι και το μή είναι και κυρίως ή αναγωγή του σκοπού της ύπαρξης στην ποιητική αυτοεκπλήρωση αποτελούν άλυσιδες σημασιών που δεν θα είχαν νόημα πριν από τις επαναστάσεις και τις φαντασιακές ρήξεις των μοντέρνων καιρών. Παρά το θαυμασμό του Σλέγκελ για την πνευματική 'Ινδία ή τις βουδιστικές οφειλές του Σοπενάουερ, παρά τις αρχαϊκές και έξωτικές νοσταλγίες του ρομαντισμού, ο αισθητικός ατομικισμός είναι εν πολλοίς μία όψη της κρίσης του Διαφωτισμού, μία υπόθεση πολιτικής διάφευσης. Είτε είναι ο ναπολεόντειος δεσποτισμός και ή ιακωβίνικη τρομοκρατία, είτε ή Παλιννόρθωση [που «έθρεψε» συγγραφείς σαν τον Σταντάλ και τον Μυσσέ (Musset)], είτε ή ήττα του 1848 —που άνηχεί στις σελίδες της *Αισθητικής Άγωγής*— είτε άκόμα, πιο κοντά σε μας, ή σοσιαλιστική διάφευση και τό «τέλος» της ούτοπίας, σε όλες αυτές τις τόσο διαφορετικές περιστάσεις, τό αισθητικό (και οί αισθητικές αϊρέσεις) αναδύεται ως ένδοστρέφεια, περισυλλογή του πνεύματος στά «δικά του», *παραίτηση συγχρόνως από τά ήθικά έρωτήματα και τις πολιτικές άγωνίες.*

Αυτό δεν συνιστά βεβαίως μία εξήγηση της χαμαιλεοντικής επιβίωσης του «αισθητικού έαντού» μέσα στους κλονισμούς της νεωτερικότητας. Καμία ιστορική/πολιτική εξήγηση αλλά και καμία όντολογική / ιδεαλιστική έρμηνεία (που θά άναζητούσε λ.χ. εϋθύνες για συγκεκριμένα προβλήματα του σύγχρονου κόσμου ... στην πλατωνική θεωρία των 'Ιδεών ή στον νιτσεικό μηδενισμό!) δεν μπορεί να έξαντλήσει τή σκέψη ενός φαινομένου που είμαστε «εμείς οί ίδιοι», οί άνθρωποι της δυτικής-πλανητικής οίκουμένης. Γιατί τό αισθητικό άτομο δεν είναι ένας περιθωριακός και παρασιτικός τύπος της σύγχρονης δυτικής υποκειμενικότητας. Οί 'Αμερικανοί συντηρητικοί στοχαστές σαν τον Ντάνιελ Μπέλ που κατήγγειλαν τήν German connection (τόν γερμανικό άνορθολογισμό, που τάχατες δηλητηρίασε τήν ύγιή, φιλελεύθερη και όρθολογική παράδοση του Τόμας Τζέφερσον) ή τά ερωπαικά φωτισμένα μυαλά που κατηγορούν τον γαλλικό «μεταδομισμό» για παρόμοιους λόγους φαίνεται να πιστεύουν ότι ή αισθητική ατομικότητα και ό ατομικισμός της δεν είναι παρά μία στρεβλή και παρασιτική υπόφωση της «καθαρής» άστικής κουλτούρας. Πρόκειται για τήν ίδια αντίληψη που συναντούμε στον Χέγκελ και τον Μάρξ άναφορικά με τον ρομαντισμό ή τον ούτοπικό σοσιαλισμό αντίστοιχα.

Έχουμε, ωστόσο, τήν έντύπωση ότι ή αισθητική αντίληψη του έαντού είναι ένα σημαντικό μέρος της παράδοσης του «άστοϋ». 'Ότι άποτελεί τό έτερον του ίδιου, τό παιχνιδί μέσα στον κανόνα, τό όποιο πολλές φορές συντελεί άποφασιστικά στην κοινωνική-ιστορική γένεση και έπιβολή ενός νέου κανόνα.

'Ο πόθος μας για αυτοεκπλήρωση, ό κνισμός που μας κάνει κάποτε δημιουργικούς και άλλοτε εϋφνεϊς, ή δίψα για προσωπική άνεξαρτησία και οί φόβοι για τήν ισότητα και τήν ύπευθυνότητα, ό μαγνητισμός μπροστά στή διαφήμιση και τις μόδες, ή άπορρόφηση στο άπειρο και ψευδοχαοτικό 'Εγώ που

τό έπεκτείνουμε και τό «σήνουμε» στις όθόνες των υπολογιστών, ό πανικός, τέλος, ένώπιον του άλλου που άπειλει να «καταστρέψει» τήν προγραμματισμένη μας έκσταση ή τήν κεκτημένη μας ασφάλεια, όλ' αυτά είναι μέρος της αισθητικής μας καθημερινότητας και όχι μειοψηφικές και πρωτοποριακές έμπειρίες. Με άλλα λόγια, τό αισθητικό είναι ένας τρόπος, ένα ήθος της ιστορικής και έλλογης ταυτότητας οικείων προσώπων και κοινών καταστάσεων.

'Ο ρομαντισμός, με τήν ιστορική και φιλολογική σημασία του όρου, ύπήρξε μία από τις προγραμματισμένες αυτοπεριγραφές της αισθητικής ύπαρξης αλλά κάθε περιγραφή και αφήγηση αυτής της ύπαρξης δεν είναι και ρομαντική ούτε αναγκαστικά «αισθητική». Τό διάσημο κείμενο του Μπωντλαίρ για τόν «ζωγράφο της μοντέρνας ζωής» είναι μία αισθητική περιγραφή του αισθητικού ατόμου όπως ή *Lucinde* του Σλέγκελ, οί *Έξομολογήσεις ενός παιδιού του αιώνα* του Μυσσέ, τό *Τάδε έφη Ζαρατούστρας* του Νίτσε ή ό *Νεαρός Τέρλες* του Μούζιλ και ή *Μαρία Νεφέλη* του 'Ελύτη, έργα που δεν έχουν τίποτα κοινό μεταξύ τους εκτός από τό ότι οί ήρωες, οί άφηγητές ή οί φωνές τους κατατρέχονται από τό πάθος της ποιητικής αυτοπραγμάτωσης και αυτοδημιουργίας.¹²

Άλλες περιγραφές, όπως λ.χ. αυτές του Κίρκεγκαρ στο *Είτε... Είτε*, του Ντοστογιέφσκ στο *Υπόγειο* και τους *Δαιμονισμένους* ή του Χάρντν στην *Τέξ*, άφήνουν να διαφανεί ή κριτική άπόσταση του συγγραφέα από τό αισθητικό και έξωθηκό πνεύμα των ήρώων και των άφηγητών τους. 'Υποτίθεται βέβαια ότι ή πλειονότητα των έργων φιλοσοφικής πρόζας άποκηρύσσουν τήν αισθητική ύπαρξη που, αντίθετως, δικαιώνεται στο μυθιστόρημα και τήν ποίηση. 'Εντούτοις, καμία ήθικιστική και όρθολογιστική θεραπευτική δεν προοιωνίζεται τήν υπέρβαση της «αισθητικής αντίληψης της ζωής». Γιατί άπλως τέτοιο θέμα δεν ύφίσταται. Τό ζήτημα (όπως θά δοϋμε και στή συνέχεια παρακολουθώντας τή χεικελιανή άπόπειρα έκθρόνισης του αισθητικού από τό έλλογο-κλασικό άτομο) άφορά τόν ήθικό σχηματισμό της σύγχρονης υποκειμενικότητας και όχι τή μεταφυσική άγνόηση της αισθητικής διάστασης του υποκειμένου.

4. Spinoza, *Ηθική*, εκδόσεις Άναγνωστίδη (χωρίς ήμερομηνία έκδοσης), σ. 122.

5. Για τή σημασία και τό ρόλο του «διάμεσου» στή σκέψη του Schlegel βλ. τις αναλύσεις του R. Ayrault, στο *La genese du romantisme allemand*, Aubier-Montaigne, Paris (3ος τόμος), σ. 353 κ.έπ., 436 κ.έπ.

6. Στόν Σλέγκερ όπως και στόν Σλέεραμάρ (βλ. τις *Discours sur la Religion*, Aubier-Montaigne, 1944) ή θρησκεία όρίζεται κατά πρώτο λόγο ως «ένόραση του 'Απειρου». Πρόκειται κατ' ούσίαν για μία αισθητική έκδοχή νεοπλατωνικής και «μυστικής» προέλευσης.

7. Spinoza, ό.π., σ. 189.

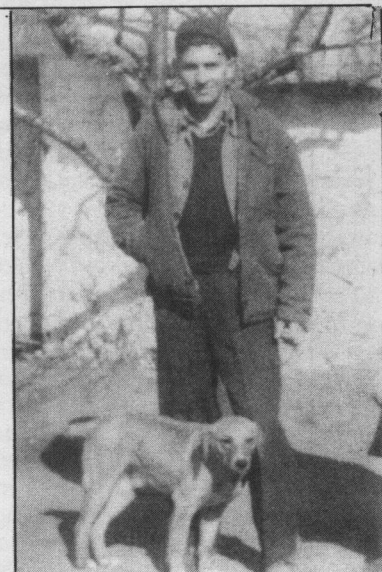
8. 'Ο Χάιντεγκερ έδειξε, με έναν άρκετά πειστικό τρόπο, ότι ή μετάφραση του ποιείν σε παράγειν (Hervor bringen) έχει μία ιδιαίτερη βαρύτητα άναφορικά με τή γένεση της τεχνολογικής αλήθειας της νεωτερικότητας.

9. Hegel, *Aesthetik*, P. Reclam, Stuttgart, 1971, σ. 564-578, 658-670.

10. Βλ. Jean Baudrillard, *De la seduction*.

11. «Τά μυστήρια είναι θηλυκά. Άγατούν να κρύβονται και έντούτους επιθυμούν να γίνονται όρατά και να ξεδιαλύνονται», Fr. Schlegel.

12. Σχετικά με τή θεματική της αυτοδημιουργίας και των συσχετισμών της με τήν ήθική της ειρωνείας, βλ. τις ένδιαφέρουσες άπόψεις του Richard Rorty, στο *Contingency, Irony and Solidarity*, New York 1989 (ιδιαίτερα από σελίδα 96 κ.έπ.).

Η ΔΙΑΦΥΛΑΞΗ ΤΗΣ ΟΔΥΝΗΣ

Γιά τή μνήμη τοῦ πόνου τῆς Κατοχῆς

τοῦ Παναγῆ Παναγιωτόπουλου

«Νά λιγοθυμοῦσες! Μά μπά, τό μυαλό τώρα ἔχει ξεθολώσει πάλι. Μέ πλήρη διαύγεια μετρά, ὑπολογίζει, ζεῖ τόν πόνο! "Ὅλο τόν πόνο στή φριχτή του ἔνταση. [...] Προσπαθεῖς νά τινάξεις ἀπό πάνω σου τό φοβερό φορτίο. Τό σκοινί τριζοβολᾷ, οἱ ὦμοι δέν ἀντέχουν ἄλλο, καί παρατιέσαι ὀλόκληρος, μαραμένος, στό κενό, χωρίς καμιάν ἀντίσταση πιά." Ἀρθρωση δέν ὑπάρχει, μήδε στούς καρπούς, μήδε στούς ἀγκῶνες. Χρόνος μόνο ὑπάρχει. Χρόνος ἀτελείωτος. Χάος, ὅλο πόνο».

Ἡ μοναδική ποικιλία: «Ὁ πόνος μαζεύεται, ἐντοπίζεται, σφηνώνεται σ' ἓνα ὀρισμένο, μικροσκοπικό σημεῖο τοῦ κορμοῦ. Κοντεύει νά ἐκτραγεῖ ἀπό αὐτή τή συμπύκνωση τοῦ πόνου. Μεμιᾶς ξεσπάει. Σάν ἄγριο κύμα παφλάζει, μαίνεται, μουνγκρίζει καί κατακλύζει τά πάντα».

Μέ αὐτά τά λόγια ἀπό τό βιβλίο του, τό *Στρατόπεδο τοῦ Χαϊδαρίου*, συνοψίζει ὁ Θέμος Κορνάρος τή θεματική αὐτοῦ τοῦ κεμένου. Ἐκθέτει τά ἀποτελέσματα τοῦ ἐγκλεισμοῦ τῆς Κατοχῆς στήν πιό καθαρή, δίαιτη καί ἀπάνθρωπη μορφή τους. Ἐκθέτει τήν ἐγγραφή αὐτῶν τῶν ἀποτελεσμάτων μέσα στό ἴδιο τό σῶμα τῶν βασανισμένων Ἑλλήνων ἀντιστασιακῶν. Ἐκθέτει δηλαδή τόν πόνο στήν πιό ὠμή, ὑλική, σωματική του μορφή.

Τιμώντας ὁμως τή μνήμη καί τοὺς ἀγῶνες ὧσων ἐκτελέστηκαν ἀπό τά γερμανικά στρατεύματα κατοχῆς καί εἰδικότερα ὧσων ὑπέστησαν καί ἀντιστάθηκαν στόν ὀλοκληρωτικό ἐγκλεισμό ἐνός ναζιστικοῦ στρατοπέδου ὅπως αὐτό τοῦ Χαϊδαρίου,

Ὁμιλία στό Κέντρο Πολιτισμοῦ «Παλατάκι» τοῦ Δήμου Χαϊδαρίου, στίς 3 Μαΐου τοῦ 1996, πού ὁργανώθηκε ἀπό τόν Δήμο Χαϊδαρίου πρὸς τιμὴν τῆς μνήμης τῶν ἀγωνιστῶν τοῦ ὁμώνυμου στρατοπέδου

αὐτό πού πολύ εὐστοχα ἓνας ἐπιζήσας ἀπό τό στρατόπεδο τοῦ Μπούχεβαλντ ἀποκάλεσε τό Κράτος τῶν SS, δέν ἀρκεῖ νά ἀναδιπλωθοῦμε σέ περιγραφές γεγονότων, δέν ἐπαρκεῖ ἡ ἐπανάληψη τῆς ἐξιτόρησης τῆς φρίκης, χρειάζεται κάτι παραπάνω. Τιμώντας τόν ἀπερίγραπτο καί σκανδαλώδη πόνο αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων, νομίζω ὅτι κύριο μέλημα τοῦ μελετητῆ αὐτῶν τῶν φαινομένων, ἀλλά καί τοῦ καθένα ἀπό ἐμάς, εἶναι νά προσπαθήσει νά μιλήσει κριτικά γιά τίς ἴδιες τίς διαδικασίες ἀπόδοσης καί μεταφορᾶς αὐτῶν τῶν ἐμπειριῶν μέσα στό χρόνο. Νά ἀσχοληθεῖ δηλαδή μέ τοὺς τρόπους συγκρότησης τῆς μνήμης τῆς Κατοχῆς καί τῶν ἀγῶνων ἐνάντια σ' αὐτήν.

Αὐτό τό ἐγχείρημα, πέρα ἀπό τήν ἐνδεχόμενη ἀκαδημαϊκή πρωτοτυπία του, ἀποκτᾷ ἰδιαίτερη σημασία τήν ἐποχὴ ἀκριβῶς πού ὀρθώνονται δλοένα καί πιό συχνά ὡς ἀκύρωση αὐτῆς τῆς μνήμης τά φαντάσματα τῆς διαγραφῆς, τῆς μείωσης τῆς σημασίας ἢ τῆς κανονικοποίησης, τοῦ ἐξωραϊσμοῦ μέ λί-

γα λόγια αυτής της τόσο ιδιαίτερης και ανεπανάληπτης, ελπίζω, εμπειρίας. Έμπειρίας καθολικής και απόλυτης αποδόμησης της προσωπικότητας, πολλαπλής καταστροφής και ανελέητου εξευτελισμού της υποκειμενικότητας των αγωνιστών που βρέθηκαν εγκλειστοί στο Χαϊδάρι αλλά και σε τόσους άλλους χώρους εγκλεισμού στην Ευρώπη, κατά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο.

Τά 15 τελευταία χρόνια τουλάχιστον, γεννιέται και αναπτύσσεται στη σύγχρονη ιστοριογραφία — και αυτό γίνεται σε συνάρτηση με άλλους κλάδους της κοινωνικής επιστήμης, όπως η κοινωνιολογία, η κοινωνική φιλοσοφία, η θεωρία της αφήγησης, η ψυχανάλυση — ένας πυκνός προβληματισμός γύρω από τις στρατηγικές συγκρότησης της μνήμης. Και πιο συγκεκριμένα γύρω από τη μνήμη των ακραίων εμπειριών: αυτές που δύσκολα μπορούν να αποδοθούν με λόγια, επειδή επιχειρούν ακριβώς να μαρτυρήσουν για εξωφρενικές και όριακά απερίγραπτες ανθρώπινες δραστηριότητες. Συστήνεται λοιπόν ένας προβληματισμός γύρω από τις σχέσεις της μνήμης με την ιστορία, την ιστορική επιστήμη, την αλήθεια και τον αγώνα για τον επικαθορισμό της στην κοινωνική συνείδηση. Οι έρευνητικές προσπάθειες αυτές αναδεικνύουν όλο και πιο συστηματικά τις επί μέρους μνήμες των κοινωνικών τάξεων, των φύλων, των εθνικών και πολιτισμικών ομάδων. Όσα δηλαδή είχαν μέχρι σήμερα παραγνωριστεί από την ιστορική επιστήμη.

Τό τέλος του ψυχροπολεμικού διπολισμού, ή κατάρρευση δηλαδή του σοσιαλιστικού μπλόκ, ή έντεινόμενη απόδοση στους έρευνητές απαγορευμένων μέχρι σήμερα αρχειακών τεκμηρίων και άλλων υλικών της ιστοριογραφίας, καθώς και η κάπως προγενέστερη συστηματική ένασχόληση της έθναικής κοινότητας με την ιστορία της πολιτικής αφανισμού και καταστροφής της από τη ναζιστική Γερμανία, αλλά και η μελέτη του τρόπου με τον οποίο διώνεται από τους επιζήσαντες και τους απογόνους τους ή τραγικά πρακτική εφαρμογή αυτών των σχεδίων, ό τρόπος που ή εμπειρία των στρατοπέδων συγκέντρωσης αναπαρίσταται και οργανώνεται ως μνήμη, καθιστούν σήμερα ακόμη πιο επίκαιρη την ένασχόληση με τη διαπλοκή των σχέσεων της ιστορίας με τη μνήμη.

Από αυτό τό δίπολο έννοιών (ιστορία-μνήμη) και τά πάσης φύσεως παράγωγά του κανείς νομίζω δέν μπορεί νά αποδράσει απόλύτως, ειδικά όταν επιχειρεί νά αναφερθεί στό παρόν ενός παρελθόντος — στην άξια του και τον τρόπο που αυτή οργανώνεται —, και άκόμα περισσότερο όταν αντιμετώπιζει την παρουσία αυτού του παρελθόντος μέσα στό συνεχές παρόν ως ένα ήθικό και πολιτικό πρόταγμα.

Έτσι λοιπόν σε μία άρχική, και εϋτυχώς κάπως ξεπερασμένη σήμερα, ταύτιση της ιστορίας με την επιστήμη και την αλήθεια, ή όποια αντιπαραβαλλόταν με μία αντίληψη της μνήμης ως έλλιπούς, υποκειμενικής θεώρησης του παρελθόντος, και επιπλέον άνίκανης νά συλλάβει τη γενικότητα του πεπερασμένου ιστορικού γίγνεσθαι, βλέπουμε σήμερα νά έχει συντελεσθεί ένα πέρασμα, ένα σταδιακό γλίστρημα πρός μία γενικευμένη άξιοδότηση της μνήμης ως μίας όριακά όντολογικής αλήθειας των όσων διαφεύγουν από τό λόγο και τίς δομές της επίσημης ιστορικής επιστήμης. Η μνήμη έγινε έτσι — εκτός από ένα άυτοτελές επιστημονικό αντικείμενο — τό καταφύγιο του λόγου ή της άπουσίας λόγου των ήττημένων ή των θυμάτων.

Υπ' αυτές τίς νέες επιστημολογικές συνθήκες, θεωρείται πλέον ότι ή μνήμη ριζοσπαστικοποιεί τό παρελθόν, στην κατεύθυνση της ανάδειξης μιάς όλότελα διαφορετικής αλήθειας, άγνωστής ή καταπιεσμένης από την ιστορική επιστήμη και τον εγκλωβισμό της τελευταίας στό κυρίαρχα ιδεολογικά σχήματα μιάς έποχής και μιάς κοινωνικής τάξης πραγμάτων.

Τελευταία συναντάμε άκόμη πιο έπεξεργασμένες μορφές αυτού του δίπολου. Όπως, παραδείγματος χάριν, μία καινούργια διάκριση ανάμεσα στην διαφύλαξη και τη μνήμη, σάν κι αυτή που προτείνει ό Γάλλος φιλόσοφος Ζάκ Ντεριντά. Η διαφύλαξη έρχεται έδω νά εξασφαλίσει την αλήθεια, ως ά-λήθη, ενός νοήματος που δέν χάνεται ποτέ. Η μνήμη με τη σειρά της υποβιβάζεται στό επίπεδο ενός αστάθμητου, άτελους και ψυχολογικού νοήματος, που στερεί την αλήθεια από τό όριστικό και οικουμενικό της περιεχόμενο.

Άς μου έπιτραπεί νά θεωρήσουμε τη διαφύλαξη του μαρτυρίου, του πόνου, έτσι όπως προκύπτει μέσα από τίς άπάνθρωπες γερμανικές πολιτικές αλλά και την πολιτική διαπάλη μαζί του, από μεριάς των Έλλήνων άντιστασιακών στην Κατοχή, ως μία προϋπόθεση της μνήμης. Ός την προϋπόθεση για την πολιτική άποτελεσματικότητα ενός άμείωτου παρελθόντος που πρέπει νά παραμείνει έσαι επίκαιρο.

Ιστορία των νικητών, μνήμη των ήττημένων ή ιστορία των θυτών, μνήμη των θυμάτων, λοιπόν.

Άς πάμε, όμως, στην περίπτωση του αγώνα της ελληνικής Άντίστασης κατά των Γερμανών κατακτητών, για νά παρατηρήσουμε σε ποίο βαθμό τό δίπολο μνήμης/ιστορίας ως δύο πράγματα που διακρίνονται τό ένα από τό άλλο είναι επιχειρησιακό και άρκετό για νά περιγράψει και νά συμπεριλάβει την ακριβή σημασία των ακραίων εμπειριών, του εγκλεισμού, του πόνου και των πολιτικών αφανισμού των σωμάτων των άγωνιζόμενων άντιστασιακών.

Ἡ περίπτωση τῆς ἑλληνικῆς Ἀντίστασης στὸν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο καὶ εἰδικότερα τοῦ πιό σημαντικοῦ της κομματιοῦ, τοῦ ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, μᾶς φανερώνει τὰ ὄρια τῆς προηγούμενης ἐννοιολογικῆς κατασκευῆς. Χωρὶς ποτέ νά μπορούμε νά διαφύγουμε ἀπ' αὐτὸν τὸν προβληματισμὸ γιὰ τὴ μνήμη καὶ τὴν ἱστορία, τὸ παράδειγμα τοῦ ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, ὅπως ἐξειδικεύεται στὴ δίωξη ἀκραίων ἐμπειριῶν ἐγκλεισμοῦ, μᾶς καλεῖ νά ἀναμετρηθοῦμε μὲ τὶς πάμπολλες ἐνδιάμεσες περιοχές, αὐτὲς δηλαδή στὶς ὁποῖες τὰ ὄρια μεταξύ μνήμης, ἱστορίας καὶ ἀληθείας ἀποτελοῦν ἓνα πολιτικὸ διακύβευμα, ἓναν διαρκῆ ἀγώνα μέσα στὸ χρόνο καὶ μὲ τὸ χρόνο, ἢ ὀλοκλήρωση τοῦ ὁποῖου δέν μπορεῖ καὶ ἴσως νά μὴν πρέπει νά ἐπέλθει.

Εἶναι, γιὰ νά τὸ πῶ πιό ἀπλά, ἀρκετὰ δύσκολο νά κατατάξει κανεὶς τὴν ΕΑΜικὴ ἀντίσταση ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν νικητῶν ἢ τῶν ἡττημένων.

Διαθέτουμε λοιπὸν, ἀπὸ τὴ μία πλευρὰ, μία βαθμιαία ἀναγνώριση τῆς Ἐθνικῆς Ἀντίστασης ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους ἀπὸ τὸ 1974 καὶ ὕστερα, καθὼς καὶ τὴν καταξίωση τῶν ἀγώνων τῆς Ἀριστερᾶς ἐκείνης τῆς περιόδου στὴν κοινωνικὴ συνείδηση τῶν Ἑλλήνων. Αὐτὰ τὰ στοιχεῖα ἐντάσσουν, ἑλλιπῶς ἔστω, τὸ ΕΑΜ στὴν πλευρὰ τοῦ νικητῆ. Αὐτοῦ πού δικαιούται νά ἔχει τὴν ἱστορία μὲ τὸ μέρος του.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὅμως, ἡ μετεμφυλιακὴ ἀκύρωση τῶν ἐπιτευγμάτων καὶ τῶν κοινωνικῶν διεκδικήσεων τῆς Ἀντίστασης ἔθεσαν ἓναν ὀλόκληρο κόσμο μέσα στὸ διωγμὸ καὶ τὴν ἦττα. Πέρα ἀπὸ αὐτό, ἡ πλειάδα τῶν ἐκτελεσθέντων, τὰ θύματα ἑνός

ὀλοκληρωτικοῦ συστήματος διαχείρισης τῶν ἀνθρώπινων σωματῶν καὶ ψυχῶν πού κατὰ μείζονα λόγο ξεκινοῦσαν τὴν πορεία τους πρὸς τὸν θάνατο ἀπὸ τὸ στρατόπεδο τοῦ Χαϊδαρίου, ἀναμένει καὶ ἀπαιτεῖ... Τί; Μνήμη; Ἱστορία; Τὰ δύο μαζί; Ἐξάλλου ὅσα ἀναγράφονται στὸ πίσω μέρος τῆς πρόσκλησης γιὰ τὶς τριήμερες ἐκδηλώσεις τοῦ Δήμου Χαϊδαρίου γιὰ τὴ «μνήμη τῶν ἀγωνιστῶν στρατοπέδου Χαϊδαρίου καὶ τοὺς 200 ἐκτελεσθέντες τῆς Καίσαριανῆς», δηλαδή «Νά δοθεῖ ὁ χώρος τοῦ στρατοπέδου στὸν χαϊδαριώτικο λαό», «νά τιμηθεῖ ἡ μνήμη τῶν ἀγωνιστῶν μὲ τὴν ἀνέγερση μνημείου στὸ χωρὸ τῆς θυσίας», μαρτυροῦν ὅτι ἡ ἀπαίτηση γιὰ ἱστορικὴ μνήμη δέν ἔχει ἐκπληρωθεῖ ὅπως θὰ ἔπρεπε, μαρτυροῦν ὅτι αὐτὴ ἡ ὑπόθεση δέν ἔχει λήξει ἀκόμη.

Σέ κάθε περίπτωση πάντως, ἀκόμα καὶ ἂν θεωρήσουμε ὅτι οἱ πολιτικὲς καὶ ἰδεολογικὲς συνθήκες τῆς μεταπολιτευτικῆς Ἑλλάδας ἐπέτρεψαν στοὺς ἀγῶνες καὶ τὶς θυσίες ὅσων ἀντιστάθηκαν στὴ γερμανικὴ Κατοχή, ὅπως π.χ. οἱ Χαϊδαριῶτες, νά βροῦνε μερικῶς τὴν ἱστορικὴ ἀναγνώριση καὶ νομιμότητά τους στὸ σῶμα τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας, ὁ κίνδυνος τῆς ἐπανάληψης μιᾶς πολιτικᾶ χρωματισμένης λήθης ξεπροβάλλει ὀλοένα καὶ πιό ἀνησυχητικὸς.

Θά μπορούσε κανεὶς νά ἀντιτάξει σ' αὐτὴ τὴν κινδυνολογία πρόβλεψη ὅτι ἡ μαζικότητα τοῦ ΕΑΜικοῦ κινήματος ἦταν τέτοια, πού, μαζί μὲ τὴ συστηματικὴ πλέον ἐνασχόληση τῆς κοινότητας τῶν ἱστορικῶν μὲ τὴν περίοδο ἐκείνη, καθίσταται πλέον πολὺ δύσκολο νά ξεχαστεῖ ἓνα τόσο ἐντονο ἀγωνιστικὸ παρελθόν. Πιστεύω ἐντούτοις πῶς ὁ πιό ἄμεσος κίνδυνος διαταραχῆς τοῦ μνημονικοῦ status quo τῆς μεταπολίτευσης ἀποτελεῖ ἡ ὀμαλοποίηση τῶν ἀγῶνων καὶ τῶν συνθηκῶν πού ἐπέβαλαν αὐτοὺς τοὺς ἀγῶνες. Ἡ ὑπαγωγή τῆς Κατοχῆς καὶ τῆς Ἀντίστασης σ' ἓνα καθεστῶς πού θὰ ἀποκαλοῦσα «τὸ καθεστῶς τοῦ ὀριστικᾶ πεπερασμένου» εἶναι ἓνας ὑπαρκτὸς κίνδυνος. Ἐνα καθεστῶς ὅπου τὰ πράγματα εἶναι τόσο μακρινὰ πού παλιώνουν, ὅπου ἡ ἴδια ἡ διωμένη ἐμπειρία γίνεται, γιὰ βιολογικούς λόγους, ὄλο καὶ πιό σπάνια, καὶ ὅπου τὰ γεγονότα τὰ ὁποῖα κάποτε χαρακτηρίζονταν ὡς ἥρωικά τείνουν νά θεωροῦνται, μὲ μιὰ ὑποτίθεται «οὐδέτερη», μὰ ἄκρως σημερινὴ ἀποστροφή, φυσιολογικὰ ἢ ἀκόμη καὶ ἀσήμαντα. Οἱ καφενεϊκὲς διατυπώσεις πού κρυσταλλώνουν αὐτὴ τὴν τάση δείχνουν ὄλο καὶ πιό διαδεδομένες: «Πάλι τὰ ἴδια γιὰ τὴν Ἀντίσταση;», «Κάνανε καὶ αὐτοὶ ἀντίσταση, καὶ κάτι τρέχει στὰ γύφτικα», «Περασμένα-ξεχασμένα, ὄλοι Ἑλληνες εἴμαστε» (ταγματᾶσφαιλίτες, κοιλίσλιγκ καὶ ἀντάρτες μαζί!) κλπ.

Τὸ κομικὸ σημεῖο, ὅμως, ὄλων τῶν ἀγωνιστικῶν δράσεων τῆς Ἀντίστασης εἶναι κατὰ τὴ γνώμη μου ὁ πόνος. Θέση μου εἶναι λοιπὸν ὅτι, ὄντας ὁ πόνος τὸ ἀπόλυτο κακό τῶν ἀνθρώπινων σχέσεων, πρέπει νά θεωρήσουμε τὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν ἀναπαράστασή του ὡς μιὰ ἀναπόδραστη πολιτικὴ καὶ ἠθικὴ ἀρχή. Ὁ πόνος εἶναι δηλαδή ἡ ἐννοιολογικὴ καὶ ἀξιακὴ περιοχὴ μέσα ἀπὸ τὴν ὁποῖα περνάει ἡ διαδικασία διάσωσης τῆς ἱστορικῆς μνήμης τῆς Κατοχῆς.

Τὸ ἐρώτημα πού τίθεται εἶναι λοιπὸν ἂν ἔχει νόημα σήμερα μιὰ αὐτονομία τῆς μαρτυρίας. Ποιὲς εἶναι οἱ πιό ἀποτελεσματικὲς στρατηγικὲς ἀπόδοσης τῆς φρίκης τοῦ ἐγκλεισμοῦ τῆς Κατοχῆς; Σέ ποῖο βαθμὸ ἡ πολιτικὴ τους στρατέυση κατορθώνει νά τοὺς προσδώσει τὴ δεοντολογικὴ σημασία πού συχνὰ ἐπικαλεῖται; Τὴν ἀξία τους δηλαδή γιὰ τὶς ἐπερχόμενες γενιές.

Ἄς δοῦμε ὅμως γιὰ ποιούς λόγους ὁ πόνος, ὁ σωματικὸς πόνος —ὡς ἀπόλυτο καὶ ὕστατο κακό— εἶναι ἱκανὸς στὴν ἀπολυτότητά του νά ὑφάνει τοὺς ἱστούς συγκρότησης καὶ συγκράτησης τῆς μνήμης καὶ γιατί ἡ ἀναγωγή του σέ κεντρικὴ ἀρνητικὴ ἀξία τοῦ συστήματος ἐξουσίας τοῦ Κράτους τῶν SS, καὶ

όχι μόνον ως ενός παραπάνω κρίκου στην άλυσίδα της βαρβαρότητας, παρέχει τὰ ἐφόδια γιὰ τὴν ἀντίσταση στὶς σημερινές προσπάθειες ἀναθεώρησης τῆς ἱστορίας.

Ἄς μοῦ ἐπιτραπεί νὰ ἀναζητήσω σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο τῆ βοήθεια ἐνὸς σύγχρονου Γσέχου λογοτέχνη καὶ στοχαστῆ, τοῦ Μίλαν Κούντερα, ὁ ὁποῖος ὑποστηρίζει, στὸ τελευταῖο του διβλίο *Ἡ βραδύτητα*, ὅτι ὑπάρχει μίᾶ ἄρρητη σχέση μεταξύ τῆς λήθης καὶ τῆς ταχύτητας ἀπὸ τῆ μιά, τῆς βραδύτητας καὶ τῆς μνήμης ἀπὸ τὴν ἄλλη.

Ὁ ἐν λόγω συγγραφέας, ὅμως, το κάνει αὐτὸ δίχως νὰ ὑποπέσει στὴν ὁποια συντηρητικὴ μεταφυσικὴ μιᾶς μνήμης πού θὰ ἀντιστεκόταν στὴν πρόοδο ἢ τὴν τεχνολογία, ἐν ὀλίγοις στὸν πολιτισμὸ. Ἀντιθέτως ὁ Κούντερα τεκμηριώνει τὴ θέση τοῦ ἐξηγώντας ὅτι ἡ βραδύτητα συγκρατεῖ τὴ μνήμη, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἡ βραδύτητα προϋποθέτει τὸ σῶμα καὶ τὴν παραγωγή σκέψης γύρω ἀπ' αὐτὸ καὶ σὲ σχέση μὲ αὐτό. Γράφει χαρακτηριστικὰ ὁ Κούντερα:

«...| Ὁ ἄνθρωπος πού σκύβει πάνω στὴ μοτοσικλέτα του δέν μπορεῖ νὰ συγκεντρωθεῖ παρά μόνον στὴν παρούσα στιγμὴ τῆς πτήσης του· γαντζώνεται πάνω σ' ἕνα κλάσμα χρόνου ἀποκομμένο καὶ ἀπὸ τὸ παρελθόν καὶ ἀπὸ τὸ μέλλον· ἀποσπᾶται ἀπὸ τὴ συνέχεια τοῦ χρόνου [...| σ' αὐτὴ τὴν κατάσταση, δέν ξέρεי τίποτα γιὰ τὴν ἡλικία του, δέν ξέρεي τίποτα γιὰ τὴ γυναικα του, γιὰ τὰ παιδιὰ του [...|

»Σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν μοτοσικλετιστῆ, ὁ δρομέας εἶναι πάντοτε παρὼν στὸ σῶμα του, ἀφοῦ εἶναι ἀναγκασμένος νὰ σκέφτεται ἀσταμάτητα τίς φουσκάλες του, τὸ λαχάνιασμά του· ὅταν τρέχει αἰσθάνεται τὸ βάρος του, τὴν ἡλικία του, ἔχοντας ὅσο ποτε ἄλλοτε συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ τοῦ χρόνου τῆς ζωῆς του».

Ὁ πόνος λοιπὸν ἐμφανίζεται ὡς τὸ κεντρικὸ πρόβλημα τῆς περιόδου πού μελετᾶμε, πράγμα πού προκύπτει νομίζω ἀπὸ τρία στοιχεῖα:

1. Ἀπὸ τὴν πολιτικὴ καὶ τὸ σύστημα ἐξουσίας τοῦ γερμανικοῦ στρατοῦ κατοχῆς, ἔτσι ὅπως συγκεκριμενοποιοῦνται ἀπὸ τὸ τετράπτυχο Μέρλιν-Χαϊδάρι-ἐκτελέσεις-διάδοση τοῦ πόνου μέσω τῆς δημοσιοποίησης αὐτῶν τῶν πρακτικῶν.
2. Ἀπὸ τὴν ἰσχυρὴ ἀντίσταση στὶς πολιτικὲς τοῦ πόνου καὶ τὴν ἀποδοχὴ τοῦ τελευταίου ὡς μοναδικὸ τρόπο θετικῆς σύγκρουσης μὲ τὸν κατακτητὴ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ἐλληνικῆς Ἀντίστασης.
3. Ἀπὸ τὴ θέση πού παίρνει ὁ πόνος στὴ συγκρότηση τῆς μνήμης τοῦ ἐγκλεισμοῦ τῆς Κατοχῆς καὶ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο τροφοδοτεῖ ἕναν πυρῆνα ἀπαρέγκλιτης παρουσίας μέσα στὸ χρόνο.

Ἄς δοῦμε λοιπὸν ποιὰ εἶναι ἡ σημασία τοῦ Χαϊδαρίου, αὐτοῦ τοῦ στρατοπέδου πού, παρά τὴν τόσο βραχεῖα λειτουργία του (ἰδρύεται στὶς ἀρχές Σεπτεμβρίου τοῦ 1943 ἐνῶ οἱ τελευταῖοι κρατούμενοι, ὅσοι δηλαδή γλίτωσαν ἀπὸ τὰ διαδοχικὰ «ξυαφρίσματα», ὅπως ἀποκαλοῦνταν τότε οἱ ἐκτελέσεις, ἀφέθηκαν ἐλεύθεροι τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1944), συμπεριέλαβε στά κελιά καὶ στὴν ἀπομόνωσή του, τὸ φοβερὸ μπλόκ «15», τὴ συμπύκνωση ἐμπειριῶν πόνου, φόβου, ἀγχους καὶ θανάτου προπάντων ἑκατοντάδων ἀνθρώπων.

Ἐχουν ὑποστηριχθεῖ πολλὰ καὶ διάφορα γιὰ τὴ λειτουργικότητα, γιὰ τὸ ρόλο τοῦ Χαϊδαρίου: «Νὰ ὑποδουλώσει τὴν ἐλληνικὴ ψυχὴ, νὰ ἀναμορφώσει καὶ νὰ καταστήσει προδότες καὶ ἡττοπαθεῖς τοὺς ἀγωνιστῆς τῆς Ἀντίστασης», ὑποστηρίζει ὁ Κορνάρος. Παρόμοια ἀποψη υἱοθετεῖ καὶ ὁ γιατρός τοῦ στρατοπέδου, ὁ Ἀντώνης Φλούντζης, στὴν ἐντυπωσιακὴ του δουλειὰ συγκέντρωσης πληροφοριῶν καὶ καταγραφῆς τῆς καθημερινῆς ζωῆς στὸ στρατόπεδο, 800 σελίδων, πού τιτλοφο-

ρεῖται *Τὸ Χαϊδάρι* καὶ ἐκδόθηκε τὸ 1974. Τὴν ἴδια ἐξήγηση δίνουν καὶ οἱ ψυχίατροι Σκούρας, Χατζηδημῶς, Καλούτσης καὶ Παπαδημητρίου στὸ τόσο πρωτοποριακὸ, τολμηρὸ καὶ ἀκόμα πολύτιμο ἔργο τους *Ἡ ψυχοπαθολογία τῆς πείνας, τοῦ φόβου καὶ τοῦ ἀγχους*, πού ἀναφέρεται βεβαίως στὴν Κατοχὴ καὶ ἐκδόθηκε στὴν Ἀθήνα τὸ 1947. Ἀναφέρουν συγκεκριμένα:

«...| Τώρα ἐμπαινε μπροστὰ τὸ πραγματικὸ τους σχέδιο: νὰ δλοκληρώσουν ἕνα καθεστῶς τρόμου, νὰ δημιουργήσουν γιὰ τὸν πληθυσμὸ τέτοιες συνθήκες, ὅπου κάθε αἰσθημα ἀσφάλειας θὰ ἐξαφανιζότανε καὶ τὴ θέση του θὰ 'παιρνε ἕνα ἄπαντος, ἐξαιρετικὰ ὀδυνηρὸς ἀγχώδης φόβος, πού δέν ἐπέτρεπε καμῖαν ἄλλη σκέψη καὶ κανένα ἄλλο συναίσθημα· ἔτσι θὰ ὀδηγόταν ὁ λαὸς σὲ μίᾶ ἀληθινὴ ψυχικὴ ὀπισθοδρόμηση». Ἀναφέρουν ἐπίσης ὅτι: «Οἱ ἐκτελέσεις ἀθῶων ὀμηρῶν, τὰ μπλόκα, τὰ βασανιστήρια τῆς Μέρλιν, τοῦ στρατοπέδου τοῦ Χαϊδαρίου, οἱ χωρὶς λόγο ἐκτοπισμοὶ θρῖσαν εὐρεία δημοσιότητα μὲ τὸ ραδιόφωνο καὶ τὸν τύπο. Ὁ καθημερινὸς κατάλογος ὀμηρῶν πού ἐκτελέσθηκαν ἦταν ἀναπόσπαστο κομμάτι τοῦ συνηθισμένου μας τοπίου στὴν Κατοχὴ. Πολὺ συχνὰ εὑρίσκει κανεῖς στοὺς δρόμους πτώματα παραμορφωμένα ἀπὸ τὰ βασανιστήρια ὀλοτελα γυμνά, πού οἱ Γερμανοὶ ἐγκατέλειπαν κατὰ τὴ νύχτα στά σταυροδρόμια, γιὰ νὰ τρομοκρατήσουν τὸν ὑπόλοιπο κόσμον».

Οἱ τελευταῖες ἐπισημάνσεις τείνουν πάντως νὰ καταδείξουν ὅτι ὁ πόνος, τόσο ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ἠθελήμενης καὶ σαδικτικῆς πρόκλησῆς του, ὅσο ἀπ' αὐτὴ τῆς διάχυσῆς του ὡς κυρίαρχου συναισθήματος στὸν κόσμον, εἶναι ἀπὸ τὰ πῖο σημαντικὰ ἀποτελέσματα τῆς πολιτικῆς τῶν δυνάμεων Κατοχῆς στὴν Ἑλλάδα.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη, οἱ ἀγωνιστῆς τῆς Ἀντίστασης θὰ ἀπαντήσουν καταφατικὰ, θὰ τολμοῦσα νὰ πῶ, στὸν πόνον. Δέν τὸν ὑπέστησαν δηλαδή δίχως ἀντίδραση. Ξεφεύγοντας μάλιστα ἀπὸ τὴν ἐπικούρεια ἀνθρωπολογία πού ἀναδεικνύει ὡς πάγιο συμπεριφορικὸ στοιχεῖο τῆς σοφίας τὴν ἀποφυγὴ τοῦ πόνου, ἀναμετρήθηκαν μὲ αὐτόν. Θὰ μποροῦσα νὰ πῶ πῶς βασανισθέντες καὶ ἐκτελεσμένοι ἀλλὰ καὶ ἔγκλειστοι, πολεμώντας τὸν, τὸν ἐπιδίωξαν. Μπήκαν δηλαδή σὲ μίᾶ ἐπαναστατικὴ διαδικασία. Ὅπως σημειώνει ὁ Γιώργος Φαράκας στὸ πρόσφατο ἄρθρο του στὸν *Πολίτη*, «Τὸ ζήτημα μιᾶς ὑλιστικῆς θεωρίας τῆς πράξης καὶ ὁ ἐρωτικὸς πόνος», «Στὴν ἐπαναστατικὴ δραστηριότητα ὑπάρχει κάτι πού δέν συμφωνεῖ μὲ τίς προκειμένες τοῦ παραδοσιακοῦ ὑλισμοῦ. Εἶναι ἀντίθετη πρὸς τὸ ἄμεσο συμφέρον μου, ἰδίως πρὸς τὸ ἄμεσα βιολογικὸ συμφέρον μου: περῖχει τὸν κίνδυνον τοῦ θανάτου». Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο, οἱ μάρτυρες τῆς ἐθνικῆς Ἀντίστασης ἀκολούθησαν τὴ μόνη δυνατὴ διέξοδο γιὰ τὴ διατήρησῆ τῆς ἐλευθερίας τους, τουλάχιστον τῆς σωματικῆς τους ἐλευθερίας, παρ' ὅλο πού γιὰ νὰ γίνει αὐτὸ κινδύνευσαν νὰ πεθάνουν καὶ πέθαναν, κινδύνευσαν νὰ φυλακιστοῦν καὶ φυλακίστηκαν, κινδύνευσαν νὰ βασανιστοῦν καὶ βασανίστηκαν.

Ἡ ἀνθρωπολογία τοῦ Χόμς ἴσως νὰ βρῆκε ἐδῶ μίᾶ προοδευτικὴ ἐφαρμογὴ τῆς: ὁ ἄνθρωπος ἐπεδίωκε ἔμπρακτα νὰ συνεχίσει τὴν αὐτοκινησία του, τὴν ἐλάχιση, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἀπειλούμενη τότε, ὄψη τῆς ἐλευθερίας του, τὴ δυνατότητα νὰ κινεῖ τὸ σῶμα του ἐλεύθερα μέσα στὸ χῶρο. Ὁργάνωσαν δηλαδή τὴν ἐπιταγὴ τῆς διαπάλης μὲ τὸν πόνον πού προξενοῦσε ὁ ἐχθρὸς στὴν πλήρη ἀντιπαράθεση μαζί του.

Ὁ Σκούρας, Χατζηδημῶς, Καλούτσης καὶ Παπαδημητρίου μᾶς δίνουν ἄλλη μίᾶ κρυστάλλινη ἐξήγηση αὐτῆς τῆς ἀναμέτρησης μὲ τὸν πόνον ὡς μοναδικὴ προοδευτικὴ πολιτικὴ καὶ ὑπαρξιακὴ ἐπιλογὴ: «Γρήγορα ἔγινε φανερὸ πῶς δέν ὑπῆρχαν παρὰ δύο μονάχα διέξοδοι γιὰ νὰ ξεφύγει κανεῖς ἀπὸ τὴν ὀδυνη αὐτὴ, πού βασάνιζε ὅλο τὸν πληθυσμὸ: Ἡ ἢ συνεργασία,

με τον κατακτητή, πού είχε ως αποτέλεσμα τόν πλούτο, τήν ήσυχία και τήν ασφάλεια, ή ή αντίσταση, πού αν και μάλλονε τούς κινδύνους, επέτρεπε τήν κυριαρχία του άγχους από τή δράση, τή γνώση και τή συνείδηση του κινδύνου. Τέλος, ή θέση ενός συγκεκριμένου σκοπού χρησίμευε σά σταθερό στήριγμα μέσα στο άγχογόνο άγνωστο, πού ό έχροθός προσπαθούσε νά διατηρήσει μέ όλα τά μέσα».

Η συλλογική συμπεριφορά των έκτελεσθέντων άγωνιστών, τόσο στην προετοιμασία τους για τόν θάνατο όσο και τίσ τραγικές στιγμές των έκτελέσεων, πού συνοψίζεται σέ μία άπαλοική του φόβου, μία δίχως άλλο άποφασιστικότητα και θάρρος, δέν άνήκουν σέ κάποια μαζοχιστική λογική για τόν θάνατο και τόν πόνο, όπως θά ήθελε μία μηδενιστική θεώρηση περι θυσίας. Θά ανατρέξουμε και πάλι στους τέσσερις ψυχιάτρους, οι όποιοι χρησιμοποιούν ένα κείμενο του Έσνάρ (Hesnard) του 1946 — 'Ο Φρόντντ στή μεταπολεμική κοινωνία — πού αναφέρει ότι: «'Ο Φρόντντ πάντα μέ σεβασμό άτένεσε τό μεγαλειό τής δύναμης εκείνης πού έχοντας έγκαταλείψει τά σεξουαλικά αντίκειμενα και έχοντας λυτρωθεί από τήν άναζητηση τής ήδονής, οδηγεί τά άτομα στή θυσία [...] Κείνοι συνακόλουθα, πού στίς πολεμικές κυρίως περιόδους κατέχονται από έναν συλλογικό μυστικισμό άτομικής θυσίας, δέν είναι, όπως θέλει νά τους παρουσιάσει μία άπλοϊκή ρυπαρή έρμηνεία των ιδεών του Φρόντντ, μαζοχιστές ή σεξουαλικά άνώμαλοι... Η παραδοχή τής θυσίας σ' αυτούς είναι μία φυσιολογική βιολογική δύναμη, πού ή φύση της μάς διαφεύγει άκόμα... 'Ο μυστικισμός τής άτομικής θυσίας δέν είναι τότε μία όπισθοδρομηση, αλλά αντίθετα ένα φάρδεμα, ένα πλάτεμα τής ζωής, μία ήθική ύπερατομική». Μέσα από αυτή τή θυσία, αυτή τήν προσφορά πού πάντα αναφέρεται σέ κάποιον άλλο, σύντροφο, φίλο, όμοεθνή ή άπλως συγκρατούμενο, αυτοί οι άνθρωποι έκαναν τόν πόνο κτήμα τους.

Απομένει νά δούμε μέ ποίο τρόπο ή μήμη πού έχουμε στή διάθεσή μας συνεχίζει νά διατηρεί τήν έπικαιρότητα αυτού του πόνου, και δή τήν πολιτική έπικαιρότητα αυτού του πόνου.

Ας πάμε τώρα στο ίδιο τό στρατόπεδο του Χαϊδαρίου και στο άφηγηματικό πλαίσιο πού συγκροτεί έδώ και πενήντα χρόνια τόν τρόπο πού τό παρελθόν εισβάλλει στο παρόν.

Μιλήσαμε για μήμη του έγκλεισμού, μήμη του στρατοπέδου του Χαϊδαρίου... Νομίζω ότι ό πληθυντικός είναι ό πιο κατάλληλος αριθμός για νά περιγράψει τόν τρόπο πού μεταφέρονται μέσα στο χρόνο οι έμπειρίες του πόνου και του έγκλεισμού. Δέν έννοώ βέβαια ότι ή κάθε αφήγηση έμπειριέχει έναν αναπόδραστο ύποκειμενικό παράγοντα — ή και πολλούς μέσα στον ίδιο τόν έαυτό της — ό όποιος καθιστά άμείωτη τή μοναδικότητά της. Αυτό είναι κάτι λίγο-πολύ δεδομένο. Θέλω νά πώ ότι στην περίπτωση του στρατοπέδου του Χαϊδαρίου διαθέτουμε τουλάχιστον δύο μεγάλες κατηγορίες αφήγησεων πού άντιστοιχούν σέ ισάριθμες πολιτικές και ιδεολογικές έντάξεις. Μία μή κομμουνιστική και μία κομμουνιστική.

Δύο είναι τά στοιχεία πού διαφοροποιούν αισθητά τίσ μαρτυρίες για τό στρατόπεδο του Χαϊδαρίου από αυτές άλλων σημαντικών χώρων έγκλεισμού στην Ελλάδα, όπως είναι ή Άκροναυπλία, ή Μακρόνησος, ή Γυάρος κ.ά.:

Πρώτον, όπως είπαμε, παρατηρούμε τήν ύπαρξη τουλάχιστον μιās σημαντικής αφήγησης ενός μή κομμουνιστή έγκλειστου άγωνιστή, του Δημήτρη Παυλάκη (και αναφέρομαι στο πολύ ένδιαφέρον βιβλίο του πού εκδόθηκε τό 1965, 'Από το Χαϊδάρι στην Κόλαση του Μπέλεσεν, γεγονός σχεδόν μοναδικό άφου μάς προσφέρει τή δυνατότητα μιās παράλληλης και συγχρονικής άνάγνωσης γεγονότων και δομών πού περιγρά-

φονται κατά τά άλλα μέ τρόπο πιο συστηματικό από αυτό πού θά άποκαλούσα ένταγμένες άριστερές αφήγησεις).

Δεύτερον, παρατηρούμε ότι ό αριθμός κειμένων για τό Χαϊδάρι — ένδεχομένως για τίσ φυλακές Άβέρωφ ή τή Μέρλιν — είναι σχετικά μικρός, σέ σχέση μέ τίσ πολλές δεκάδες, ίσως και εκατοντάδες αφήγησεις πού περιγράφουν τόν μακρόχρονο έγκλεισμό των Έλλήνων κομμουνιστών σέ άλλα στρατόπεδα και φυλακές.

Αν τό πρώτο στοιχείο άποτελεί για τόν έρμηνευτή μία εύκαιρία νά μιλήσει για τήν πολλαπλότητα τής μήμης του έγκλεισμού, τίσ άποσιωπήσεις και άξιοδοτήσεις στοιχείων τής έμπειρίας καθώς και για τήν άξιολόγηση περιστατικών, τό δεύτερο άπαιτεί τουλάχιστον μία πρώτη έπεξηγηματική προσέγγιση.

Οί διαφορές λοιπόν ανάμεσα σέ δύο διαφορετικής πολιτικής προέλευσης διαέ κασίες συγκρότησης τής μήμης μπορούν νά στοιχειοθετηθούν από τή σύγκριση όρισμένων στοιχείων του βιβλίου του Δημήτρη Παυλάκη από τή μία και του Θέι'ου Κορνάρου, πού εκδίδεται τό 1945, από τήν άλλη. 'Ο Κορνάρος δέν έπαρκει παρά μόνον για τήν παράθεση όρισμένων στοιχείων πού προβάλλουν ως μερικές άντιλήψεις τής κάθε μαρτυριακής στρατηγικής και προέλευσης.

Στό ζήτημα των άποδράσεων, παραδείγματος χάριν, ό Παυλάκης άσκει μία όξεία αλλά και προσεκτική κριτική στην άποφαση του ΚΚΕ για τήν άπόδραση 17 στελεχών του από τό Χαϊδάρι τόν Άπρίλιο του 1944. 'Ο Παυλάκης θεωρεί ότι μέ αυτή τήν ένέργεια παραδιάστηκαν οι παραινέσεις των ίδιων των έγκλειστων κομμουνιστών στο Χαϊδάρι και ειδικότερα των «παλιών», δηλαδή των Άκροναυπλιωτών και Άναφιωτών. Αναφέρεται μάλιστα σκληρά λόγια στον τρόπο πού ό χώρος αυτού άντιμετώπισε τήν πρώτη άτομική άπόδραση από τό στρατόπεδο, αυτή του ΕΑΜίτη Γιώργη Δημητρούλια, ό όποιος, κατά τόν Παυλάκη πάντα, έκτελέστηκε από τόν ΕΛΑΣ στο Καρπενήσι, έπειδή έξαιτίας τής ένέργειάς του έκτελέστηκαν 15 πατριώτες. Γεγονός πού κατά τόν Παυλάκη δέν συνέδη ποτέ. Αναφέρεται ό Παυλάκης στίς έπικρίσεις πού δέχτηκε από τους συντρόφους του μέσα στο στρατόπεδο ό Δημητρούλιας για τήν άπόδρασή του. 'Ο ίδιος τους έπικρίνει μέ τή σειρά για τόν τρόπο πού έπικρότησαν και δικαιολόγησαν τή μεγάλη οργανωμένη άπόδραση του Άπριλίου του 1944, θεωρώντας ότι αυτή ή άπόφαση όχι μόνον άντιβιάίνει (:) στην ήθική κατάδική τής άπόδρασης του Δημητρούλια αλλά και ότι έκθέτει, πραγματικά αυτή τή φορά, σέ κίνδυνο τό σύνολο του στρατοπέδου. 'Ο Κορνάρος δέν αναφέρεται καθόλου σ' αυτά τά περιστατικά.

Από τήν άλλη, ό Παυλάκης περιγράφει τόν γενικό διεργμηνέα του στρατοπέδου Ναπολέοντα Σουκατζίδη μέ τά πιο άδρά και θαυμαστικά λόγια. Παραλείπει, όμως, νά έξηγήσει τή συνολική του δράση μέσα στο στρατόπεδο, τόν τρόπο μέ τόν όποιο χρησιμοποίησε συστηματικά τή θέση του για νά άπαλύνει τόν πόνο των συγκρατούμενων του. Άποφεύγει επίσης νά μιλήσει για τή γενική προσπάθεια των παλιών κομμουνιστών νά οργανώσουν μέ βάση τή δική τους έμπειρία τήν έσωτερική ζωή του στρατοπέδου, σέ όλα τά επίπεδα. Προσπάθεια πού φτάνει από τή λειτουργία των ομάδων έργασίας μέχρι τή σύσταση ειδικής ομάδας συλλογής πληροφοριών (πράγμα πού σημαίνει: παράνομη είσαγωγή μέσα στο στρατόπεδο έφημερίδων σέ μικρά κομμάτια, έπανασυγκόλλησή τους, άνάγνωση υπό άντίξοες συνθήκες), έργασία ιδιαίτερα σημαντική, τή στιγμή πού οι κρατούμενοι ήταν στο σύνολό τους μελλοθάνατοι και πού ή καθημερινή τους τύχη έξαρτιόταν από τήν πολιτική

άντιποίνων τών Γερμανών στίς άντιστασιακές ένεργειες και τά σαμποτάζ.

Ο Κορνάρος πάλι αποφεύγει νά αναφερθεΐ στήν παρ' όλίγον διάσπαση τού στρατοπέδου στά δύο, μέ άφορητή τήν άπόδραση τών στελεχών τού ΚΚΕ, στήν όποία αναφερθήκαμε. Τή συγκρότηση δηλαδή έπιτροπής έγκλειστων μή κομμουνιστών πού ζητούσαν από τόν διοικητή τού στρατοπέδου Φίσερ νά τιμωρησει μόνον κομμουνιστές για τήν άπόδραση τών 17 κομμουνιστών ήγετών.

Μέ αυτά τά σκόρπια παραδείγματα αποκλίσεων και εκάτερωθεν παραλείψεων δέν υποστηρίζω ότι υπάρχει συνειδητή προσπάθεια ψεύδους, συγκάλυψης και μεροληψίας. Έξάλλου οι ειδικές συνθήκες τού έγκλεισμού και τού πόνου στό Χαϊδάρι κατασκευάζουν μία κοινότητα ανθρώπων πού παρά τίς ένδεχόμενες διαφορές τους δέν άποσπώνται ποτέ ολοκληρωτικά από ένα μοιρασμένο συναίσθημα άλληλεγγύης.

Θέλω άπλώς νά τονίσω πώς καμία μνήμη δέν είναι όλότελα άληθής παρά μόνον άν επιβληθεΐ στίς άλλες μνήμες. Γι' αυτό και όποιαδήποτε ύποστασιοποίηση τής μνήμης ή τής άυτονομίας τής μαρτυρίας παραβλέπει ότι αυτές οι διαδικασίες δέν εγειρονται στό κοινωνικό πεδίο για νά άποσαφηνίσουν και νά όριοτικοποιήσουν ένα δεδομένο και άντικειμενικό παρελθόν, αλλά εκβάλλουν ως ένας άγώνας για τόν καθορισμό τής άληθειας. Γι' αυτό τό λόγο και θά ήταν όλότελα άσκοπο νά μιλήσει κανείς ένάντια στήν πολιτικότητα τής μνήμης τήν όποία πρέπει νά θεωρήσουμε δεδομένη και θετική, έγκαλώντας την όμως κριτικά όταν αυτή ύπαγάγει τή μαρτυρία σέ ύπερπολιτικοποιημένα προτάγματα δικαίωσης.

Η ανάδειξη τής έσωτερικής διχοστασίας τής μνήμης τής 'Αριστεράς για τό στρατόπεδο τού Χαϊδαρίου είναι ένα από τά προτερήματα τού βιβλίου τού γιατρού τού στρατοπέδου Άντώνη Φλούντζη —βλέπε παραδείγματος χάριν τή διαμάχη τού ίδιου τού συγγραφέα μέ τίς άπόψεις τού Π. Νεφελούδη γύρω και πάλι από τό ζήτημα τών άποδράσεων, πού παραθέτει αούτούσιες μέσα στό κείμενό του— πού μαζί μέ τή συλλογή και παράθεση μαρτυριών άλλων συντρόφων του φανερώνει τή διαθεσιμότητα τής μαρτυρίας ως άνοιχτού προβλήματος, ή τή λεπτομερή του άναφορά στό ένδεχόμενο διάσπασης τού στρατοπέδου μέ άφορητή τήν άπόδραση τών 17. Η μνήμη γίνεται έδώ άντιληπτή ως μία διαμάχη για τήν ιστορικότητα αλλά κυρίως ως μία διαμάχη για τή συλλογικότητα. Τό τελευταίο έχει νομίζω τεράστια σημασία και θά άποπειραθώ νά τό αναλύσω άμέσως μόλις αναφερθώ συνοπτικά στους λόγους για τούς όποιους οι μαρτυρίες τού έγκλεισμού τής Κατοχής είναι, κατά τή γνώμη μου πάντα, ισχνές.

Νομίζω πώς μπορούμε νά διακρίνουμε τρεις βασικούς παράγοντες:

— Η ίδια ή έμπειρία τού έγκλεισμού στήν Κατοχή καλύπτεται από τήν τραγική έμπειρία τών εκτελέσεων, τή γενικευμένη έπαφή μέ τό θάνατο και τή μείζονος σημασίας έμπειρία τού πολέμου.

— Άμέσως μετά έρχεται ό Έμφύλιος, μή έπιτρέποντας για πολλαπλούς λόγους τή συγγραφή άπομνημονευμάτων για τήν περίοδο, όπως αυτό έγινε σέ άλλες ευρωπαϊκές χώρες.

— Ο τρίτος και τελευταίος λόγος μου μοιάζει πιο ισχυρός. Έχει νά κάνει μέ τό συναίσθημα νίκης, ή σχετικής νίκης, όχι ήττας πάντως, τής 'Αριστεράς όσον άφορά τή συγκεκριμένη περίοδο.

Αυτά φανερώνουν πάντως τή συχνή ύπαγωγή τής μαρτυρίας σ' ένα καθεστώς δικαίωσης, έντάσσοντάς την σέ μία λογική άλυσίδα προέκτασης τού πολιτικού άγώνα μέσω τών λέξεων,

μέ πολύ σπάνιες τίς στιγμές τού ήθικου άναστοχασμού. Ο έγκλεισμός και ή ύπερδραση τού έαυτού όσων έζησαν τό μαρτυριό του άπαιτούσε μία γραφή. Πιστεύω ότι αυτή δέν έχει ολοκληρωθεΐ και ίσως ένας λόγος γι' αυτό νά είναι ότι ή 'Αριστερά θεωρώντας, και δικαίως, πώς αυτή νίκησε τούς Γερμανούς, δικαιούται νά αναφέρεται πλέον ως κομμάτι τής ιστορίας, ως άναγνωρισμένο μέρος τής εθνικής ιστορίας. Περιμένε δηλαδή ή 'Αριστερά νά γράψουν άλλοι γι' αυτήν.

Η πολιτική μαρτυρία και δη ή άριστερή μαρτυρία, πέρα από τήν έμπλοκή της στά δίπολα νίκη-ήττα, ιστορία-μαρτυρία, δείχνει, και έχουμε αρκετά παραδείγματα προς αυτή τήν κατεύθυνση, νά είναι κάπως άναποτελεσματική στήν προσπάθεια της νά διαφυλάξει τήν όδύνη. Αυτό συμβαίνει διότι ή μαρτυρία έξυπηρετεί κάπως μονοδιάστατα τίς έπιταγές τής δικαιολόγησης και τήν κατάδειξη τής όρθότητας πολιτικών στόχων και πράξεων, άρνούμενη συχνά νά άναμετρηθεΐ κατάματα μέ τή φρίκη, και προσοδίδοντας σέ αυτήν ένα εργαλειώδες περιεχόμενο πού παραγνωρίζει συχνά τό φιλοσοφικά σκανδαλώδες τής ίδιας τής παρουσίας της.

Έντούτοις, όμως, πιστεύω ότι ή πολιτική μαρτυρία ή, ακόμα καλύτερα, ή συλλογική μαρτυρία είναι ή μοναδική μήτρα παραγωγής τού μνημονικού —και όχι μνημειακού— νοήματος τής φρικαλέας έμπειρίας τού κατοχικού έγκλεισμού αλλά και άλλων άκραίων έμπειριών. Αυτό άποδεικνύεται και από τήν άνυπαρξία διαφορετικών μαρτυριών για τό θέμα.

Νομίζω ότι ή βίωση τού πόνου ως προς τή συλλογικότητα, τή σημασία της και τά όριά της, δηλαδή ό πόνος ως προς και για τούς άλλους είναι ή μοναδική πραγματική πηγή τής μνήμης. Τά άποτελέσματα τού πόνου, όταν βιώνονται ως διανομικά, παρέχουν μία μαρτυριολογική δεξιότητα δίχως προηγούμενο, πού παρακάμπει τίς κάθε λογής λογοτεχνικές ικανότητες και προϋποθέσεις.

Δέν είναι τυχαίο ότι οι κομμουνιστές και οι Έβραίοι είναι αυτοί πού μās έχουν παράσχει τίς πιο συγκλονιστικές μαρτυρίες για τά γερμανικά στρατόπεδα. Οι μέν ζώντας τόν πόνο ως προς τήν κοινότητα τών συντρόφων και ως προς τή δεοντική και πανανθρώπινη κοινότητα για τήν όποία δρέθηκε έγκλειστοι, οι δε ζώντας τόν πόνο ως άποτέλεσμα τής συμμετοχής τους σ' ένα έθνος ύπό άφανισμό.

Κλείνοντας, θά άποτολήσω μία αξιολογική τοποθέτηση πάνω στόν άρχικό μου προβληματισμό. Τή σχέση δηλαδή μνήμης και ιστορίας.

Οι δύο έννοιες δέν άντιδιαστέλλονται άπόλυτα. Πιστεύω ότι ή μνήμη είναι μία προϋπόθεση για νά συνεχιστεΐ ή ιστορία.

Δέν θά πρέπει, όμως, νά ένδιαφεροϋμε άπλώς και μόνο για τή συνέχισή της, παρ' όλο πού οι θεωρίες τού τέλους τής ιστορίας κάνουν έπιτακτική τήν υπεράσπιση άκόμη και αυτής τής θέσης πού κάποτε φάνταζε άυτονόητη.

Τή συνέχιση τής ιστορίας τή θέλουν και άλλοι. Ο σύγχρονος ιστοριογραφικός και κοινωνικός ρεβιζιονισμός, μέ τήν άρνηση πού κάνει π.χ. τού Όλοκαυτώματος, θέλει νά αλλάξει τό παρελθόν, άκριδώς για νά συνεχίσει τήν ιστορία διαφορετικά απ' ό, τι τή δρομολόγησε π.χ. ή μεταπολεμική ιδεολογική τάξη πραγμάτων.

Για νά συνεχίσουμε λοιπόν τήν ιστορία όπως τή θέλουμε έμεις, άπαιτείται όχι μόνο διαφύλαξη τής μνήμης, μά πάνω απ' όλα άποδοχή τής μνήμης ως ενός πεδίου πολιτικών και κοινωνικών συγκρούσεων πάνω στό όποιο όφείλουμε συνεχώς νά παρεμβαίνουμε.

ΓΕΩΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΠΡΩΤΟΒΟΥΛΙΕΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ ΚΑΙ Ο ΑΓΡΟΤΙΚΟΣ ΤΗΣ ΝΟΤΟΣ

του Λεωνίδα Λουλούδη

Προβλέψεις σέ «κινούμενη άμμο»

Οι γεωπολιτικές προβλέψεις είναι πάντα δύσκολες, καθώς, εκτός των αστάθμητων παραγόντων, ή αναζήτηση και ή αξιολόγηση των εμπειρικών δεδομένων πού τίς στηρίζουν σπάνια διαχωρίζονται από τίς ιδεολογικές προκαταλήψεις μας. Αυτό ισχύει περισσότερο σέ μεταβατικές εποχές, όπως είναι ή σημερινή. Όχι πολύ μακριά από σήμερα, ό Φερνάν Μπρωντέλ, ό μεγάλος Γάλλος ιστορικός, έγραψε ότι ή Μεσόγειος είναι «χιλίαι πράγματα μαζί... μιά συνάντηση μέ πολύ παλιά πράγματα πού, έντούτοις, είναι ακόμα ζωντανά και συνυπάρχουν μέ τό υπερμοντέρνο». Από τότε μείζονες αλλαγές συνέβησαν σέ παγκόσμια κλίμακα. Η κατάρρευση των οικονομικών και κοινωνικών σοβιετικού τύπου συνοδεύεται από την κυριαρχία των νεοφιλελεύθερων πολιτικών, στίς όποιες πρωτοστατούν γιγάντιες πολυεθνικές επιχειρήσεις, διεθνείς χρηματοπιστωτικές οργανώσεις, υπερεθνικά πολιτικά κέντρα. Στίς προηγμένες βιομηχανικά χώρες νέες τεχνολογίες, όπως ή βιοτεχνολογία και ή πληροφορική, επιβάλλουν την εγκατάλειψη του φορντιστικού προτύπου όργάνωσης της παραγωγής και της καθημερινής ζωής. Η ανάπτυξη του υπόλοιπου κόσμου καθυστερεί ένώ ή δημογραφική έκρηξη, ή πολιτική αστάθεια, ή έλλειψη τροφίμων και ή περιβαλλοντική υποβάθμιση απειλούν ακόμη και την επιβίωση όρισμένων έξ αυτών. Και άς μήν ξεχνάμε ότι ένα μέρος αυτών των προβλημάτων «έξάγεται» στον αναπτυσσόμενο κόσμο είτε μέ τή μορφή της μετανάστευσης (υπάρχουν σήμερα στην Κοινότητα πάνω από 5 εκατομμύρια μετανάστες από όλόκληρη τή Μεσόγειο) και της δημιουργίας θυλάκων φθηνής εργατικής δύναμης, είτε μέ εκείνη της πλανητικής ρύπανσης (φαινόμενο θερμοκηπίου, απόβλητα κλπ.).

Στή γεωργία αυτές οι εξέλιξεις διαμορφώνουν νέες πραγματικότητες στην οικονομία και την κοινωνία της υπαίθρου, καθώς και στην αντίληψη πού ή ευρύτερη κοινωνία υιοθετεί για τό ρόλο και τή σημασία των γεωργών και του αγροτικού περιβάλλοντος. Στην αγροτική οικονομία επιβάλλεται ή μείωση του κρατικού προστατευτισμού και τό κριτήριο της διεθνούς ανταγωνιστικότητας τείνει νά αποτελέσει τή βάση κάθε αναπτυξιακής έπιλογής. Έτσι, δέν είναι άπροσδόκητη ή μετάθεση του οικονομικού ενδιαφέροντος από τον άγρο προς τους έμπορο-βιομηχανικούς κρίκους της παραγωγικής αλυσίδας. Στην αγροτική κοινωνία οι γεωργοί δέν κυριαρχούν πλέον, άν δέν περιθωριοποιούνται. Λιγότεροι ποσοτικά, μεγαλύτερης ηλικίας και χαμηλότερης εκπαίδευσης ένθαρρύνονται, κατά περίπτωση ή και συγχρόνως, νά αποκτήσουν επιχειρηματικές ικανότητες, νά διαφοροποιήσουν την παραγωγική τους εκμετάλλευση, νά συμπληρώσουν τά εισοδήματά τους από έξωγεωργικές δραστηριότητες και νά γίνουν «φύλακες του περιβάλλοντος». Πολλοί, ήδη, μιλούν για τό φαινόμενο της άποαγροτοποίησης, επισημαίνοντας τό χαρακτήρα της νέας κοινωνικής διαστρωμάτωσης στην υπαίθρο, σέ μιά εποχή συρρίκνωσης της γεωργίας.

Άξιοπρόσεκτες είναι οι επιπτώσεις της αλλαγής των αντιλήψεων πού ή ευρύτερη κοινωνία υιοθετεί σχετικά μέ τό ρόλο και τή σημασία των γεωργών και του αγροτικού περιβάλλοντος. Η έμφαση πού αποδίδεται σέ νέες άξίες χρήσης του αγροτικού χώρου εκφράζει γενικότερα αίτήματα του πληθυσμού των μεγάλων αστικών κέντρων για «ύγιεινή διατροφή», «φυσικό τρόπο ζωής» και «έπιστροφή στή φύση». Όπως είναι εύλογο, αυτές οι νέες τάσεις μειώνουν την παραδοσιακή συμπάθεια πού

απολάμβαναν οι γεωργοί εκ μέρους τών κατοίκων τών πόλεων, και αντίστοιχα τήν πολιτική ισχύ τών συνδικαλιστικών τους εκπροσωπήσεων. Αντίθετα, αυξάνονται τά μέλη και ή πολιτική έπιρροή τών μή κυβερνητικών οργανώσεων προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος, τής πολιτιστικής κληρονομιάς και τών δικαιωμάτων του καταναλωτή.

Μπορεί κανείς νά αντιτάξει ότι όλα τά παραπάνω σηματοδοτούν μιά μεταβατική περίοδο αλλά, εν τέλει, άφορούν ένα μικρό κομμάτι του πλανήτη, τίς πλούσιες χώρες. Αυτό είναι μέν σωστό, όμως άφ' ενός ισχύουν οι έξαρτήσεις ανάπτυξης-υπανάπτυξης πού ήδη έπισημάνθηκαν και άφ' έτέρου ή άνάγκη παρεμβατικών πολιτικών άφορά πλούσιους και φτωχούς σέ μιά έποχή πού οι παλιές διακρίσεις σέ Βορρά-Νότο, άστικό-άγροτικό, ανάπτυξη-υπανάπτυξη έχουν γίνει ιδιαίτερα άσαφείς και άνεπαρκείς. Οι χώρες τής NAFTA και τής Ευρωπαϊκής Ένωσης δέχονται τήν πρόκληση τής Ίαπωνίας και τών χωρών τής Νοτιοανατολικής Ασίας, σέ λίγο και τής Κίνας. Η Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη κτυπάει τήν πόρτα τής Δυτικής. Ακόμη, ό θεωρούμενος, όχι από γεωγραφική αλλά από αναπτυξιακή άποψη, ως «Νότος» τής Ευρώπης έχει έγγύτερη άπόσταση προβλημάτων μέ ορισμένες μή ευρωπαϊκές χώρες τής Μεσογείου άπ' ό,τι μέ τούς Βόρειους εταίρους του στήν Ευρωπαϊκή Ένωση.¹ Ακόμα και ένας άπλός κατάλογος ομαδοποιήσεως, για αναλυτικούς λόγους, τών μεσογειακών χωρών δείχνει τήν πολυπλοκότητα τής ένότητας πού έπιχειρεί νά εκφράσει γεωπολιτικά ή έννοια τής Μεσογείου. Χώρες βόρειες

και νότιες, μέλη τής Ευρωπαϊκής Ένωσης και άραβικές, πετρελαϊκές και μή, χαμηλού, ένδιάμεσου εισοδήματος, πετρελαϊκές έξαγωγικές ύψηλου και ένδιάμεσου εισοδήματος, βιομηχανικές.

* Αναθεωρημένη εισήγηση στό Σεμινάριο του Συμβουλίου τής Ευρώπης: "The Challengers Facing European Society with the Approach of the Year 2000: Strategies for the Sustainable Development of European States in the Mediterranean Basin", Αθήνα, 25-27 Απριλίου 1996.

1. Σέ σχεδόν όλα τά σενάρια τής Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης, οι περισσότερες νότιες περιφέρειες παρουσιάζονται ως άγροτικές, βιομηχανικά και τεχνολογικά υπανάπτυκτες, τουριστικές περιοχές. Τό μέλλον τους, έξάλλου, δέν παρουσιάζεται ιδιαίτερα εοίσινο. Μετά από μιά σύντομη περίοδο σύγκλισης πού κράτησε ως τά μέσα τής δεκαετίας του 1970, οι άνισότητες ανάμεσα στά κράτη-μέλη και ανάμεσα στις περιφέρειες αυξήθηκαν σημαντικά και έπανήλθαν, στίς άρχές τής δεκαετίας του 1990, στά επίπεδα τών άρχών τής δεκαετίας του 1970 (CEC, 1990). Τό γεωγραφικό κέντρο τής Ένωσης άπ' τά νοτιοανατολικά τής Αγγλίας ως τή Βόρεια Ίταλία περιλαμβάνει έναν μικρό αριθμό από περιφέρειες μέ ΑΕΠ/κατά κεφαλήν, τό 1990, πάνω άπό 12% του μέσου όρου τής Ε.Ε. Από τήν άλλη πλευρά, όλη ή Ελλάδα και ή Πορτογαλία, τά δύο τρίτα τής Ίσπανίας, τό Mezzogiorno, ή Ίρλανδία και όλη ή Ανατολική Ευρώπη είχαν ένα ΑΕΠ/κατά κεφαλήν λιγότερο άπό τό 75% του ευρωπαϊκού μέσου όρου (Ευρώπη 2000, 1992).

Η μεταβατικότητα που χαρακτηρίζει την παγκόσμια οικονομία και η πολυσύνθετη πραγματικότητα που στεγάζεται κάτω από τον τίτλο «Μεσόγειος-μεσογειακές χώρες» δίνουν την αίσθηση ότι όσο αναγκαία είναι η έπεξεργασία πολιτικών ανάπτυξης και προβλέψεων, δεν παύουν να κινούνται πάνω στην «κινούμενη άμμο» ενός κόσμου που δεν ερμηνεύεται πιά με τις συμβατικές παραδοχές του απερχόμενου αιώνα. Έν ὄψει αὐτῶν τῶν δυσκολιῶν, στό κείμενο που ἀκολουθεῖ διατυπώνονται, ἀπλῶς, ὀρισμένες σκέψεις, εἰδικότερα γιά τίς ἐπιπτώσεις τῆς Κοινῆς Ἀγροτικῆς Πολιτικῆς στή γεωργία τῶν μεσογειακῶν χωρῶν. Ἡ οἰκονομία τῆς ἐργασίας ἀλλά καί, κυρίως, οἱ γνώσεις τοῦ συγγραφέα ἐπιβάλλουν τήν ἐστίαση στίς ἐμπειρίες ἀπό τήν ἐφαρμογή τῆς ΚΑΠ στά νότια κράτη-μέλη τῆς Ε.Ε. Ἐλπίζουμε ὅτι τά συμπεράσματα αὐτῆς τῆς ἀνάλυσης θά εἶναι χρήσιμα γιά τό διάλογο που ἀνοίξε μετὰ τήν Εὐρω-Μεσογειακή Διάσκεψη τῆς Βαρελώνης τόν περασμένο Νοέμβριο.

Ἀγροτική πολιτική (1992-2000): ὀκτώ κρίσιμα χρόνια

Ὅποιαδήποτε συζήτηση γιά τίς ἐπιπτώσεις τῆς ΚΑΠ στήν εὐρύτερη περιοχή ἐφαρμογῆς της (ἐδῶ στίς μεσογειακές χώρες) προϋποθέτει τή συνεκτίμηση δύο βασικῶν πραγμάτων. Πρῶτον, τί τύπου γεωργία προωθεῖ ἤ ἐν λόγῳ πολιτική στό πλαίσιο τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης καί, δεύτερον, πῶς ἐντάσσεται, ὡς μία ἀπό τίς παραδοσιακότερες καί μεγαλύτερες πολιτικές τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης, στούς μεσομακροπρόθεσμους στρατηγικούς στόχους τῆς τελευταίας.

Ὡς πρὸς τό πρῶτο σημεῖο, εἶναι γνωστό ὅτι ἡ ΚΑΠ, ἀπό τό 1992, ἔχει διαφοροποιηθεῖ σέ σχέση μέ τούς ἰδρυτικούς της στόχους. Οἱ στόχοι τῆς ΚΑΠ, ὅπως διεγράφησαν στό ἄρθρο 39 τῆς Συνθήκης τῆς Ρώμης, ἀντανανλοῦσαν τίς προτεραιότητες τῶν ἰδρυτικῶν μελῶν τῆς Εὐρωπαϊκῆς Κοινότητος στή δεκαετία τοῦ 1950. Κύριος στόχος ἦταν ἡ ἐξασφάλιση τῆς ἐπάρκειας τροφίμων, μέσω δευτερευόντων στόχων, δηλαδή τῆς αὐξησης τῆς γεωργικῆς παραγωγικότητας, τῆς σταθεροποίησης τῶν ἀγορῶν καί τῆς διασφάλισης ἑνός ἱκανοποιητικοῦ ἐπιπέδου ζωῆς τῆς ἀγροτικῆς κοινότητος. Οἱ κύριοι μηχανισμοί ἐπιτεύξεως αὐτῶν τῶν στόχων περιελάμβαναν μέτρα παρέμβασης στήν ἀγορά, ὅπως ἐγγυήσεις τιμῶν, δασμοὶ εἰσαγωγῶν καί ἐνισχύσεις ἐξαγωγῶν σέ βασικά ἀγροτικά προϊόντα: τά δημητριακά, τό βοδινό καί πρόβειο κρέας καί τό γάλα. Καθὼς ἐντατικοποιεῖτο ἡ γεωργία, μερικῶς λόγω τῶν προαναφερθέντων στόχων τῆς ΚΑΠ, τό δημοσιονομικὸ κόστος στήριξης καί διαχείρισης τοῦ πλεονασματικοῦ τινάχθηκε σέ ἀπαράδεκτα ὕψη. Προσπαθώντας νά ἐλέγξει τήν ὑπερπαραγωγή, ἡ ΚΑΠ υἱοθέτησε μέτρα ὅπως οἱ ποσοστώσεις γάλακτος τό 1984 καί τό set-aside, τότε, τό 1988, σέ ἐθελοντική μορφή. Ἡ ἀναθεώρηση τῆς ΚΑΠ τοῦ 1992 ἦταν πράγματι ἡ πιὸ φιλόδοξη ἀπόπειρα ἀντιμετώπισης τοῦ κόστους τῆς ὑπερπαραγωγικῆς εὐρωπαϊκῆς γεωργίας. Ἀλλά ἡ ὑπερπαραγωγικότητα δέν ἦταν τό μόνο πρόβλημα που ὄφειλε νά ἀντιμετωπίσει ἡ ΚΑΠ. Μέ τούς ὅρους τῆς βιώσιμης (sustainable) ἀνάπτυξης που κυριάρχησε στά διεθνή φόρα, μετὰ τό 1987, ἡ εὐρωπαϊκὴ γεωργία ἦταν ἐμφανές ὅτι συνολικὰ εἶχε ἀναπτυχθεῖ, ἐξαιτίας τῆς ΚΑΠ, ἀλλά χωρὶς νά ἀποτρέψει οἰκονομικὲς ἀνισότητες καί κοινωνικὲς ἀδικίες κατὰ τήν ἐφαρμογή της ἢ τήν ὑποβάθμιση τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος. Αὐτὲς τίς ἀρνητικὲς ἐξελίξεις ἀπεικόνιζε ὁ ἴδιος ὁ εὐρωπαϊκὸς ἀγροτικὸς τομέας, ὁ ὁποῖος, μετὰ ἀπὸ 30 χρόνια ἐφαρμογῆς τῆς ΚΑΠ, κάθε ἄλλο παρά ὁμοιογενῆς ἐμφανίζόταν. Σχηματικὰ μιλώντας, τρεῖς τύποι γεωργίας εἶχαν κάνει τήν ἐμφάνισή τους: ἡ γεωργία τῆς μαζικῆς παραγωγῆς, ἡ γεωργία τῶν

ποιοτικῶν προϊόντων καί ἡ μικρῆς κλίμακας γεωργία τῆς πολυδραστηριότητος. Εἶναι χρήσιμη ἡ συνοπτικὴ ἀναφορά τῶν κύριων χαρακτηριστικῶν καθενὸς ἀπὸ αὐτοὺς τούς τρεῖς τύπους γεωργίας.²

— Ὁ τύπος τῆς μαζικῆς γεωργίας εἶναι ἡ πλέον συχνά συναντώμενη στήν Ε.Ε., περιλαμβάνουσα ἐκμεταλλεύσεις τῶν ὁποίων ἡ βιωσιμότητα ἐξαρτᾶται ἀπὸ ὑψηλές παραγωγές, συνήθως ἐπιδοτούμενες. Μέ δομικὰ χαρακτηριστικὰ τῆ μεγέθυνση, τήν ἐξειδίκευση καί τίς ὁμοιότυπες παραγωγικὲς πρακτικὲς, αὐτὰ τά γεωργικὰ συστήματα δέν εὐνοοῦν τήν ἐπιδίωξη τῶν παραδοσιακῶν, τοπικὰ προσαρμοσμένων, γεωργικῶν συστημάτων, ἔχουν σημαντικὲς ἐπιπτώσεις στό περιβάλλον καί, μονοπωλώντας σχεδόν τούς πόρους τῆς ΚΑΠ, συμβάλλουν στόν οἰκονομικοκοινωνικὸ ἀδικο χαρακτήρα τῆς τελευταίας.

— Ἡ γεωργία τῶν ποιοτικῶν προϊόντων εἶναι λιγότερο δεδομένη. Παρ' ὅτι ἡ βιωσιμότητά της ἐξαρτᾶται ἀπὸ τό ὕψος τῆς παραγωγῆς, οἱ καλύτερες τιμές που ἀπολαμβάνουν τά προϊόντα της στήν ἀγορά μετριάζουν αὐτὴ τήν ἐξάρτηση. Παράγοντας προϊόντα μέ «ὄνομασία προελεύσεως», αὐτὸς ὁ τύπος γεωργίας, ἂν καί ἐξειδικεῖται, ἐμφανίζει ποικιλομορφία παραγωγικῶν πρακτικῶν συνδεόμενων μέ τά προϊόντα καί τίς τοπικὲς συνθήκες. Ἀπὸ τήν ἄλλη, καθὼς ἐξαρτᾶται ἀπὸ τίς εἰδικὲς ἀπαιτήσεις τῶν καταναλωτῶν, εἶναι πιὸ εὐαίσθητος ἐναντι τοῦ περιβάλλοντος, ἂν καί ὄχι πάντα, ὅπως, γιά παράδειγμα, συμβαίνει στήν ἀμπελοκαλλιέργεια γιά τήν παραγωγή κρασιῶν.

— Ἡ μικρῆς κλίμακας γεωργία τῆς πολυδραστηριότητος, προσδιοριζόμενη ἀπὸ τήν ἀνεπαρκῆ ποσότητα καί ποιότητα προϊόντος, ἐξαρτᾶται, ὡς πρὸς τὴ βιωσιμότητά της, ἀπὸ τά συμπληρωματικὰ ἐξωγεωργικὰ εἰσοδήματα ὅσων τὴν ἀσκοῦν. Μέ μεγάλη διαφοροποίηση γεωργικῶν συστημάτων, ἀπαντᾶται σέ περιοχὲς χαμηλοῦ δυναμικοῦ γεωργικῆς ἀνάπτυξης, π.χ. βουνά, ἀλλά κάποτε καί σέ τοπία ὑψηλῆς ποιότητος, μέ δυνατότητες τουριστικῆς ἀνάπτυξης. Ἐπιβιώνοντας στό περιθώριο τῶν, μέχρι χθές, κύριων κατευθύνσεων τῆς ΚΑΠ, ἂν καί καλύπτει περίπου τό 48% τῆς γεωργικῆς γῆς τῆς Ε.Ε., ἔρχεται, σήμερα, στήν ἐπικαιρότητα χάρις στίς περιφερειακὲς πολιτικὲς τῆς Ε.Ε., τούς πόρους τῶν διαρθρωτικῶν ταμείων καί, ὅπως θά δοῦμε στή συνέχεια, τά Συνοδευτικὰ Μέτρα τῆς ἀναθεώρησης τοῦ 1992.

Ἐχοντας ὑπόψη αὐτὴ τήν τριπλῆ εἰκόνα τῆς εὐρωπαϊκῆς γεωργίας, μετὰ ἀπὸ 30 χρόνια ΚΑΠ, μποροῦμε, πρῶτον, νά κατανήσουμε καλύτερα τὴ φιλοσοφία τῆς ἀναθεώρησης τοῦ 1992 καί, δεύτερον, τά προσωρινὰ ἐπιτεύγματα ἀλλὰ καί τούς περιορισμούς της. Καρδιά τῆς ἀναθεώρησης εἶναι ἡ ἀντιμετώπιση τῆς ὑπερπαραγωγῆς τῆς εὐρωπαϊκῆς γεωργίας. Ἡ στήριξη τῶν τιμῶν γιά δημητριακά, ἐλαιούχους σπόρους, πρωτεΐνουχα φυτὰ καί βοδινό-πρόβειο κρέας μειώθηκε σημαντικὰ ἐνῶ εἰσήχθη ἡ ὑποχρεωτικὴ ἀγροἀπαυση στίς ἀροτραίες καλλιέργειες (10-15% τῶν ἐκτάσεων) γιά τίς μεγαλύτερες (παραγωγή σιτηρῶν ἄνω τῶν 92 τόνων) ἐκμεταλλεύσεις. Σέ ἀντιστάθμιση τῶν εἰσοδηματικῶν ἀπωλειῶν δόθηκαν στούς παραγωγούς πληρωμές κατὰ καλλιεργούμενο στρέμμα καί κατὰ κεφαλὴ ἔκτρεφόμενου ζώου. Τά ἀποτελέσματα ἀπὸ τό ὑποχρεωτικὸ set-aside ὑπῆρξαν, πράγματι, θεαματικά. Τά δύο πρῶτα χρόνια ἐφαρμογῆς τοῦ συστήματος σημειώθηκε ἀποσυμφόρηση

2. Poux X., Baldock D. and K. Mitchell (1995), 'Preparatory study for the Consultative Forum on Environment. Setting policy scenarios for a sustainable rural development'. E.C. Dir. Gen. XI-Environment, 30-31 May 1995, Brussels.

της αγοράς με δραστική μείωση των αποθεμάτων (και της αντίστοιχης περιβαλλοντικής επιβάρυνσης που επέφερε η παραγωγή τους) που υπήρχαν τό 1991 και μειώθηκαν οι επιδοτούμενες προς εξαγωγή ποσότητες. Χαρακτηριστικό της αποτελεσματικότητας του μέτρου είναι τό γεγονός ότι (σέ συνδυασμό και μέ άλλους παράγοντες) οι διεθνείς τιμές, σύμφωνα μέ εκτιμήσεις, σημείωσαν αύξηση 30-40% τόν τελευταίο χρόνο, δεδομένου ότι ή Ε.Ε. είναι από τούς μεγαλύτερους παραγωγούς και εξαγωγείς σιτηρών στή διεθνή αγορά. Παρ' όλ' αυτά ό προϋπολογισμός της Ε.Ε. για τή γεωργία δέν μειώθηκε και ή παραγωγή βοδινού κρέατος παραμένει άνεξέλεγκτη.

Από τήν άλλη, και όσον άφορά τά γενικότερα προβλήματα οικονομικής άνισότητας, κοινωνικής άδικίας και περιβαλλοντικής ύποβάθμισης που ήδη εκθέσαμε μέσω της παρουσίας των τριών τύπων γεωργίας στήν Ε.Ε., καθοριστική ύπήρξε ή υιοθέτηση των Συνοδευτικών Μέτρων (: κανονισμός 2078/92 «περί γεωργικών πρακτικών συμβατών μέ τό περιβάλλον», κανονισμός 2079/92 «περί πρόωρης συνταξιοδότησης», κανονισμός 2080/92 «περί άναδασώσεων»). Η σημασία αυτών των μέτρων είναι μεγάλη, καθώς φαίνεται νά άνοιγουν τό δρόμο πρός έναν νέο μετασχηματισμό του άγροτικού χώρου στίς κατευθύνσεις της βιώσιμης ανάπτυξης της ύπαιθρου. Είναι άξιοπρόσεκτο ότι, για πρώτη φορά, επιχειρείται, μέσω αυτών, μία δικαιότερη άνακατανομή των δαπανών και μέσα στό Τμήμα των Έγγυήσεων του FEOGA πρός μία επανεξισορρόπηση της στήριξης μεταξύ των τομέων. Άλλά, όπως συμβαίνει και μέ τήν άλλη, από μακρού χρόνου άπαίτηση των πιό καθυστερημένων γεωργικά κρατών-μελών, περιοχών και περιφερειών της Ε.Ε., για μία πλέον δίκαιη σχέση μεταξύ των δαπανών για τή στήριξη των άγορών και τή διαρθρωτική πολιτική της ΚΑΠ, τά δήματα που έγιναν είναι μέχρι στιγμής δειλά και άδύναμα. Αυτό άποδεικνύει και ή κατανομή των αντίστοιχων πόρων, τουλάχιστον μέχρι σήμερα.

Οι διαθέσιμοι πόροι και ή κατανομή τους δέν είναι, όμως, ή μόνη άπειλή για τήν ολοκλήρωση της άναθεώρησης του 1992. Στό Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Έσσης, τόν Δεκέμβριο του 1994, διατυπώθηκε ότι ή γεωργία άποτελεί στοιχείο-κλειδί της προενταξιακής στρατηγικής της Ε.Ε. έναντι των χωρών της Κεντρικής και Άνατολικής Ευρώπης (ΚΑΕ). Στή σχετική μελέτη της Έπιτροπής, ή όποία ύποβλήθηκε στή Διάσκεψη Κορυφής της Μαδρίτης τόν περασμένο Δεκέμβριο, γίνονται δύο βασικές διαπιστώσεις.³ Η πρώτη θεωρεί ότι μία άποφασιστική συνέχεια της προσέγγισης που άκολοθήθηκε κατά τήν άναθεώρηση του 1992, ή όποία θά όδηγήσει σέ μία σαφέστερη διάκριση μεταξύ της πολιτικής άγορών και των εισοδηματικών ενισχύσεων, δέν θά είναι μόνο λιγότερο παραμορφωτική από οικονομικής σκοπιās, θά αύξάνει τόν προς τήν άγορά προσανατολισμό του τομέα, καθιστώντας συγχρόνως αυτόν περισσότερο άνταγωνιστικό αλλά, επίσης, θά τείνει νά διευκολύνει τή μέλλουσα ένταξη των χωρών ΚΑΕ. Σύμφωνα μέ τή δεύτερη, άκολουθώντας τό ύποθετικό σενάριο της ένταξης στό 2000 και των δέκα συνδεδεμένων χωρών, ή επίπτωση της διεύρυνσης στόν προϋπολογισμό θά επιφέρει ένα πρόσθετο κόστος της τάξεως των 12 δισ. ECU ετησίως μετά από μία περίοδο μετάβασης και προσαρμογής (σέ σύγκριση μέ ένα εκτιμώμενο κόστος 42 δισ. ECU για τήν Ε.Ε.-15), συμπεριλαμβανομένων των πληρωμών για άροτραίες καλλιέργειες, των πρίμ ζωικής παραγωγής και των συνοδευτικών μέτρων (πρόγραμμα άγροτοπεριβαλλοντικής δράσης, άναδασώσεις, πρόωρη συνταξιοδότηση).

Δέν ύπάρχει άμφιβολία ότι ή διεύρυνση της Ε.Ε. προς τίς χώρες της ΚΑΕ συνδέεται μέ τά εύρύτερα γεωπολιτικά συμφέρον-

τά της. Όμως, ό συγκεκριμένος συνδυασμός της μελλοντικής προοπτικής της ΚΑΠ μέ τήν προοπτική της διεύρυνσης θέτει σοβαρά προβλήματα γενικότερα προς τήν κατεύθυνση προώθησης της βιώσιμης ανάπτυξης στόν άγροτικό χώρο της Ε.Ε. και ειδικότερα προς τήν άρση των διαρθρωτικών και οικονομικών άνισοτήτων μεταξύ χωρών, περιφερειών και περιοχών της ίδιας της Ε.Ε.. Όσον άφορά τό πρώτο σημείο, παρά τή μεταρρύθμισή της ό πυρήνας της ΚΑΠ δέν έχει έμποτισθεί μέ τίς άρχές της βιώσιμης ανάπτυξης. Παραπάνω δώσαμε τά σχετικά γενικά στοιχεία. Έδώ νά προσθέσουμε ότι ό προϋπολογισμός του στρατηγικής σημασίας για τήν προώθηση της βιώσιμης ανάπτυξης κανονισμού 2078/92 δέν υπερβαίνει τά 650 mio ECU για τό 1996 ή τό 1,6% των δαπανών του Τμήματος Έγγυήσεων του FEOGA. Έπιπλέον, σημαντικά μέτρα, όπως ή οικοσυνυπεθυνότητα (cross-compliance/eco-responsibility), ή έπιβολή φόρου εισροών και ή οικοσήμανση (eco-labelling), δρίσκονται, άκόμη, στό στάδιο των προβληματισμών και συζητήσεων.⁴ Όσον άφορά τό δεύτερο σημείο, δέν είναι τυχαία ή αντίδραση κρατών-μελών μέ σοβαρά διαρθρωτικά προβλήματα στόν άγροτικό τους τομέα. Η Έλλάδα, για παράδειγμα, άπάντησε, μέσω του ύπουργού Γεωργίας της (29.11.1995), στήν προαναφερθείσα (δλ. ύποσ. 3) Μελέτη Στρατηγικής επί της Γεωργίας της Έπιτροπής, ότι αντίστοιχες άνισότητες, όπως αυτές στούς άγροτικούς τομείς μεταξύ των χωρών ΚΑΕ και Ε.Ε., εξακολουθούν νά ύπάρχουν μέσα στήν ίδια τήν Ένωση και, μάλιστα, οι τελευταίες συνεχώς διεύρυνονται. Συμφωνώντας ότι ή ιδέα της διεύρυνσης έχει ώριμάσει, ό Έλληνας ύπουργός θέτει ως προϋπόθεση τή σαφή σύγκλιση του άγροτικού τομέα μέσα στήν ίδια τήν Ε.Ε. και προτείνει ως μόνη λύση τήν αύξηση των ίδιων πόρων της τελευταίας. Η πρόταση δέν είναι άδύναμη. Πρόσφατη μελέτη, για λογαριασμό της γεωμικτικής κυβέρνησης, του Ίνστιτούτου Άνατολικοευρωπαϊκών Σπουδών του Πανεπιστημίου του Μονάχου, προβλέπει ότι μόνο μέ τήν είσοδο των 4 χωρών του Βίτσεγκραντ στήν Ε.Ε. τό κοινοτικό ΑΕΠ θά αύξηθεί κατά 3,5% αλλά ή άγροτική παραγωγή κατά 35%. Στήν ίδια μελέτη συμπεραίνεται ότι ή Ε.Ε. έχει μία δεκαετία προκειμένου νά άναθεωρήσει τήν «ξεπερασμένη και άκριβή Κοινή Άγροτική Πολιτική» (έφ. Η Καθημερινή, 16 Φεβρ. 1996).

Ός συμπέρασμα όλων των παραπάνω είναι σαφές ότι μετά τή μεταρρύθμιση του 1992 ή ΚΑΠ έχει εισέλθει σέ μία νέα περίοδο που θέτει τίς βάσεις για μία νέου τύπου ανάπτυξη της ύπαιθρου. Διακηρυγμένος στόχος είναι ή αύξηση της άνταγωνιστικότητας και ή σύγκλιση του άγροτικού τομέα της Ε.Ε. στό πλαίσιο μίας βιώσιμης ανάπτυξης της ύπαιθρου. Αυτό που δέν είναι σαφές είναι ή δυνατότητα επίτευξης αυτού του στόχου μέ τό ύψος και τήν ύφιστάμενη κατανομή των πόρων της ΚΑΠ, σέ μία εποχή, μάλιστα, που προτεραιότητες σημασίας επιβάλλουν, μέχρι τό 2000, τή διεύρυνση της Ε.Ε. μέ τήν ένταξη (πλήρως τό 2010) των χωρών της ΚΑΕ. Σ' αυτά τά κρίσιμα χρόνια ή Ε.Ε. επιχειρεί άκόμα ένα φιλόδοξο άνοιγμα αύξησης της έπιρροής της, αυτή τή φορά προς τόν «άλλο Νότο», τίς μεσογειακές χώρες που δέν είναι μέλη της.

3. E.C. (1995), «Study on alternative strategies for the development of relations in the field of agriculture between the EU and the associated countries with a view to future accession of these countries» (Agricultural Strategy Paper). Brussels, 29 November 1995 (photocopy).

4. Weijden van der W.J., Timmerman E.A. (1994), *Integrating the Environment with the EU Common Agricultural Policy. An Investigation into the Support for the 28 Options*, Centre for Agriculture and the Environment, Utrecht.

Νέα Μεσογειακή Πολιτική και... παλιά προβλήματα

Οι συμβατικές σχέσεις της Κοινότητας με τις περισσότερες μεσογειακές χώρες που δεν ήταν μέλη της αρχίζουν από τη δεκαετία του 1960. Οι συμφωνίες αυτές αρχικά ήταν περιορισμένες στις εμπορικές συναλλαγές και προέβλεπαν κυρίως την ελεύθερη πρόσβαση στα βιομηχανικά προϊόντα και ειδικές παραχωρήσεις για όρισμένα γεωργικά προϊόντα. Διευρύνθηκαν κατά τη δεκαετία του 1970 αλλά, μέχρι τότε, η μεσογειακή πολιτική της Κοινότητας ακολουθούσε μία παραδοσιακή προσέγγιση και βασιζόταν αφ' ενός στις εμπορικές παραχωρήσεις και αφ' ετέρου στη χρηματοδοτική συμφωνία μέσα από ένα κλασικό πρόγραμμα παροχής βοήθειας, χωρίς, όμως, να αντιμετωπισθεί η περιοχή της Μεσογείου ως ενιαίος χώρος. Τό ποιοτικό άλμα έγινε στα τέλη του 1989, μετά την πτώση του Τείχους του Βερολίνου, με την έναρξη της περιφερειακής συνεργασίας και της συνεργασίας με το σύνολο των Τριών Μεσογειακών Χωρών, μέσω της Ανανεωμένης Μεσογειακής Πολιτικής. Τα αποτελέσματα αυτής της πολιτικής δεν υπήρξαν εντυπωσιακά εξαιτίας της περιορισμένης χρηματοδότησής της. Κατά τη δεκαετία του 1990, στις νέες συνθήκες που διαμορφώνουν η οικονομική παγκοσμιοποίηση και η φιλελευθεροποίηση των διεθνών αγορών, η Ε.Ε. παρουσιάζει τη Νέα Μεσογειακή Πολιτική της. Στο πλαίσιο αυτής της πολιτικής η Ε.Ε. άποσαφηνισε, στην Εύρω-Μεσογειακή Διάσκεψη της Βαρκελώνης (27-28 Νοεμβρίου 1995), ότι στόχος της είναι η δημιουργία ενός στα-

θερού οικονομικού και πολιτικού πλαισίου σχέσεων εκατέρωθεν της Μεσογείου και η υλοποίηση ενός εύρωμο μεσογειακού χώρου, συμβάλλοντας σε μία νέα προσέγγιση Βορρά-Νότου. Οι βασικοί άξονες της νέας εύρωμο μεσογειακής συνεργασίας είναι τρεις: Ο καθορισμός κοινού χώρου ειρήνης και σταθερότητας, η οικονομική και χρηματοδοτική εταιρική σχέση, ή εταιρική σχέση στον κοινωνικό τομέα.

Η Νέα Μεσογειακή Πολιτική είναι φιλόδοξη και, από πρώτη άποψη, επιβεβλημένη σε μία εποχή ανακατάταξης της επιρροής των μεγάλων δυνάμεων στον κόσμο. Ωστόσο, αρκετά ερωτήματα υπάρχουν ως προς τις δυνατότητες αυτής της πολιτικής να επιτύχει τους στόχους της. Συνοψίζοντας όρισμένες από αυτές τις επιφυλάξεις, ο Έντγκαρ Πιζανί (Edgar Pisani), πεισμένος ευρωπαϊστής και πρόεδρος του Παγκόσμιου Άραβικου Ίνστιτούτου, επισημαίνει τρία τουλάχιστον σχετικά προβλήματα.⁵

Τό πρώτο έχει σχέση με την εικόνα που έχει η ίδια η Ευρώπη για τον εαυτό της, καθώς «όχι μόνο δεν είναι ένα κράτος αλλά δεν συμπεριφέρεται σαν να ήταν». Έτσι, δεν αυτοκαθορίζεται αυτόνομα αλλά προσπαθώντας «να βολέψει τις καταστάσεις, να ανταποκριθεί σε απαιτήσεις, να απορροφήσει τις πιέσεις». Ένα παράδειγμα αυτής της συμπεριφοράς είναι η ιδιαί-

5. E. Pisani: (Interview by H. Pelletier) (1995), "The Med programmes are sketches", *MED NEWS*, 2nd quarter 95, No. 4.

τερη έμφαση πού αποδίδεται στις χώρες της ΚΑΕ, με συνέπεια την υποτίμηση των σχέσεων με τον μεσογειακό Νότο. Το δεύτερο πρόβλημα συνδέεται —και αυτό έχει σημασία όταν λέγεται από έναν άνθρωπο με βαθιά επίγνωση της διαφορής των πολιτισμικών παραδόσεων— με την «ψευδαίσθηση ότι κάποια μέρα θα υπάρξει μία ενιαία μεσογειακή κοινότητα». Κατά τον Πιζανί η σημερινή ευρωμεσογειακή εταιρική σχέση «είναι ένα παιχνίδι μεταξύ εμπόρων, πρόκειται για παραχωρήσεις προνομίων, δεν είναι μία συγκροτημένη πολιτική». Το τρίτο πρόβλημα έχει σχέση με το σεβασμό της κουλτούρας και της ιστορίας, ιδιαίτερα των αραβικών χωρών, οι οποίες θα πρέπει να αντιμετωπίζονται ισότιμα, έτσι ώστε να οικοδομηθεί μία «συμπεριλαμβανόμενη σχέση στήν ΚΑΠ και στις αναμενόμενες επιπτώσεις της στή γεωργία των μεσογειακών χωρών».

Η Νέα Μεσογειακή Πολιτική της Ε.Ε. συνίσταται, όσον αφορά την προτεινόμενη οικονομική και χρηματοδοτική εταιρική σχέση, στή διαμόρφωση ενός ευρωμεσογειακού οικονομικού χώρου βάσει διμερών συμφωνιών και στή δημιουργία, ως τό 2010, μίας ζώνης ελεύθερου εμπορίου. Η οικοδόμηση αυτού του χώρου θα πρέπει να ακολουθήσει τους νέους κανόνες πού επιβάλλει ο ΠΟΕ, όσον αφορά τή δημιουργία των Ζωνών Έλευθερων Συναλλαγών. Στή ζώνη αυτή, τά διομηχανικά προϊόντα θα κυκλοφορούν ελεύθερα χωρίς δασμολογικά ή άλλα εμπόδια. Στόν γεωργικό, όμως, τομέα, ή φιλελευθεροποίηση, όπως συνηθίζεται, θα πρέπει να είναι προοδευτική με προτιμησιακή και άμοιβαία πρόσβαση των αγροτικών προϊόντων «στό μέτρο πού επιτρέπουν οι διάφορες αγροτικές πολιτικές». Με τήν όρολογία αυτή έννοείται ουσιαστικά ή ΚΑΠ και ή παράγραφος αυτή προσετέθη, στή Βαρκελώνη, μετά από έπιμονή της Ελλάδας, της Ισπανίας και της Πορτογαλίας. Η έπιμονή αυτή δεν είναι τυχαία. Οι δόριες κοινοτικές χώρες έχουν, ως τώρα, δείξει αρκετά διστακτικές στή ανάπτυξη των σχέσεων με τίς ΤΜΧ, φοβούμενες ότι θα κληθούν να πληρώσουν τό μεγαλύτερο τμήμα των δαπανών για όποιαδήποτε πρόσθετη βοήθεια.

Στό Ευρωπαϊκό Συμβούλιο των Καννών (Ιούνιος 1995), κατόπιν γερμανικής έπιμονής, αποφασίστηκε ή μείωση (έναντι των προτάσεων της Ευρωπαϊκής Έπιτροπής) κατά 475 ΜΕCΥ του ποσού πού θα έδιδετο στις ΤΜΧ, κατά τήν πενταετία 1995-1999. Τό ποσό πού τελικά θα δοθεί, πέραν ενός ανάλογου ποσού δανείων της Ευρωπαϊκής Τράπεζας Έπενδύσεων, ανέρχεται σέ 4685 ΜΕCΥ.

Προβάλλον, έτσι, οι δόριες χώρες τήν ανάγκη να ένισχυθούν οι ΤΜΧ μέσω εμπορικών παραχωρήσεων, ιδίως στόν αγροτικό τομέα. Οι περιορισμένες συμβατικές σχέσεις της Κοινότητας με τίς ΤΜΧ έν όψει της ένταξης της Ελλάδας (1981), της Ισπανίας και της Πορτογαλίας (1986) διευρύνθηκαν και, από τό τέλος του 1993, υπήρξε μηδενισμός των δασμών κατά τήν εισαγωγή των γεωργικών προϊόντων στήν Ε.Ε. από τίς ΤΜΧ.⁶ Στόν αγροτικό τομέα, ιδιαίτερα ανταγωνιστικές, από τίς ΤΜΧ, για τίς μεσογειακές χώρες κράτη-μέλη της Ε.Ε., είναι, κατά σειρά, τό Ισραήλ, ή Τουρκία και τό Μαρόκο. Η Τουρκία και τό Μαρόκο προβλέπεται ότι τήν προσεχή δεκαετία θα βελτώσουν άλματωδώς τήν εμπορική τους θέση. Αναμένοντας τή σταδιακή περαιτέρω φιλελευθεροποίηση των εμπορικών σχέσεων Ε.Ε. και ΤΜΧ, οι μεσογειακές χώρες-μέλη της Ε.Ε. φαίνονται ανήσυχες, ιδιαίτερα όταν συνδέουν αυτές τίς εξέλιξεις με τήν προαγελλόμενη έμβάθυνση της μεταρρύθμισης της

ΚΑΠ και τό αποφασιστικό άνοιγμα της Ε.Ε. πρós της χώρες της ΚΑΕ.

Η Ελλάδα, παραδείγματος χάριν, ενώ επικροτεί τήν δλοκληρωμένη πλέον προσέγγιση των σχέσεων της Ε.Ε. με τίς ΤΜΧ, στήν όποία μάλιστα πρωτοστάτησε (Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Κέρκυρας, Ιούνιος 1994), δεν κρύβει τίς ανησυχίες της για τήν τροπή των εξέλιξεων. Οι έμμεσες επιπτώσεις στήν ελληνική γεωργία είναι, ήδη, εμφανείς και σημαντικά άρνητικές. Οι άθρόες, συχνά, εισαγωγές γεωργικών προϊόντων από τίς ΤΜΧ στήν Ε.Ε. αποτελούν μεγάλο ανταγωνιστικό παράγοντα με σοβαρές άρνητικές επιπτώσεις στό γεωργικό εισόδημα και τήν άπασχόληση. Η θέση της ελληνικής κυβέρνησης είναι ότι ή άπαραίτητη σταδιακή άπελευθέρωση των συναλλαγών, μεταξύ της Ε.Ε. και των ΤΜΧ, θα πρέπει να συνοδεύεται από αύξημένη χρηματοδοτική βοήθεια προκειμένου να γίνει άμοιβαία έπωφελής. Έπιπλέον, οι προσεχείς παραχωρήσεις θα πρέπει να λαμβάνουν ύπόψη τους τίς άρνητικές επιπτώσεις και να βασίζονται στήν άρχή της συμπληρωματικότητας.⁷

Οι ανησυχίες της ελληνικής κυβέρνησης μοιάζουν εύλογες αλλά, έστιάζοντας στήν άνεπάρκεια της χρηματοδοτικής βοήθειας, άποσιωπούν ένα πολύ σοβαρότερο πρόβλημα. Τίς δυσκολίες, δηλαδή, όπως δείχνει ή έμπειρία των νότιων κρατών-μελών, να προσαρμοστούν τά τελευταία και να αξιοποιήσουν τίς διαρθρωτικές πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Όπως συμπεραίνει ο Κ. Χατζημιχάλης, οι νότιες περιφέρειες άντιμετωπίζουν μία τριπλή δυσκολία. Πρώτον, οι διαρθρωτικές πολιτικές της Ε.Ε. έστιάζονται σέ λάθος θέματα, κυριαρχούμενες από τήν «προσέγγιση του χάσματος» (δηλαδή ότι οι νότιες περιφέρειες όφείλουν να «προλάβουν» τίς αντίστοιχες δορειοδυτικές και πρós τουτό χρειάζονται συνδρομή), καθώς και τή έπιρροή των θεωρούμενων ως «κανονικοτήτων» της καπιταλιστικής ανάπτυξης στήν Κεντρική και Βόρεια Ευρώπη. Δεύτερον, ή κατ' έξοχήν έστίαση των διαρθρωτικών πολιτικών άντιφάσκει με τίς άναδυόμενες άλλαγές στή γεωγραφία της παραγωγής, ή όποία, έπί του παρόντος, έκλαμβάνει παγκόσμιες διαστάσεις και είναι, πάντως, πολύ άνεπαρκείς αυτές οι πολιτικές για να άντισταθμίσουν τίς πολλές κοινωνικές και οικονομικές άδυναμίες του Νότου. Τρίτον, οι νότιες περιοχές δεν έχουν, έπί του παρόντος, τήν πολιτική δύναμη να ύψώσουν τή φωνή τους έναντίον της έπερχόμενης περιθωριοποίησης. Τό τελευταίο συνδέεται με τήν παράδοση μίας άδύνατης κοινωνίας των πολιτών, τήν έλλειψη ισχυρών θεσμών τοπικής έξουσίας και τίς πελατειακές πρακτικές του κεντρικού κράτους.⁸

6. Μοναδική, σήμερα, προστασία ή έμπόδιο, κατά τήν εισαγωγή γεωργικών προϊόντων στήν κοινοτική αγορά, είναι τά ακόλουθα μέτρα πού βρίσκονται σέ ισχύ: α) ποσοτώσεις δασμολογικές (π.χ. για ευαίσθητα προϊόντα, όπως πορτοκάλια, ελαιόλαδο, άνθη, τοματοπολτό, φουντούκια, λεμόνια, σταφίδες κλπ.), β) ποσοτώσεις άναφορές (ένεργοποιούνται όταν διαταραχθεί ή Κοινότητα αγοράς λόγω πλεονασματικότητας όρισμένων προϊόντων), γ) ήμερολογιακοί περιορισμοί (εισαγωγή σέ τακτά χρονικά όρια κατά προϊόν), δ) έπιβολή σταθερού τέλους κατά τήν εισαγωγή (για όρισμένα γεωργικά προϊόντα με τετραπλή σέ δασμό μετά τή συμφωνία της GATT και μειώνεται συνεχώς).

7. Οι πληροφορίες για τίς έπίσημες θέσεις και τή γενικότερη πολιτική της Ελλάδας δόθηκαν από τον κ. Π. Πέζαρο, έμπειρογνώμονα του ύπουργείου Γεωργίας, προϊστάμενο του Τμήματος Ε.Ε., Διεθνών Σχέσεων και Έμπορικής Πολιτικής, και τήν κα 'Α. Οικονόμου, γραμματέα Οικονομικών και Έμπορικών Υποθέσεων του ύπουργείου Έθνικής Οικονομίας, τούς όποιους, και από έδώ, εύχαριστούμε θερμά.

8. C. Hadjimichalis (1994), "The Fringes of Europe and EU Integration. A View from the South", *European Urban and Regional Studies* 1 (1), 19-29.

Ένας συνοπτικός απολογισμός της ανάπτυξης της ελληνικής γεωργίας μετά από μία δεκαπενταετία, περίπου, κάτω από την καθοριστική επίδραση της ΚΑΠ, επιβεβαιώνει τις παραπάνω διαπιστώσεις. Ή σχεδόν μονοδιάστατη πολιτική έγγυησης των τιμών όρισμένων προϊόντων ενθάρρυνε την ανάπτυξη όρισμένων κλάδων παραγωγής (άροτραίες καλλιέργειες, βιομηχανικά φυτά) έναντι άλλων (ζωική παραγωγή, τοπικά προϊόντα ποιότητας), διεύρυνε τις περιφερειακές ανισότητες και μείωσε το ενδιαφέρον για την πραγματοποίηση των αναγκαίων, για τις προβληματικές ελληνικές αγροτικές δομές, αναδιορθώσεων.⁹ Ωφελήθηκαν οι πεδινές-άρδευόμενες περιοχές της έντακτης γεωργίας και εγκαταλείφθηκαν οι όρεινες (ή Ελλάδα είναι η πλέον όρεινη χώρα της Κοινότητας) και προβληματικές περιοχές της παραδοσιακής, έκτακτης, ποιοτικής γεωργίας. Και τό κυριότερο είναι ότι, εξαιτίας αυτών των εξελίξεων, ενισχύθηκαν οι τάσεις στή διεύθυνουσα την αγροτική πολιτική έλίτ και στους ευνοημένους αγρότες που άνθιστανται σθεναρά στή προσαρμογή στίς νέες συνθήκες του διεθνούς έμποριου αγροτικών προϊόντων που έπιχειρεί νά αντιμετώπισει ή μεταρρύθμιση της ΚΑΠ.

Αλλά ακόμη και αυτή ή ίδια ή μεταρρύθμιση της ΚΑΠ επιδειώνει την κυριαρχία των βορειοευρωπαϊκών άντιλήψεων για την αγροτική ανάπτυξη. Όπως δείχνει πειστικά μία πρόσφατη μελέτη, άν αναλύσουμε την έπεξηγηματική και έπιχειρησιακή λογική του κανονισμού 2078/92, ίσως βρούμε ένα ιδεοτυπικό έπιχείρημα αυτού του είδους: νά μειώσει την υπεραγωγή στή γεωργία και νά συμβάλλει σέ περισσότερο περιβαλλοντικά συμβατούς τύπους χρήσης των φυσικών πόρων, καθώς και ότι ή ΚΑΠ θά υποστηρίξει, μέ κάθε είδους μέτρα, τή μείωση της έντασης της παραγωγής στο έπίπεδο της γεωργικής εκμετάλλευσης, τή μείωση των εισροών, όπως τά λιπάσματα και τά άγροχημικά (ως αδύνατα σημεία), τή μετατροπή σέ όργανικές μορφές γεωργίας (ως ισχυρά σημεία). Αυτή ή έπιχειρηματολογία άποκαλύπτει τή βαρύτητα των «προβλημάτων του Βορρά» και την κυριαρχία των πλούσιων, δόρειων χωρών στήν Ε.Ε. Έπιπλέον, δέν πρόκειται για μία κοινωνική σύλληψη, μέ την έννοια των έδραζομένων σέ μία κοινωνική προσέγγιση τύπων γεωργίας αλλά μία έπιστημονικο-οργαφιοκρατική σύλληψη βασισμένη στή διαχείριση των εκμεταλλεύσεων. Για παράδειγμα, ή άγροτοπεριβαλλοντική πολιτική εισάγει μέτρα στήν πορτογαλική γεωργία, τά όποια άφορούν στόχους άλλων τύπων γεωργίας. Τί σημαίνει έκτατικοποίηση για μία γεωργία, ή όποια εξακολουθεί νά παραμένει βασικά έκτακτη και παραδοσιακή; Η γεωργία της Πορτογαλίας άντιμετωπίζει άλλα προβλήματα. Τό έπίπεδο της πληθυσμιακής πυκνότητας στίς άγροτικές περιοχές της ένδοχώρας έχει πέσει δραματικά από τό 1981 μέχρι τό 1991, ή κοινωνική και φυσική άπερήμωση, ήδη, άποτελούν δυνατά ένδεχόμενα. Έτσι, τά κύρια περιβαλλοντικά προβλήματα των άγροτικών περιοχών της Πορτογαλίας, και, σέ μεγάλο βαθμό, τό ίδιο ισχύει για την Ελλάδα, έχουν την αίτια τους στήν εγκατάλειψη της γεωργικής γής και στήν άγροτική έξοδο, αλλά αυτές οι πραγματικότητες δέν έμπεριέχονται στή λογική των στόχων του κανονισμού 2078/92, ή όποια έπιχειρεί νά συνδυάσει την ανακούφιση των άγορών μέσω της έκτατικοποίησης.¹⁰ Δέν είναι τυχαίο ότι ένω στή Γερμανία, τή Γαλλία, τή Δανία και άλλες δόρειες χώρες ό κανονισμός 2078/92 εφαρμόζεται μέ έπιτυχία έδω και τρία χρόνια, στήν Ελλάδα ή εφαρμογή του άρχίζει φέτος, μετά από δύσκολες διαπραγματεύσεις μέ τις άρχές της Κοινότητας και μειωμένο, κατά τό 1/4, τον άρχικό προϋπολογισμό του.

Η παραπάνω κριτική, άσκούμενη από την όπτική γωνία του «Νότου», δέν άναιρεί, βεβαίως, τή σημασία και τις θετικές έπιπτώσεις των άγροτοπεριβαλλοντικών μέτρων για τις μελλοντικές εξελίξεις της άγροτικής οικονομίας, της γεωργίας, της φύσης και του τοπίου, και για τις νότιες χώρες της Ε.Ε. Πόσο μάλλον καθώς ζούμε σέ μία έποχή όπου, σύμφωνα μέ μία πρόσφατη έργασία, «άντιφατικές τάσεις παρατηρούνται: όρισμένες περιοχές περιθωριοποιούνται ένω, συγχρόνως, διογκώνεται ή “ζήτηση” για την έπαφή μέ τή φύση και την άγροτική παράδοση. Τά τελευταία δύο χρόνια, ένω στίς νότιες περιφέρειες ό κόσμος επαναανακαλύπτει τις ευκαιρίες άναψυχής στο βουνό... οι σημερινές εξαιρέσεις —λίγοι και διεσπαρμένοι εύλωτοι θύλακες άντίστασης στήν περιθωριοποίηση— θά μπορούσαν νά συστήσουν ένα δίκτυο δραστηριότητας άνταποκρινόμενα στίς άνερχόμενες οικονομικές, οικολογικές και πολιτισμικές άνάγκες, χάρις σ’ ένα περισσότερο γενικό σχήμα ύποστηρίξης».¹¹ Έντούτοις, αυτό τό «περισσότερο γενικό σχήμα ύποστηρίξης» δέν ύπάρχει πρός τό παρόν. Παρ’ όλ’ αυτά, τό πακέτο των ύφιστάμενων Συνοδευτικών Μέτρων είναι, ήδη, ένα άποφασιστικό δήμα πρός την οικοδόμηση μίας νέας ευρωπαϊκής πολιτικής για τό περιβάλλον της ύπαιθρου, στήν κατεύθυνση της διώσιμης ανάπτυξης. Θά πρέπει, ώστόσο, αυτά τά μέτρα νά προσαρμοσθούν καλύτερα στίς ιδιαίτερες συνθήκες που έπικρατούν στο Νότο.

Συμπέρασμα: τό μέλλον διαρκεί πολύ

Η Νέα Μεσογειακή Πολιτική της Ε.Ε. έχει μεγάλες φιλοδοξίες. Άπώτερος στόχος, ή δημιουργία ενός ευρύτερου ευρωμεσογειακού χώρου ειρήνης, σταθερότητας, κοινωνικής συνεργασίας, που θά καλύπτει περίπου 30 χώρες μέ πληθυσμό 700 εκατομμυρίων κατοίκων και θά δίνει τή δυνατότητα πραγματοποίησης του 40% του παγκόσμιου έμποριου. Τά περιορισμένα άποτελέσματα άνάλογων πολιτικών του παρελθόντος άναμένεται νά ξεπεραστούν μέ την άντιμετώπιση, για πρώτη φορά, της Μεσογείου ως ενιαίου χώρου και την υιοθέτηση των άρχων του άμοιβαίου όφέλους της περιφερειακής άλληλεγγύης και της συμπληρωματικότητας. Είναι δέβαιο ότι, στο τέλος του αιώνα, ή παγκόσμια οικονομία άποκτά ένα πλαίσιο χάρη στον Παγκόσμιο Όργανισμό Έμποριου. Σ’ αυτό τό πλαίσιο και δεδομένης της σταδιακής έπιδείνωσης της οικονομικής κατάστασης των χωρών της Μεσογείου, κατά τή διάρκεια του 1990, ή Ε.Ε. προτείνει στίς χώρες αυτές μία περιφερειακή όργάνωση που θά δημιουργήσει συνθήκες ευημερίας, μέσω της Νέας Μεσογειακής της Πολιτικής. Άλλά τό μέγεθος του έγχειρήματος προσδιορίζει και τις δυνατότητες έπίτευξής του. Άλλωστε, οι σχέσεις Βορρά μέ τό Νότο δέν ήταν ποτέ εύκο-

9. Οι εισροές από την ΚΑΠ έφταναν, τό 1994, περίπου τά 3 bio ECU, όταν τό άγροτικό προϊόν έφτανε, μόλις, τά 7,3 bio ECU. Άντίθετα, για τον διαρθρωτικό έκσυγχρονισμό ή ΚΑΠ πρόσφερε μόνο τό 14% από τις συνολικές κοινοτικές δαπάνες για την ελληνική γεωργία. Άλλά και αυτοί οι πόροι δέν άφορούσαν την πλειοψηφία των άγορών, καθώς στίς προϋποθέσεις άξιοποίησής τους (π.χ. όρισμός του γεωργού) δέν είχαν ληφθεί ύπόψη οι ιδιαίτερες συνθήκες της ελληνικής γεωργίας (έκτεταμένη πολυδραστηριότητα, μικρός κλήρος κλπ.).

10. Billaud J.P., Bruckmeier K., Patricio T., Pinton F. with the collaboration of C. Riegert, A. Valadas da Lima, E. Sampaio (1995), "Social Construction of the Rural Environment and the National Discourses in France, Germany and Portugal", Paper for the XVI Congress of the European Society for Rural Sociology, Prague, July 31-August 4, 1995.

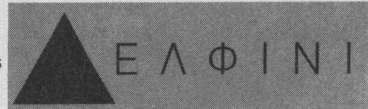
11. Bazin G. and B. Roux (1995) "Resistance to marginalisation in Mediterranean rural regions". *Sociologia Ruralis*, XXXV, 3/4: 335-347.

λες. Αυτό αποδεικνύει μιά σύντομη επισκόπηση των εφαρμογών της ΚΑΠ, σημαντικότερης μέχρι σήμερα πολιτικής της Ε.Ε., στα βόρεια και νότια κράτη-μέλη της. Ο σχεδιασμός της ΚΑΠ υπηρέτησε περισσότερο τις ανάγκες του αγροτικού χώρου των βόρειων παρά των νότιων χωρών. Τάση πού, παρά τα σημαντικά δήματα προς την αντίθετη κατεύθυνση, αντικατοπτρίζεται και στη λογική της μεταρρύθμισης της ΚΑΠ του 1992.

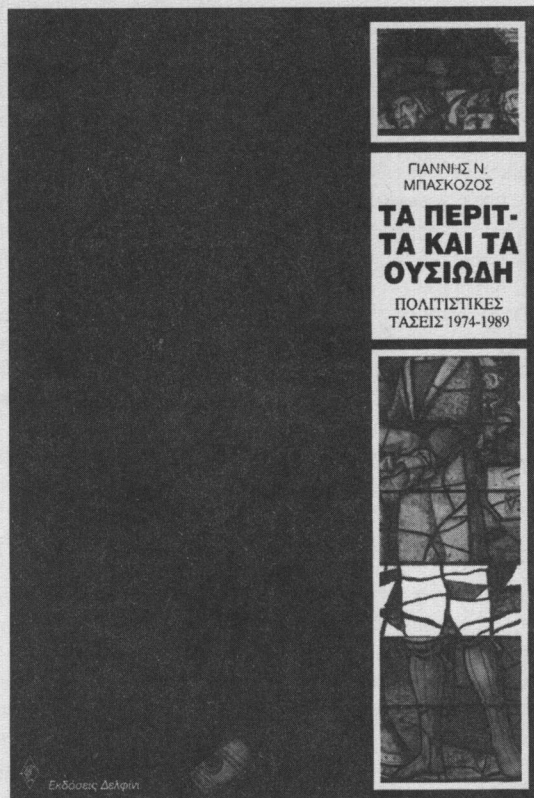
Από την άλλη, οι ευρύτεροι γεωπολιτικοί λόγοι πού οδήγησαν στη Νέα Μεσογειακή Πολιτική της Ε.Ε. επιβάλλουν και τό άνοιγμα της τελευταίας στις χώρες της ΚΑΕ. Σέ επίπεδο ανταγωνισμού τό άνοιγμα της Ανατολικής Ευρώπης ως γόνιμης αγοράς για τό ευρωπαϊκό κεφάλαιο μπορεί νά λειτουργήσει σέ βάρος του οικονομικού συμφέροντος των λιγότερο αναπτυγμένων νότιων περιφερειών.¹² Η Ανατολική και ή Νότια Ευρώπη έχουν, σέ μεγάλο βαθμό, παρόμοιες οικονομικές δομές και θά ανταγωνιστούν για παρόμοια μερίδια στις δυτικές αγορές. Η Κεντροανατολική Ευρώπη προσφέρει δύο βασικούς πόρους: ένα φτηνό, καλά εκπαιδευμένο εργατικό δυναμικό και τεράστια, μέ δυνατότητες χαμηλών τιμών, αγροτική παραγωγή. Η ιδιαίτερη έμφαση πού αποδίδεται στό άνοιγμα της Ε.Ε. προς τίς χώρες της ΚΑΕ άνησχει τά νότια κράτη-μέλη της, ενώ επισύρει και τίς κριτικές όσων πιστεύουν ότι γίνεται σέ βάρος μιάς πιό ουσιαστικής ευρωμεσογειακής συνεργασίας.

Συμπερασματικά, ή μεταρρύθμιση της ΚΑΠ μπορεί νά θεωρηθεί ότι επαγγέλλεται τόν επαναπροσδιορισμό των σχέσεων αγροτικής οικονομίας, γεωργίας, φύσης και τοπίου στην Ευρώπη, ενώ ή διεύρυνση προς τήν Κεντροανατολική Ευρώπη και ή ανανέωση της συνεργασίας μέ τίς χώρες της Μεσογείου επιδιώκουν τήν ενίσχυση της γεωπολιτικής έπιρροής της Ε.Ε. Τό μέλλον αυτών των μεγάλης κλίμακας πολιτικών είναι δύσκολο νά προβλεφθεί. Αφ' ενός, οι γενικότεροι και οι επί μέρους στόχοι, τά μέσα έπίτευξης και ή ιεράρχηση αυτών των σχεδιασμών βρίσκονται σέ στενή, πολλές φορές, έξάρτηση. Αφ' έτέρου, άφορούν έναν γεωγραφικό χώρο μεγάλων οικονομικοκοινωνικών και πολιτιστικών διαφοροποιήσεων σέ μιά εποχή, μάλιστα, λεπτών και μεταβαλλόμενων πολιτικών ισορροπιών. Οι έπιφυλάξεις και οι άνησυχίες του ευρωπαϊκού Νότου και των λοιπών μεσογειακών χωρών γι' αυτές τίς πρωτοβουλίες έπισημαίνουν, άπλως, ότι αυτό τό μέλλον, όποια και άν είναι τά χαρακτηριστικά του, θά διαρκέσει πολύ.

12. Οι ίδιες άνησυχίες εκφράζονται για τόν αυξανόμενο ανταγωνισμό μεταξύ βόρειων και νότιων άκτων της Μεσογείου. Για παράδειγμα, στό έν λόγω περιφερειακό επίπεδο, δύο καταστάσεις συνυπάρχουν. Ένώ βαθιά κρίση στό Βορρά —περιοχή Άνδαλουσίας— άπειλεί τήν έπιβίωση μικρομεσαίων άλιευτικών έπιχειρήσεων, συγχρόνως στό Νότο —Μαρόκο— ή ανάπτυξη της άλιείας διανοίγει νέες οικονομικές προοπτικές. Αυτή ή άναδιάταξη του άλιευτικού τομέα έλάχιστα παρακολουθείται από τό σχεδιασμό των πολιτικών της Ε.Ε. Τά περισσότερα προγράμματα βοήθειας πού παρέχει ή Ε.Ε. στόν τομέα άλιείας της Άνδαλουσίας άποσκοπούν στην έπιδότηση της μόνιμης άπόσυρσης των άλιευτικών σκαφών (62,1 MECU), στην προώθηση του έμπορίου προϊόντων άλιείας (50,6 MECU), και στην δημιουργία μεικτών έταιρειών σέ τρίτες χώρες (44,7 MECU) ενώ τό συνολικό ποσό για τήν άναδιοργάνωση των έταιρειών και τήν επαναξιολόγηση των έργατων είναι 16,3 MECU. Βλέπε Suarez J.L. et al. (1995), *Mediterranean Fisheries: Crisis and development in a North-South Convergence Region. A View from the North Side*, Paper presented at the 16th Congress of the European Society for Rural Sociology: From Productionism to Sustainable development? The transformation of Rural Economy, Society and Space in Late 20th Century, Prague, 31.7-4.8.1995.

ΜΕΛΕΤΕΣ • ΔΟΚΙΜΙΑ • ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ

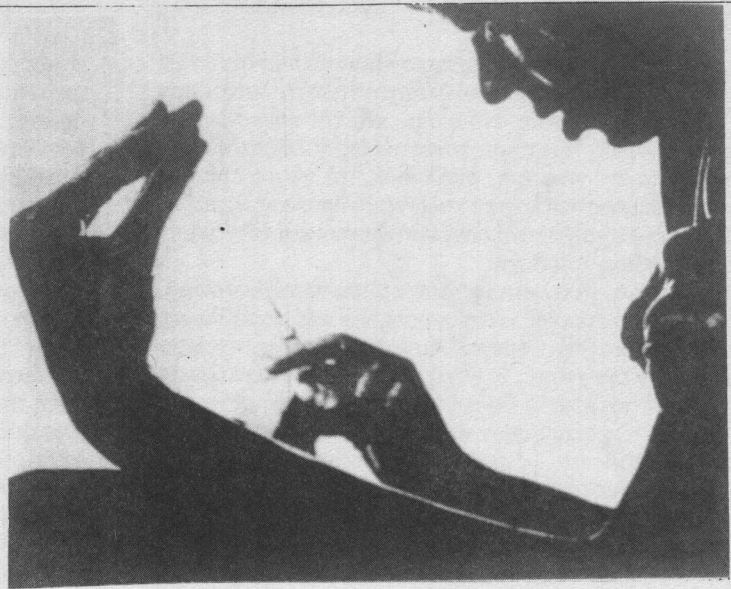

*Μέσα στη χοάνη των γεγονότων
που ακολούθησαν
τη μεταπολίτευση,
πολλά μας φάνηκαν ουσιωδή
και αποδείχτηκαν περιττά
για να αναγνωρίσουμε
αργότερα τη σημασία τους.
Αυτή η διεκκυστίδα
μεταξύ ουσιωδών
και περιττών είναι
το σκοινί του ακροβάτη
πάνω στο οποίο
περπάτησε κι αυτή η μελέτη.
Ίσως αυτό να ήταν
και το βάδισμα
της εποχής.*

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΕΛΦΙΝΙ, ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ 58,
106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 38 30 955, FAX: 33 03 175
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΒΑΛΤΕΤΣΙΟΥ 50-52,
106 81 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 33 03 380

ΜΕΘΑΔΟΝΗ

ΕΣΚΕΜΜΕΝΗ ΣΥΣΚΟΤΙΣΗ Ή ΑΓΝΟΙΑ ΤΟΥ ΘΕΜΑΤΟΣ;

της Χρυσούλας Στέκα

Στήν κοινωνία μας ποτέ άλλοτε δέν είχε αναπτυχθεί τέτοια φιλολογία γύρω από τό θέμα τών ναρκωτικών όσο στίς μέρες μας.

Αναρωτιέται κανείς αν αυτό οφείλεται στό γνήσιο ενδιαφέρον γιά τόν αυξανόμενο αριθμό θυμάτων του λευκού θανάτου, ή, πολύ περισσότερο, στην αλλαγή του τύπου τών προβλημάτων πού προκαλούν τά ναρκωτικά, μέ τραγικό αποκορύφωμα τήν υπαιτιότητά τους στην μετάδοση του ιού HIV και τήν εξάπλωσή του. Δέν υπάρχει αμφιβολία ότι πολιτικοί, κοινωνικοί, πολιτισμικοί και οικονομικοί παράγοντες παίζουν σημαντικό ρόλο στόν τρόπο πού οί διαφορετικές κοινωνίες αντιμετωπίζουν τό θέμα τών ναρκωτικών και προσδιορίζουν τή στάση τών πολιτών και τήν ευαισθησία τους απέναντι στους χρήστες.

Βέβαια, τό πρόβλημα τών ναρκωτικών αγγίζει τίς βαθύτερες πεποιθήσεις μας γιά τόν τρόπο πού αντιμετωπίζουμε τά κοινωνικά προβλήματα αλλά και τόν χαρακτήρα τής κοινωνίας πού θέλουμε νά έχουμε.

Γιά τήν πλειοψηφία τών πολιτών διακυβεύεται αυτή καθ' εαυτή ή έννοια τής «έννομόμυμνης» κοινωνίας. Έτσι, ή αντιπαράθεση γύρω από τό θέμα τών ναρκωτικών συχνά αγγίζει θέματα πού αφορούν τήν ιδιότητα του πολίτη: τά όρια τής έλευ-

θερίας του ατόμου από τή μία και τά περιθώρια άσκησης κοινωνικού έλέγχου από τήν άλλη. Στο άτομικό επίπεδο, οί συνηθής έγκοινωνισμοί οδηγούν ένα άτομο στην χρήση ή μή χρήση έξαρτησιογόνων ουσιών, ενώ στο πεδίο τής πολιτικής τά «ναρκωτικά» αντιμετωπίζονται από τήν εκάστοτε έξουσία μέ τρόπους πού πολύ λίγη σχέση έχουν μέ τήν ουσία και τήν πολυπλοκότητα του προβλήματος.

Σέ μία κοινωνία όπου ή υγεία τών ατόμων έχει αναχθεί σε υπέρτατη αξία, ή ιατρική επιστήμη όλο και περισσότερο εμπλέκεται σε πλευρές τής κοινωνικής συμπεριφοράς πού πολύ λίγο συνδέονται μέ ό,τι θά όρίζαμε «ασθένεια», και πολύ περισσότερο μέ πτυχές αυτού πού ή κοινωνία όρίζει ως αποκλίνοσα συμπεριφορά ή παραβατικότητα.

Θά μπορούσαμε νά μιλήσουμε γιά μία επικίνδυνη μορφή ιατροφαρμακευτικής κυριαρχίας πού στηρίζεται από συγκεκριμένα οικονομικά συμφέροντα και καλλιεργεί τήν πεποίθηση ότι τά προβλήματα ζωής μπορούν νά λυθούν ή νά θεραπευθούν αποκλειστικά μέ ιατρικό τρόπο.

Σέ παρεξήγηση ή υποκρισία θά πρέπει νά αποδώσουμε τήν άρνησή μας νά αναγνωρίσουμε ότι όλοι/όλες μας, λίγο-πολύ, κάνουμε χρήση έξαρτησιογόνων ουσιών, δεδομένου ότι ή κοινωνία μας δέν απαράτίζεται από χρήστες και μή χρήστες. Και

βέβαια, τὰ κοινὰ σημεῖα τῶν ἐξαρτησιογόνων οὐσιῶν δὲν ἀναιροῦν τίς σημαντικές διαφορές πού ὑπάρχουν μεταξύ τους, ὅσον ἀφορᾷ τίς ἐπιπτώσεις τους στό ἄτομο καί τήν κοινωνία.

Ἐπάρχουν, ὅμως, ἐξαρτησιογόνες οὐσίες πολύ διαδεδομένες σήμερα, ὅπως ἡ νικοτίνη, τό ἀλκοόλ,² τὰ ψυχοφάρμακα πού, ὑποτασσόμενες στή λογική καλῶν/κακῶν οὐσιῶν, παρέμπουν στή διάκριση ἀσφαλῶν/ἐπικίνδυνων καί τυγχάνουν εὐρείας κοινωνικῆς ἀποδοχῆς.

Γιά παράδειγμα, τὰ τελευταῖα χρόνια οἱ πωλήσεις ψυχοφαρμάκων κατά τῆς νευρικής κατάπτωσης καί τῆς κατάθλιψης ἔχουν πολλαπλασιασθεῖ. Οἱ μεγαλοβιομηχανίες κάνουν πόλεμο γιά νά ἐλέγξουν τήν ἀγορά, ὑποσχόμενες στούς καταναλωτές εὐφορία καί εὐτυχία κατά βούληση, ἐνῶ ἡ ἱατρική συντομογραφία αὐτῶν τῶν φαρμάκων νομιμοποιεῖ πλήρως τή χρήση τους, πού ἐκλαμβάνεται ὡς προσωπική ὑπόθεση καί δὲν παίρνει κοινωνικές διαστάσεις.

Ἀντίθετα, τό πρόβλημα τῶν ναρκωτικῶν παίρνει κοινωνικές διαστάσεις ὅταν παρεμβάδινουν παράγοντες ὅπως ἡ ποινικοποίησή τους ἀπό τό κράτος, ἡ αὐξηση τῆς ἐγκληματικότητας, ἡ δίωξη τῶν χρηστών καί ἡ ἔλλειψη κοινωνικῆς ἀνοχῆς. Ἀναρωτιέται, λοιπόν, κανείς γιατί, ἐνῶ ὑπάρχει σχεδόν καθολική ἀποδοχή ἀπό τήν πλευρά τοῦ ἱατρικοῦ κόσμου καί τῆς κοινωνίας ἀπέναντι στίς λεγόμενες «νόμιμες ἐξαρτησιογόνες οὐσίες» καί τήν κατάχρησή τους, οἱ ὁποῖες λειτουργοῦν ὡς τρόποι διασφάλισης τῆς κοινωνικῆς ἰσορροπίας, οἱ ἴδιοι φορεῖς ἀρνοῦνται πεισματικά τό δικαίωμα ἐνός χρηστή παράνομων οὐσιῶν νά προμηθεύεται νόμιμα ἓνα ὑποκατάστατο τῆς ἠρωίνης, ὅπως ἡ μεθοδόνη, καί μάλιστα μέ ἱατρική ἔγκριση, μέ κύριο ἐπιχείρημα πῶς ἔτσι ὁ χρήστης δὲν «θεραπεύεται» ἀλλά παρτείνεται ἢ ἐξάρτησέ του.

Δυστυχῶς, στήν Ἑλλάδα τό κοινό εἶναι παραπληροφορημένο σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τό θέμα τῶν ναρκωτικῶν καί ὅσοι δρῶνται σέ θέση νά λαμβάνουν ἀποφάσεις, θεραπευτικό προσωπικό καί πολιτικοί παράγοντες, δὲν κατέχουν σέ βάθος τό πρόβλημα.

Ἐχει ἀποδειχθεῖ ἡ πλήρης ἀποτυχία τῆς προσπάθειας νά μειωθεῖ μέσω τῆς καταστολῆς ἢ διάδοσης τῆς χρήσης τῶν ναρκωτικῶν οὐσιῶν καί τῶν κινδύνων πού προέρχονται ἀπό αὐτές. Συνεπῶς, γίνεται φανερό ὅτι τό πρόβλημα τῶν ναρκωτικῶν μᾶς θέτει ὡς ἄτομα καί ὡς συλλογικότητες μπροστά σέ κάποιες, ἐναλλακτικές τῆς καταστολῆς, κρίσιμες ἐπιλογές.

Ἡ ἀνάληψη ἀπό πλευρᾶς πολιτείας μῆς σειράς πρωτοβουλιῶν, ὅπως ἡ ἀποποινικοποίηση τῆς χρήσης αὐτῶν τῶν οὐσιῶν, ἡ διεύρυνση τῶν προγραμμάτων χορηγήσεως ὑποκατάστατων π.χ. μεθαδόνης, κάτω ἀπό ὑγειονομικό ἔλεγχο καί ἢ παραπέρα ἀνάδειξη κέντρων στήριξης καί ἄλλων θεραπευτικῶν προγραμμάτων, γίνεται ἐπιτακτική ἀνάγκη.

Ἡ Ἑλλάδα κατέχει τό θλιβερό προνόμιο νά εἶναι ἡ μοναδική χώρα στήν Εὐρώπη ὅπου ἡ μεθαδόνη³ εἶναι παράνομη καί ὅπου τὰ προγράμματα ἀποτοξίνωσης καί οἱ θεραπευτικές κοινότητες εἶναι ἐλάχιστες. Εἶναι δέ εὐνόητο πῶς ὅπου δὲν ὑπάρχει κοινωνικές δομή, ἀναπτύσσονται καί συντηροῦνται νόμιμα ἢ παράνομα ἰδιωτικά κερδοσκοπικά συστήματα.

Ἡ μεθαδόνη παρασκευάστηκε ἐργαστηρικά γιά πρώτη φορά στή Γερμανία μέ τήν ὀνομασία «dolphine», πού παρέπεμπε στόν Ἀδόλφο Χίτλερ. Ἐπειδὴ ἡ Γερμανία εἶχε ἀποκοπεῖ ἀπό τίς ἀγορές τοῦ ὀπίου, ἡ μεθαδόνη, συνθετικό ὀπιοειδές μέ ἰσχυρές ἀναλγητικές ἰδιότητες, χρησιμοποιήθηκε γιά τήν ἀνακούφιση ἀπό τόν πόνο τῶν τραυματιῶν πολέμου. Χημικά δὲν συγγενεῖ με τή μορφίνη, ἀλλά μιμείται τή δράση της. Δρά

στούς ὑποδοχεῖς τῶν ὀπιούχων στό νευρικό σύστημα. Ἀποροφᾶται ἀποτελεσματικά ἀπό τό στόμα καί ἔχει μακρά περίοδο δράσεως. Λαμβάνεται μία φορά τό 24ωρο, σέ ἀντίθεση μέ τήν ἠρωίνη ἢ ὁποῖα λαμβάνεται τέσσερις μέ πέντε φορές τό 24ωρο. Διατίθεται συνήθως σέ δισκία καί σέ σιρόπι, ἐνῶ ἡ χρήση της σέ ἐνέσιμο διάλυμα ἀποφεύγεται. Ἡ ἱκανότητα τῆς μεθαδόνης νά ἐξαλείφει τήν πείνα γιά ἠρωίνη, νά ἀντιμετωπίζει ἐπιτυχῶς τό στερεητικό σύνδρομο καί νά μὴ δημιουργεῖ εὐφορία στόν χρηστή τήν καθιστᾷ τό κατ' ἐξοχὴν ἐκλεκτικό φάρμακο γιά τήν ἀπεξάρτηση ἀλλά καί τή συντήρηση τοῦ χρηστή. Ἐπιπλέον, ἔχει ἐλάχιστη ἐπίδραση στόν ψυχικό κόσμο τοῦ χρηστή, στή διανοητική του κατάσταση καί τή συμπεριφορά του. Μέ αὐτή τήν ἔννοια, τοῦ ἐπιτρέπεται νά ζεῖ μία κανονική ζωή, τόν ἀποσπᾷ ἀπό τή μαύρη ἀγορά, τοῦ ἐπιτρέπεται νά σπουδάζει, νά ἐργάζεται καί νά εἶναι αὐτάρκης.

Τὰ προγράμματα χορηγήσεως μεθαδόνης ἐφαρμόστηκαν γιά πρώτη φορά τό 1965 στήν Μεγάλη Βρετανία ἀπό τοὺς Dole-Nyswander,⁴ στήν προσπάθεια ἀναζήτησε τρόπων ἀπεξάρτησε ἢ συντήρησης τῶν ἐξαρτημένων, ἀπό τὰ ὀπιούχα χρηστών, ὥστε νά μπορέσουν νά ἐπανενταχθοῦν κοινωνικά. Τὰ προγράμματα αὐτά, σέ διάφορες παραλλαγές, ἐπεκτάθηκαν σταδιακά σέ ὅλη τήν Εὐρώπη καί τήν Ἀμερική καί σήμερα ἔχει συσσωρευθεῖ μιά ἐμπειρία τριάντα καί πλέον ἐτῶν ἐφαρμογῆς τους. Ἡ ἐμπειρία ἔχει ἀποδείξει πῶς τὰ προγράμματα τὰ ὁποῖα εἶναι περισσότερα δομημένα (structured), πού παρέχουν ψυχοκοινωνική ὑποστήριξη καί ὅπου προβλέπεται ἡ κοινωνική ἐπανένταξη τῶν χρηστών, εἶναι αὐτά πού ἔχουν τὰ καλύτερα ἀποτελέσματα σέ διάρκεια.

Τὰ σχήματα χορηγήσεως μεθαδόνης εἶναι πολλά:

Τὰ βραχείας διάρκειας προγράμματα (Dose reduction regimes) στοχεύουν κυρίως στήν ἐξαρκῆς ἀπεξάρτηση σέ ἓνα τακτό χρονικό διάστημα πού συμφωνεῖται μεταξύ τοῦ θεράποντα καί τοῦ χρηστή, ὅπου ἡ δόση τῆς μεθαδόνης μειώνεται προοδευτικά μέχρι τήν πλήρη σωματική ἀπεξάρτηση τοῦ χρηστή. Συνήθως ἡ διαδικασία αὐτή συνοδεύεται ἀπό ψυχολογική ὑποστήριξη τοῦ χρηστή. Σέ αὐτές τίς περιπτώσεις ὁ κίνδυνος ὑποτροπῆς εἶναι μεγαλύτερος.

Τὰ μακρᾶς διάρκειας προγράμματα (Fixed-term opiate treatment contract) στοχεύουν στήν ἀπεξάρτηση τοῦ χρηστή σέ μεγαλύτερο χρονικό διάστημα (ἀπό ἕξι μέχρι δώδεκα μῆνες). Στή διάρκεια αὐτοῦ τοῦ χρόνου γίνεται μιά προσπάθεια ἀνα-

1. Σύμφωνα μέ πρόσφατα στοιχεία τῆς Ἀσφάλειας, οἱ νεκροὶ ἀπό ἠρωίνη στήν Ἀττική, τό 1994, ἦταν 107, τό 1995 ἔφθασαν τοὺς 130 (αὐξηση 21%). Φέτος οἱ προβλέψεις δὲν εἶναι εὐοκῶνες, καθὼς οἱ νεκροὶ ἀπό τήν ἀρχή τοῦ χρόνου ἔφθασαν ἤδη τοὺς 44 (ἐφ. Ἐλευθεροτυπία, 4/5/96).

2. Τό κοινωνικό καί οικονομικό κόστος τοῦ ἀλκοολισμοῦ εἶναι πολύ μεγαλύτερο ἀπό τό συνολικό κόστος τῶν παράνομων ναρκωτικῶν οὐσιῶν. Στήν περίπτωση αὐτῆ βέβαια λειτουργοῦν οἱ νόμοι τῆς ἐλεύθερης ἀγορᾶς, οἱ ὁποῖοι καθορίζουν τό νόμιμο κέρδος καί τό κράτος παρεμβαίνει εἰσπράττοντας φόρους. Στό 22ο Ἐτήσιο Πανελλήνιο Ἰατρικό Συνέδριο τονίστηκε πῶς δημιουργοῦνται εὐρείας κλίμακας κοινωνικές παρενέργειες ἀπό τήν ἀντικοινωνική συμπεριφορά τοῦ χρηστή καί τοῦ ἐξαρτημένου ἀλκοολικοῦ (Μάιος 1996).

3. Ἀντίθετα, κατά τή διακίνηση τῶν παράνομων οὐσιῶν, ἓνα μυθικό ποσόν κέρδους διαφεύγει στή μαύρη ἀγορά, ἐνῶ ἡ ποιότητα τοῦ προϊόντος εἶναι ἀμφισβητήσιμη.

4. Γιά ὅσους δὲν τό γνωρίζουν, κυκλοφορεῖ ἐδῶ καί χρόνια στή μαύρη ἀγορά, ἡ δέ τιμὴ της ἔχει πρόσφατα ἀνέβει στά ἕψη!

5. Γιά τήν ἐκπόνηση αὐτῶν τῶν προγραμμάτων ὁ Vincent Dole ἔχει προταθεῖ ἐπανεπιτιμημένος γιά τό βραβεῖο Nobel Ἰατρικῆς.

συγκρότησης του τρόπου ζωής του χρήστη με την παροχή κοινωνικής βοήθειας και με την ψυχολογική υποστήριξή του.

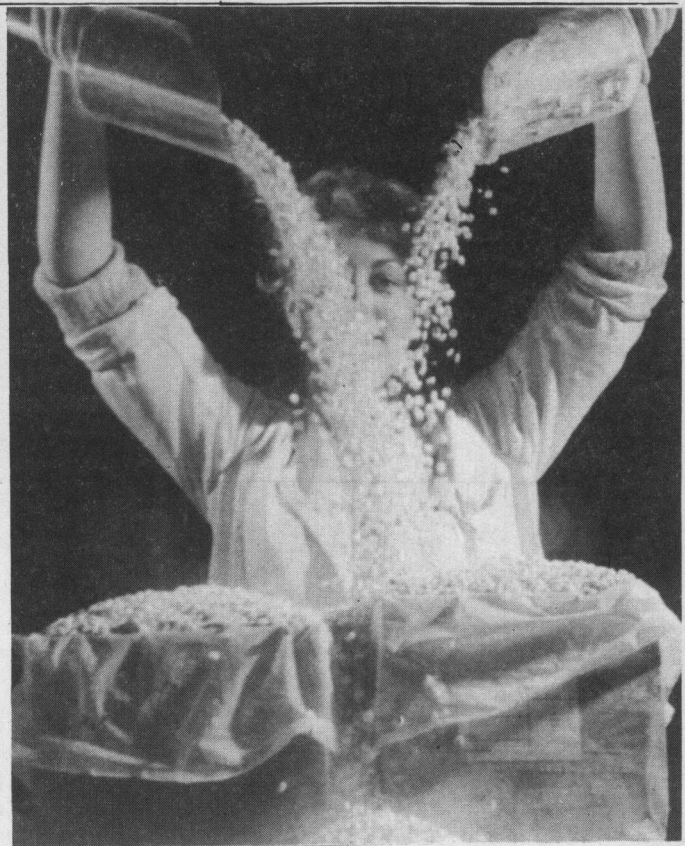
Τέλος, υπάρχουν τρία προγράμματα συντήρησης (Opiate maintenance) που συνίστανται στη χορήγηση μιας σταθερής ημερήσιας δόσης (baseline dose) μεθαδόνης για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα, και εφόσον παραστεί ανάγκη επ' άοριστον. Είναι ένα πρόγραμμα το οποίο απευθύνεται κυρίως σε άτομα που έχουν προβληθεί από "Ειτζ", άτομα μεγάλης ηλικίας που κάνουν χρήση οπιοΐδων επί πολλά χρόνια ή άτομα που έχουν αποτύχει επανειλημμένως σε άλλα προγράμματα.

Η συμμετοχή των εξαρτημένων στα προγράμματα γίνεται κάτω από κάποιες προϋποθέσεις, όπως είναι η ηλικία, αποδεδειγμένη εξάρτηση από οπιοΐχα, τα προβλήματα που συνδέονται με την εξάρτηση, προηγούμενες απόπειρες αποτοξίνωσης κλπ. Ο χρήστης δεσμεύεται να τηρήσει τους όρους εφαρμογής του προγράμματος με την υπογραφή συμβολαίων, τα οποία βέβαια σηματοδοτούν και τη φιλοσοφία των προγραμμάτων. Ενδεικτικά αναφέρω κάποιους από τους όρους, όπως είναι ο έλεγχος των ούρων του χρήστη για να διαπιστωθεί ή παράλληλη χρήση άλλων παράνομων ουσιών, κατά τη διάρκεια του προγράμματος, ή απαγόρευση της χρήσης βίας ή της διακίνησης ναρκωτικών ουσιών στο χώρο του προγράμματος κλπ. Γίνεται σαφές πώς τα προγράμματα μεθαδόνης είναι ανοιχτά σε όλους τους χρήστες, οι οποίοι δικαιούνται να συναποφασίσουν μαζί με τον θεράποντα τό σχήμα το οποίο τους ταιριάζει καλύτερα.

Οφείλω να σημειώσω πάντως ότι στη Μεγάλη Βρετανία η διάθεση της μεθαδόνης γίνεται από το σύνολο των γιατρών με ελεγχόμενη συνταγογραφία, με στόχο τη μεγαλύτερη προσέλκυση εξαρτημένων χρηστών. Η πιθανή ένσταση ότι ένας χρήστης μπορεί να εφοδιαστεί με πολλές δόσεις από διαφορετικούς γιατρούς ακυρώνεται από τη λειτουργία μηχανογραφικού συστήματος. Οι γυναίκες-χρήστες τοξικών ουσιών φαίνεται να προτιμούν την προσωπική επαφή με τον οικογενειακό τους γιατρό, επειδή έτσι διευκολύνονται στην επίλυση ιδιαίτερων προβλημάτων που τις απασχολούν, όπως η έγκυμοσύνη, ή φροντίδα και η σχέση με τα παιδιά τους κλπ.

Οι αιτίες που οδηγούν έναν χρήστη να ζητήσει βοήθεια είναι πολλές. Ο χρήστης μπορεί να αδυνατεί να αντιμετωπίσει το σύνδρομο στέρησης μόνος του, μπορεί να έχει σοβαρά προβλήματα υγείας (ήπατιτιδα Β, C, "Ειτζ, κακή φυσική κατάσταση κλπ.), μπορεί να του είναι εξαιρετικά δύσκολο να εφοδιάζεται πλέον με την καθημερινή του δόση ή να εκκρεμούν σε βάρος του δικαστικές αποφάσεις.

Όποια και να είναι πάντως η αιτία που οδηγεί έναν χρήστη στο να ζητήσει βοήθεια, είναι εξαιρετική ευκαιρία για τον ίδιο και τον θεράποντα να οικοδομήσουν σχέση εμπιστοσύνης, να ανταλλάξουν πληροφορίες και να αναζητήσουν λύσεις που δεν παραπέμπουν υποχρεωτικά σε προγράμματα αποτοξίνωσης. Στην πληροφόρηση του χρήστη περιλαμβάνονται: η παροχή ιατρικών συμβουλών, ή ενημέρωσή του για τους τύπους των θεραπευτικών προγραμμάτων που υπάρχουν, ο εργαστηριακός έλεγχος για σοβαρές παθήσεις όπως η ήπατιτιδα, HIV, εφόσον ο ίδιος τό επιθυμεί, ή ενθάρρυνση μετάβασης από την ενδοφλέβια στην από του στόματος χρήση με τη χορήγηση μεθαδόνης, ακόμα και η δωρεάν παροχή συρίγγων και προφυλακτικών πληροφορήσει ή όποια δέν ενθαρρύνει τη συνέχιση της χρήσης, όπως θά ισχυριζόνταν κάποιοι, αλλά άποτελει προϋπόθεση για τή βελτίωση συνθηκών διαβίωσης του χρήστη

πρός όφελος και της κοινωνίας.

Η φιλοσοφία των προγραμμάτων περίθαλψης των εξαρτημένων χρηστών άλλαξε εκ βάθρων στις περισσότερες χώρες της Δυτικής Ευρώπης μετά τό 1980, όταν διαπιστώθηκε έκτεταμένη διάδοση του ιού του "Ειτζ" ανάμεσα στους εξαρτημένους που κάνουν ενδοφλέβια χρήση ναρκωτικών ουσιών αλλά και ανάμεσα σε γυναίκες-χρήστες που έκπορνεύονται για να εξασφαλίσουν τη δόση τους. Η προτεραιότητα δόθηκε στην άναγκη άναχαίτισης του ιού HIV και κατ' έπέκταση στον περιορισμό της εξέπλωσης του "Ειτζ" στον γενικό πληθυσμό. Η νέα αυτή πολιτική ονομάστηκε «Harm minimisation» ή «Harm reduction» και στό πλαίσιο της διευρύνθηκαν τρία προγράμματα χορήγησης μεθαδόνης. Έτσι γίνεται σαφές ότι η χορήγηση της μεθαδόνης, ή όποια θά ελέγχεται και θά διακινείται νόμιμα, θά επιτρέπει στον χρήστη:

1. Νά άποφύγει τους κινδύνους που ένέχει αυτή καθ' έαυτή ή χρήση τής νοθευμένης ήρωίνης στη μαύρη άγορά (καθαρότητα 30-40%).
2. Νά άπεμπλακει από τρία κυκλώματα τής μαύρης άγοράς και του όργανωμένου έγκλήματος.
3. Νά άποφύγει τους κινδύνους που συνεπάγεται ή ένδοφλέβια χρήση ήρωίνης.

Άξίζει νά παρατηρήσει κανείς πώς μεταμορφώνεται ένας εξαρτημένος χρήστης⁶ όταν εφοδιάζεται καθημερινά με μία σταθερή δόση μεθαδόνης ή όποια έχει προσαρμοστεί στις άναγκες του: φροντίζει τήν εμφάνισή του, τηρεί στοιχειώδεις κανόνες υγιεινής, προσέχει τή διατροφή του, άναπτύσσει κοινωνικές σχέσεις, άπασχολείται επαγγελματικά, εφόσον αυτό καταστεί δυνατόν, με άλλα λόγια δύσκολα διακρίνεται από έναν συνηθισμένο άνθρωπο άνάμεσά μας.

Προξενεί λοιπόν κατάπληξη γιατί, ενώ η μεθαδόνη δέν εφαρμόζεται στην Ελλάδα για πρώτη φορά, άγνοείται ή διεθνώς καταγραμμένη έμπειρία τριάντα και πλέον έτών, ή όποια έχει άποδείξει πώς υπάρχουν πολλά θετικά στοιχεία στην εφαρμογή της και ή ελληνική πολιτική άπέναντι στην συγκεκριμένη ουσία:

— Συναρτάται από την πορεία ενός άυστηρά περιορισμένου «πειραματικού προγράμματος» από τό όποιο πολύ λίγα συμπεράσματα μπορούμε νά συναγάγουμε μέσα sé μερικούς μήνες.

— Άγνοεί τό γεγονός πώς τά έξοδα συντήρησης αυτών των προγραμμάτων δέν ύπερβαίνουν τό κόστος των έξόδων καταστολής (άστυνομία, δικαστήρια, φυλακές) πού έτσι κι άλλιώς επιβαρύνουν την κοινωνία οικονομικά.

— Καθυστερεί άδικαιολόγητα και παράλογα τή διεύρυνση εφαρμογής αυτών των προγραμμάτων μέ άποτέλεσμα νά συνωστίζονται ήδη στην Άθήνα γύρω στά χίλια άτομα στην λίστα άναμονής.⁷

— Έλικρατεί ή άποψη πώς ή μεθαδόνη, ως ύποκατάστατο, δέν καταπολεμάει τά αίτια της έξάρτησης, άρα δέν προσφέρεται ως λύση.

Και όμως, ή χορήγηση μεθαδόνης στους χρήστες όχι μόνον δέν έμποδίζει νά γίνεται παράλληλα δουλειά στο επίπεδο των λειτουργιών της έξάρτησης, έφόσον ό ίδιος ό χρήστης τό επιθυμεί, αλλά διευκολύνει αυτή τή μετάβαση.

Τά κίνητρα σ' αυτή τή διαδικασία για τό χρήστη πρέπει νά θγαίνουν από μέσα του ως αίτημα νά αλλάξει τρόπο ζωής. Γιατί τά ναρκωτικά συνιστούν τρόπο ζωής.⁸ Τό κλειδί sé μία θεραπεία πού θά έχει διάρκεια, είναι νά δοθηθούν οι χρήστες νά βρούν νόημα και ενδιαφέρον sé μία άλλοι τύπου ζωή χωρίς έξαρτήσεις.

Γίνεται φανερό πώς ή άπεξάρτηση ενός χρήστη άποτελείται από διάφορα στάδια, εκ των όποιων τό εύκολότερο είναι ή σωματική άπεξάρτηση και τό δυσκολότερο ή ψυχική άπεξάρτηση, της όποιας ή διάρκεια κυμαίνεται άνάλογα μέ την περίπτωση του κάθε χρήστη.

Η τάση μας νά μήν λαμβάνουμε ύπόψη μας τήν ξεχωριστή προσωπικότητα του κάθε χρήστη, παραδιάζοντας τό δικαίωμα του νά άντιπαλέψει τήν έξαρτήσή του μέ όποιον τρόπο νομίζει εκείνος, και όποτε τό κρίνει έφικτό, παράγει ρατσισμό.

Δέν υπάρχουν ούτε εύκολες ούτε γρήγορες λύσεις σ' ένα πρόβλημα κατ' έξοχήν δύσκολο, χρονίζον, ύποτροπιάζον. Η άπο-

τελεσματικότητα μιας θεραπείας δέν κρίνεται μόνον από τήν πλήρη «ίση» του χρήστη αλλά και από τή σταδιακή και σταθερή βελτίωση της σωματικής και ψυχικής του υγείας.

Όφείλουμε στο πλαίσιο ενός κατοχυρωμένου θεραπευτικού πλουραλισμού νά δώσουμε όλες τίς δυνατές εύκαιρίες, συμπεριλαμβανομένης και της μεθαδόνης, για νά μπορέσουν οι χρήστες νά επιδιώσουν, νά έξασφαλίσουν συνθήκες υγιεινής διαδίκησης και νά άνακτήσουν έλπίδες για τή ζωή.

Η σωστή πληροφόρηση, οι ρεαλιστικές προσδοκίες για τή «θεραπεία» των χρηστών, ό σεβασμός στην προσωπική έλευθερία και τά δημοκρατικά δικαιώματα, ή άναθεώρηση της σκέψης μας και της πρακτικής μας ώστε νά άπαλλαγούμε από τά ιδεολογήματα μέ τά όποια συσκοτίζεται τό θέμα των ναρκωτικών γίνονται έπιτακτική άνάγκη. Η εύαισθητοποίηση της κοινωνίας, ή ένδυνάμωση της άλληλεγγύης μεταξύ χρηστών και μή χρηστών παράνομων ουσιών, μέ βάση μία κοινή αντίληψη για τό θέμα των ναρκωτικών, είναι άπαραίτητη.

Τό θέμα των ναρκωτικών είναι πολύ σοβαρό για νά τό έμπιστευθούμε άποκλειστικά στους «άρμόδιους» πολιτικούς φορείς.

Σ' ένα, ίσως, θά διαφωνήσουμε, στο μερίδιο ευθύνης πού μās άναλογεί.

5. Δέν γνωρίζω εάν ύπάρχει δόκιμος ελληνικός όρος. Σημαίνει όμως άμεσα δραστικά μέτρα για τόν περιορισμό της διάδοσης του Έιτς μέ έμφαση στην ενημέρωση του χρήστη και στην χορήγηση ύποκατάστατων από τό στόμα, π.χ. μεθαδόνης.

6. Ο Anglin (1989), sé μία έρευνα πού άφορούσε χρήστες ήρωίνης, σ' ένα πρόγραμμα συντήρησης μέ μεθαδόνη διαπίστωσε πώς: α) βελτιώνεται ή γενική κατάσταση των χρηστών sé όλα τά επίπεδα, β) μειώνεται ή έγκληματικότητα του χρήστη και κατ' επέκταση οι ποινικές συνέπειες πού συνεπάγονται οι δoσοληψίες πού έχει μέ τά κυκλώματα της μαύρης άγοράς, έφόσον δέν του είναι έπιτακτική άνάγκη νά έξασφαλίσει τή δόση του. Στην Ελλάδα τό ποσό αυτό άνέρχεται sé 30 - 35.000 δρχ. τήν ήμέρα.

7. Η πολιτεία όφείλει νά συνυπολογίσει τόν ταξικό παράγοντα πού προσδιορίζει τήν ταυτότητα της μεγάλης πλειοψηφίας αυτών των χρηστών πού άπευθύνονται κατ' αρχήν στα κρατικά προγράμματα.

8. Οι δραστηριότητες ενός έξαρτημένου χρήστη ήρωίνης, άντίθετα μέ ό,τι πιστεύεται, τόν κρατούν πλήρως άπασχολημένο όλο τό 24ωρο. Η άνάζητηση της καθημερινής του δόσης, μέ ό,τι αυτό συνεπάγεται, δίνει στην ζωή του χρήστη νόημα και περιεχόμενο.

Η ΦΙΛΑΝΘΡΩΠΙΑ, Η ΑΡΩΓΗ

ώς συμβολικοί μηχανισμοί κοινωνικοῦ αποκλεισμοῦ

τῆς Μαρίας Πετρονῶτη

Η έννοια τοῦ κοινωνικοῦ αποκλεισμοῦ, ρευστή καί εὐμετάβλητη ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενο καί τίς σημασίες της, τείνει ὡστόσο νά ἐκληφθεῖ ὡς αὐτονόητη. Οἱ σκέψεις πού ἐκθέτω ἐδῶ ἐγείρουν ἐρωτηματικά ὡς πρὸς τίς «αὐτονόητες» αὐτές προσεγγίσεις ἐστιάζοντας σέ ὀρισμένους ἀπὸ τοὺς συμβολικούς καί δυσδιάκριτους μηχανισμούς μέ τοὺς ὁποίους ὀρίζονται οἱ «ἀποκλείοντες» καί οἱ «ἀποκλειόμενοι». Δυσδιάκριτους διότι ἐνῶ προκαλοῦν καί ἀναπαράγουν κοινωνικές διακρίσεις, ἐνδύονται τήν ἀμφίσημη εὐρύτερα ἀποδεκτῶν ἀξιών, καταστέλλοντας ἔτσι ὀξείς προβληματισμούς καί ἀντιδράσεις.

Πρόκειται γιά τίς πρακτικές μὴ κυβερνητικῶν ὀργανισμῶν (ΜΚΟ) καί χριστιανικῶν ὀργανώσεων (ΧΟ) πού ἀπὸ τή μιά πλευρά συμπαρίστανται καί ὑποστηρίζουν ὀμάδες ἀποκλεισμένων, ἐνῶ, ἀπὸ τήν ἄλλη, ἐνισχύουν τήν ταυτότητά τους ὡς περιθωριακῶν. Παρά τόν κίνδυνο πού ἐμπεριέχει κάθε γενίκευση (οἱ φορεῖς κοινωνικῆς καί οἰκονομικῆς ἀρωγῆς διαφέρουν ὡς πρὸς τοὺς εἰδικότερους στόχους καί τὰ ἐπιτεύγματα τους), ἡ φιλοσοφία τους ἔχει κοινές ἀφετηρίες. Διά μέσου μιᾶς ἀνθρωπιστικῆς ὀπτικῆς ἐπιτελοῦν διαμεσολαθητικούς ρόλους καί ἐπιζητοῦν νά γεφυρώσουν τὸ χάσμα τῆς ἐπικοινωνίας ἀνάμεσα στήν ἔθνικὴ κοινωνικὴ πολιτικὴ καί ζητήματα πού ἀνακύπτουν μέ ἀφορμὴ τίς «μειονοτικῆς» ἐν γένει ὀμάδες.

Τὰ παραδείγματα μου προέρχονται ἀπὸ τήν κοινότητα τῶν Ἐρυθραίων στήν Ἀθήνα. Ἡ σχεδόν τριαντάχρονη παρουσία τους ἀπηχεῖ τὴ φύση τῆς μεταναστευτικῆς πολιτικῆς, ὅπως ἐπίσης καί τὰ μέσα μέ τὰ ὁποῖα οἱ ἴδιοι διαχειρίζονται τὰ στερεοτυπικά τους χαρακτηριστικά (τὰ μέσα αὐτὰ δὲν θά μέ ἀπασχολήσουν ἐδῶ).

Παρά τίς κακονυχίες καί τίς διώξεις πού ἔχουν ὑποστῆ οἱ Ἐρυθραῖοι (καί οἱ ὁποῖες τοὺς ἐπιτρέπουν νά διεκδικήσουν πολιτικὸ ἄσυλο σύμφωνα μέ τοὺς ὅρους διεθνῶν συμβάσεων), οἱ ἑλληνικές ἀρχές δὲν τοὺς χορηγοῦν τήν προσφυγικὴ ιδιότητα. Καί ἐδῶ ἀκριβῶς ὑπεισέρχεται ἡ ἀνάγκη ἐνεργοποίησης ΜΚΟ καί ΧΟ πού ἀποκτοῦν διακριτές ἀρμοδιότητες, καθὼς, παρὰ τὴ διογκούμενη προσέλευση μετατοπισμένων πληθυσμῶν, ἡ σχετικὴ νομοθεσία ἐξακολουθεῖ νά ἐμφανίζει οὐσιώ-

δη κενὰ καί ἀσυνέχειες (Κοτζαμάνης, Πετρονῶτη κ.ἄ., 1994). Ἔτσι, οἱ Ἐρυθραῖοι ἀναγνωρίζονται ὡς πρόσφυγες ἀπὸ ΜΚΟ (ὅπως τὸ Ἑλληνικὸ Συμβούλιο Προσφύγων καί ἡ Ὑπατὴ Ἀρμοστεία τοῦ ΟΗΕ), πού ὅμως, ἐνῶ παρέχουν τὰ ἀναγκαῖα γιά τήν ἐπιβίωσή τους ἐγγράφα, ἐπιδόματα, νομικές συμβουλές, συσσίτια κλπ., δὲν ἐγγυῶνται νομιμότητα καί ἀσφάλεια.

Ἀπόρροια ὄλων αὐτῶν εἶναι ὅτι τὸ καθεστῶς παραμονῆς τῶν Ἐρυθραίων προσφύγων δὲν διαφοροποιεῖται ριζικά ἀπὸ τῶν λαθρομεταναστῶν, ἀλλὰ, ὅπως καί αὐτοί, γίνονται ἀντιληπτοί ὡς ἀνεπιθύμητοι καί ἐνδεχομένως ἀπειλητικοί γιά τὰ συμφέροντα τῶν αὐτόχθονων «ξένοι», ἡ ἐπισημασμένη κοινωνικὴ θέση τῶν ὁποίων καθιστᾶ ἀπαραίτητη τὴ συμπαράσταση «εἰδικῶν».

Ὁ ἀποσπασματικὸς τρόπος μέ τόν ὁποῖο ἡ πολιτεία ἀντιμετωπίζει τοὺς πρόσφυγες δὲν εἶναι τυχαῖος οὔτε μπορεῖ νά ἀναχθεῖ σέ τεχνικές ἢ γραφειοκρατικές ἐλλείψεις. Πρόκειται γιά ἐνέργειες στενά συνυφασμένες μέ μιᾶ ἰδεολογία πού προασπίζεται σθεναρὰ τήν πολιτισμικὴ κληρονομία καί τὴ συνοχὴ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἡ ἰδεολογία αὐτὴ διαπερνᾶ ὄλα τὰ ἐπίπεδα τῆς κοινωνικῆς ὀργάνωσης, μέ ἐπακόλουθο ἡ διάκριση «ἡμῶν» ἀπὸ «ἄλλους» νά ἀποβαίνει ἀπαραδίαστη ἀρχὴ διάσωσης τῆς ἑλληνικότητας ἐνῶ, παράλληλα, νά ἐνδυναμώνει τίς τάσεις ἀπόρριψης ἢ ἐπιφύλαξης ἀπέναντι στοῦ «διαφορετικοῦ». Ὑπὸ τὸ πρίσμα αὐτό, ἡ ἀσάφεια καί ἡ χαλαρότητα τῶν νομοθετικῶν ρυθμίσεων καί τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας συντείνουν στήν ἀμβλυνση ἐντάσεων πού, κάτω ἀπὸ ἄλλες συνθήκες, θά δημιουργοῦσαν σοβαρές ἀναταραχές καί, ἐπιπλέον, μετριάξει τὴν εὐθύνη τῶν κρατικῶν ἀρχῶν γιά τὴν ἀπουσία ἐνιαίων μέτρων ἀντιμετώπισης τῶν προσφυγικῶν ὀμάδων.

Τίς ἀπόψεις αὐτές εἰκονογραφοῦν παραστατικά οἱ θρησκευτικές πρακτικές καί ἡ ἐκπαίδευση τῶν Ἐρυθραίων προσφύγων (Petronoti, 1995). Στὴ συντριπτικὴ τους πλειοψηφία εἶναι κόπτες χριστιανοί, πράγμα τὸ ὁποῖο ἀποσπᾶ, ὡς ἕναν τουλάχιστον βαθμὸ, τὴν προσοχὴ ἀπὸ τὸ μαῦρο τους χρῶμα καί προδιαθέτει εὐνοϊκότερα γιά τὴν ὑποδοχὴ στοῦ χώρου ἐργασίας, τῆς γειτονιάς, τὴν πόλη. Ἡ θετικὴ ἐπίδραση ὡστόσο πού ἔχει ἡ ὁμοδοξία στὸν τρόπο μέ τόν ὁποῖο προσλαμβάνονται ἀπὸ τὴν ἑλλη-

Τὸ κείμενο ἀποτελεῖ παρέμβαση τῆς ὑπογράφουσας στήν ἡμερίδα «Μορφές κοινωνικοῦ αποκλεισμοῦ καί μηχανισμοὶ ἀναπαραγωγῆς του», πού ἔγινε στήν Ἀθήνα στίς 30 Αὐγούστου 1995.

1. Πρόκειται γιά ἐρευνητικὸ πρόγραμμα τὸ ὁποῖο εἶναι σέ ἐξέλιξη καί ἐπιχορηγεῖται ἀπὸ τὸ Ἐθνικὸ Κέντρο Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν καί τὴν UNESCO.

νική κοινωνία δέν συνεπάγεται τήν κοινωνική τους άποδοχή. Αντίθετα, ή διαχείριση τής θρησκευτικής πίστης ώς συμβολικού μέσου ανάπτυξης διαπροσωπικών ή άλλων σχέσεων δρiσκειται σέ διαρκή σύγκρουση μέ τήν ιδιότητά τους ώς «ξένων» καί μάάλιστα παράνομων.

Έτσι, ενώ άρχικά ή έγκυρότητα τών γάμων πού τελούν στήν Άθήνα δέν προϋποθέτει τήν έκδοση ειδικής άδειας, ή δυνατότητα αυτή καταργείται μέ νόμο πού άπαιτεί τήν κατοχή άδειας παραμονής (1975/1991, άρθρο 31). Φυσική άπόρροια είναι ότι πολλά ζευγάρια μένουν άνύπαντρα προσκρούοντας στά ήθη καί τούς κανόνες τής ερυθραϊκής (καί ελληνικής) κοινωνίας. Προκειμένου νά άντιπαρέλθουν τά έμπόδια αυτά, οί Έρυθραίοι προσφεύγουν σέ ΜΚΟ, πού μέ τή σειρά τους άπευθύνονται στό ύπ. Δημόσιας Τάξης γιά τήν έκδοση βραχύχρονων άδειών παραμονής. Ένδεικτική είναι ή περίπτωση έξι προσφύγων πού ή μετάδασή τους στόν Καναδά συνδεόταν μέ τήν οίκογενειακή τους κατάσταση: ή συνεννόηση τής Διεθνούς Καθολικής Υπηρεσίας Μετανάστευσης μέ τό άρμόδιο ύπουργείο έξασφάλισε έξαήμερη «νομιμότητα» καί τήν έγκριση τής αίτησής τους γιά μετανάστευση.

Είναι προφανές ότι στό μέτρο πού ή έννοια τής θρησκευτικότητας προσλαμβάνει διαστάσεις μέ εθνικά χαρακτηριστικά, συρρικνούνται τά προνόμια χριστιανικών ομάδων διαφορετικής εθνοτικής ταυτότητας. Άν καί χριστιανοί, οί Έρυθραίοι έκλαμβάνονται ώς «ξένοι» πού πρέπει νά βοηθηθούν στό όνομα του σεβασμού τών ανθρώπινων δικαιωμάτων, όσο καί έξαιτίας τής άδυναμίας τους νά υπερασπιστούν τόν έαυτό τους.

Οί περιορισμοί πού τίθενται στήν έγγραφή τών παιδιών τους στό σχολείο επίσης ξεπερνώνται μέ τή βοήθεια ΜΚΟ καί ΧΟ. Μέ τήν παρέμβασή τους εκδίδονται τά άναγκαία πιστοποιητικά καί ή διεύθυνση τών σχολείων «δέχεται νά βοηθήσει τά μικρά παιδιά νά μάθουν γράμματα». Έκει όπου δέν τελεσο-

ρουν οί σχετικές έέργειες ΧΟ, όπως ή «Φιλαλληλία», όργανώνουν τάξεις μέ έθελοντές (Έλληνες ή άλλους) δασκάλους τής ελληνικής ή άγγλικής γλώσσας.

Είμαι, νομίζω, σαφές ότι οί φορείς κοινωνικής άρωγής προσανατολίζονται στό «προσφυγικό πρόβλημα» έπιζητώντας νά μειώσουν τίς έπιπλοκές τής καθημερινής ζωής (Harrell-Bond, Voutira, Leopold, 1992). Άπό τήν άλλη πλευρά, ή έμφαση στίς έπιτακτικές καί πολυεπίπεδες άνάγκες τών προσφύγων άπομακρύνει τό ένδιαφέρον άπό τήν ούσία καί τούς έναλλακτικούς τρόπους επίλυσης του «προβλήματος». Γι' αυτό καί τά μέσα μέ τά όποία άντιμετωπίζεται έχουν περιπτωσιακό χαρακτήρα καί δέν στοχεύουν σέ μακροπρόθεσμες καί ριζικές λύσεις. Παρά τίς «καλές τους προθέσεις», οί ΜΚΟ καί οί ΧΟ βαδίζουν στό χνάρι θεσμοθετημένων διαστάσεων του κοινωνικού αποκλεισμού. Δεδομένου ότι μιλούν γιά λογαριασμό τών προσφύγων χωρίς νά ζητούν τή γνώμη τους, όχι μόνο τούς έπιφορτίζουν μέ τά αίτια τών μειονεξιών τους, αλλά έπιπλέον συνεπιφέρουν τό μετασχηματισμό τους σέ άώνυμους καί παθητικούς δέκτες «έλεημοσύνης».

Υπό τό πρίσμα αυτό, οί διαφορές άνάμεσα στόν τρόπο μέ τόν όποιο προσεγγίζονται οί πρόσφυγες άπό κρατικούς φορείς καί ΜΚΟ ή ΧΟ είναι φαινομενικές. «Διαμέσολαθητές» όπως αυτοί δέν μεταλλάσσουν ούτε άμφισβητούν τό σύστημα άξιών στό όποιο οικοδομούνται οί διαδικασίες κοινωνικού αποκλεισμού. Μάλλον άναπαράγουν καί νομιμοποιούν συστατικά στοιχεία αυτού του συστήματος. Η σταθερή συνεργασία τους μέ τίς άρχές ύποθάλλει τούς στόχους κυρίαρχων κοινωνικών ομάδων καί προστατεύει τήν «καθησυχαστική» εικόνα πού οί ομάδες αυτές επιθυμούν νά προβάλλουν προς τά έξω. Καλυμένο πίσω άπό άνθρωπιστικά ιδεώδη, τό έργο τους άποκτά ύψηλη συμβολική σημασία: μεταμφιέζει τίς άρνητικές στάσεις άπέναντι στους «ξένους» καί άποκρύβει τήν άπουσία κατάλ-

ληλης ύποδομης (όσο και την έλλειψη προθέσεων που θά συνέτειναν στή δημιουργία της) για την ύποδοχή και αποκατάστασή τους.

Η οικειοποίηση χριστιανικών μοτιβών («έλεηστε τούς φτωχοῦς») βαδίζει στά χνάρια τῆς «άνιδιτελοῦς» προσφοράς υπηρεσιῶν ἢ δώρων. Ἡ διωσιμότητα κάθε κοινωνικοῦ συστήματος, ὅμως, προϋποθέτει ἀμοιβαιότητα καί ἀνταλλαγή, γι' αὐτό καί οἱ πρακτικές ἀνταπόδοσής συνιστοῦν κάτι περισσότερο ἀπό συμβατική ὑποχρέωση. Ἀποτελοῦν ἕνα εἶδος κοινωνικοῦ συμβολαίου (Mauss, 1966), ἡ καταπάτηση τοῦ ὁποίου συνέχει μία διττή σημασία: ἀφ' ἑνός κλονίζει τήν κοινωνική ὑπόσταση ἐκείνου πού σπάει τήν ἀλυσίδα τῶν ἀμοιβαίων ἀνταλλαγῶν καί ἀφ' ἑτέρου τροφοδοτεῖ στερεότυπα γιά τήν πέρα ἀπό κάθε ἀμφιβολία ὑπεροχή τοῦ δωρητῆ. Ὁ συσχετισμός εἶναι σαφής: διά μέσου τῆς φιλανθρωπικῆς στήριξης προσφύγων πού ἐξ ὀρισμοῦ δέν εἶναι σέ θέση νά βοηθήσουν τόν ἑαυτό τους, οἱ ΜΚΟ, οἱ ΧΟ καί οἱ ἀρχές πού προωθοῦν τό ἔργο τους «θυματοποιοῦν» τά ἄτομα αὐτά ὑποθάλλοντας πεποιθησείς γιά τήν κοινωνική καί πολιτισμική τους κατωτερότητα.

Οἱ πρακτικές συνεισφοράς τῶν ΜΚΟ καί τῶν ΧΟ μποροῦν νά ἰδωθοῦν ὡς μία εἰδική μορφή κοινωνικοῦ ἀποκλεισμοῦ στόν πυρήνα τῆς ὁποίας ἐδρεύει ἡ ἀποψη ὅτι ὁ ἐθνικός πολιτισμός συνιστᾷ συμπαγές καί ὀριοθετημένο σύστημα ἀξιών, ἀσυμπίδαστο μέ τήν πολιτισμική ἑτερότητα.² Οἱ ἀντιλήψεις γιά τόν πρόσφυγα νοηματοδοτοῦνται ὡς τμήμα εὐρύτερων παραστάσεων γιά τόν «ἄλλο». Ἐτσι, οἱ συμβολικοί κώδικες καί τά μέσα θέσπισης τῶν προνομίων τῆς ἐθνικῆς ὁμάδας μονοπωλοῦνται ἀπό τά μέλη τῆς διά μέσου τῆς πρόσδεσης πού διατηροῦν στήν κρατική ἐξουσία. Πρόκειται γιά μία ἐξαιρετικά ἀποτελεσματική στρατηγική, διά μέσου τῆς ὁποίας διακυβεύονται οἱ ἀπό-

πειρες ἐναντίον τῆς ἰσχύουσας τάξης πραγμάτων: σύμφωνα μέ αὐτήν οἱ πολίτες ἀνήκουν σέ μία κοινωνία ἐξαιτίας ἐνός ἀναπότρεπτου συνδυασμοῦ πολιτισμικῶν καί ἐθνικῶν χαρακτηριστικῶν. Οἱ «ἄλλοι» ἀνήκουν ἀλλοῦ καί δέν μποροῦν παρὰ «νά μειονεκτοῦν» καί «νά ἐξαρτῶνται» ἀπό τήν καλή θέληση καί τῆ συνδρομή «ἡμῶν».

2. Οἱ πρακτικές διάκρισης στή σύγχρονη Εὐρώπη ἐντάσσονται στό πλαίσιο ἐνός «πολιτισμικοῦ ἀποκλεισμοῦ» πού, σέ ἀντίθεση μέ τίς βασισμένες σέ βιολογικές διαφορές προσεγγίσεις τοῦ ρατσισμοῦ, δίνει τό προβάδισμα στά πολιτισμικά καί ἐθνικά χαρακτηριστικά ὡς κριτήρια κοινωνικῆς διαφοροποίησης (Stolcke, 1995).

— Harrell Bond B., Voutira E., Leopold M., 1992, "Counting the Refugees: Gifts, Givers, Patrons and Clients", *Journal of Refugee Studies*, 5: 3-4.

— Κοτζαμάνης Β., Πετρονάκη Μ., Τζωρτζοπούλου Μ., 1994 «Πολιτικοί Πρόσφυγες. Ἐξελίξεις καί Θέματα Πολιτικῆς» στό Η. Κατσούλης (ἐπιμ.), *Διαστάσεις τοῦ κοινωνικοῦ ἀποκλεισμοῦ στήν Ἑλλάδα. Κύρια θέματα καί προσδιορισμός τῶν προτεραιοτήτων πολιτικῆς*, ΕΚΚΕ, τ. 2, σ. 326-341.

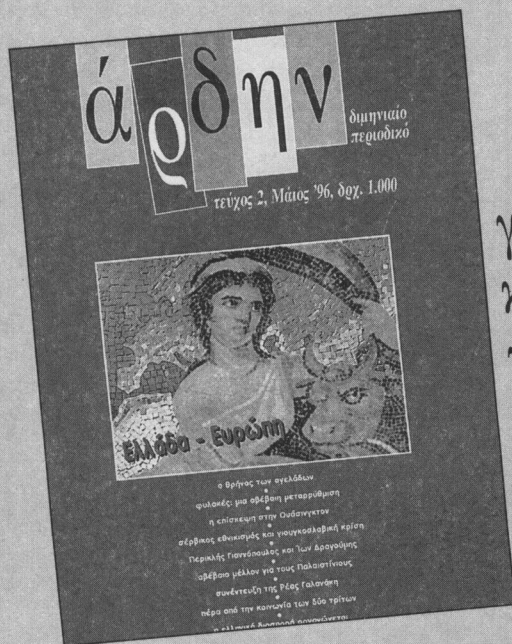
— Mauss M., 1966, *The Gift. Forms and Functions of Exchange in Archaic Societies*, Routledge, London.

— Petronoti M., 1995, "Greece as a Place for Refugees. An Anthropological Approach to Constraints Pertaining to Religious Practices" στό R. Jambresic, M. Povrzanovic (ἐκδ.), *War, Exile, Everyday Life*, Zagreb (ὑπό ἐκδ.).

— Stolcke V., 1995, "Talking Culture. New Boundaries, New Rhetorics of Exclusion in Europe", *Current Anthropology* 36: 1, σ. 1-24.

ΚΥΚΛΟΦΟΡΕΙ ΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΤΕΥΧΟΣ

για την κοινωνική
και εθνική χειραφέτηση
για την οικολογία
και την άμεση δημοκρατία

Ο ΑΥΛΟΣ, Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΚΑΙ Η ΕΛΕΓΓΕΙΑΚΗ ΠΟΙΗΣΗ

τῆς Μαρῶς Τριανταφύλλου

Ὁ αὐλός, μᾶς πληροφοροῦν οἱ ἱστορικοί, ὑπῆρξε ἓνα ἀπό τὰ οὐσιαστικότερα στοιχεῖα τῆς μουσικῆς παιδείας τῶν ἀρχαίων Ἀθηναίων. Ὁργανοπού συνοδεύει τό ψῆκι τοῦ γάμου, ἀλλά καί τό ξόδι τῆς κηδείας, αὐτός ὁ σωλήνας ἀπό καλάμι, ξύλο ἢ ὄστό, σπανιότερα ἀπό ἔλεφαντόδοντο, συνοδεύει μουσικά τήν ἐλεγεία, ποίηση ἀρχικά θρηνητική, ὅπως τό μαρτυρεῖ ἡ λέξις: ἔλεγος, ὁ θρήνος τοῦ ἀηδονίου, καί πάντως ποίηση τῶν παθῶν, τῶν ἀκραίων συναισθημάτων, τοῦ ἔρωτα ποίηση καί τοῦ θανάτου. Συνήθως ἐτυμολογοῦν τόν αὐλό ἀπό τό «ἄμι»: φυσῶ. Αὐλός λέγεται ἐπίσης καί ὀτιδήποτε εἶναι ἢ μοιάζει μέ σωλήνα.

Ὁ μῦθος πού ἐξηγεῖ τή γέννηση τοῦ αὐλοῦ ὡς μουσικοῦ ὄργανου εἶναι ἀπό τούς πλέον γοητευτικούς καί παράξενους τῆς μυθολογίας: ἐφευρέτις του εἶναι ἡ Ἀθηνᾶ, αὐτή ἡ θεά τοῦ βλέμματος κατασκευάζει ἓνα μουσικό ὄργανο πού ἡ αἰτία κατασκευῆς του εἶναι ἐπίσης ἓνα βλέμμα: τό ὀλεθρογόνο βλέμμα τῆς Γοργῶς.

Οἱ μῦθοι γενικά εἶναι ἀφηρημένες κατασκευές πού ἀποδίδουν μιά ὀλοκληρωτική ἀλήθεια καί ὑποχρεώνουν τά ὑποκείμενα νά αἰχμαλωτιστοῦν ἀπό αὐτήν. Δέν εἶναι καί δέν προβάλλονται ὡς λογική ἐξήγηση, οὔτε ὅμως καί ἀποτελοῦν καθαρό προϊόν μιάς παιχιδιάρικης διάθεσης τῆς φαντασίας: ἀναβιώνουν τήν πραγματικότητα μέ μορφή διήγησης, ἀπαντοῦν σέ ἐρωτήματα πού κάποτε δέν τίθενται κἀν μέσα στό λόγο, δέν εἶναι συνειδητά: δέν ἔχουν ἄλλο χρόνο ἀπό τόν «ἱερό χρόνο», πού δέν προϋποθέτει διαίρεση καί διαβάθμιση καί περνάει μέ ἀπίστευτη εὐκολία, ὅπως στό ὄνειρο, ἀπό τό ἱστορικό στό ὑπεριστορικό, ἀπό τό ἀνθρώπινο στό θεϊκό, ἢ, πιό ἀπλά, ἀπό τό περιορισμένο τοῦ συνειδητοῦ στό ἀπέραντο καί ἐπικίνδυνο τοῦ ἀσυνείδητου. Καί ἡ ποίηση; Γυρεύει μέσα ἀπό τήν «ἀνάπτυξη ἑνός ἐπιφωνήματος» νά ρηματοποιήσῃ τό ἄρρητο. Μέ τά μέτρα καί τίς ἀρμονίες τῆς, αὐστηρές καί φανερές ἢ λανθάνουσες καί ἐσωτερικές, νά βάλει τάξι στό χάος, δημιουργώντας κι ἄλλες «βασιλικές ὁδοῦς» πρὸς τίς «πηγές τῶν συγκρούσεων». Καί, ἐν τέλει, τουλάχιστον γιά τίς ἐποχές πού συζητᾶμε, μήπως ὁ μῦθος δέν εἶναι μιά κατ' ἐξοχὴν ποιητική θεματική;

*Τιθωνῶ μὲν ἔδωκεν ἔχειν κακόν ἄφθιτον
γῆρας, ὃ καί θανάτου ῥίγιον ἀργαλέον.*

(Στόν Τιθωνῶ λοιπόν ἔδωσε ἀθάνατο κακό, τά γηρατεῖα, πού κι ἀπ' τό ῥίγος του θανάτου εἶναι φοβερότερα)

Μίμνερος 4=4W

Μόνο ἓνα μικρό παράδειγμα ἀπό τόν Μίμνερο. Ἡ Αὐγή ἐρωτεύεται τόν Τιθωνῶ καί ζητᾶ ἀπό τόν Δία τήν ἀθανασία γιά τόν ἀγαπημένο της — ξεχνώντας ὅμως νά ζητήσῃ καί τὰ αἰώνια νιάτα: *γῆρας, ὃ καί θανάτου ῥίγιον ἀργαλέον.*

Ἄς ἐπιστρέψουμε στό μῦθο μας: ἓνα παλικαρόπουλο, ὁ Περσεύς, μέ τή βοήθεια τῆς θεᾶς του, τῆς Ἀθηνᾶς, σκοτώνει τή φοβερή Γοργόνα, πού τό βλέμμα της πετρώνει ὅποιον τολμήσῃ νά τό συναντήσῃ. Μιά παραλλαγή τοῦ μῦθου θέλει τήν ἴδια τή θεά νά φονεύει τό τέρας. Ἄς κρατήσουμε τή δεύτερη ἐκδοχή: ἡ εὐθεία παραμένει ὁ συντομότερος δρόμος.

Δέν εἶναι ἡ πρώτη φορά πού ὁ φόνος ἐμφανίζεται στή ζωὴ τῆς Ἀθηνᾶς. Γιά τήν ἀκρίβεια, ἡ ζωὴ τῆς γλαυκώπιδος καθορίζεται ἀπό ἓνα φονικό τρίπτυχο: στήν ἀρχὴ τῆς ζωῆς της, ὄντας ἀκόμη ἐμβρυο στή μήτρα μιάς πανίσχυρης μητέρας, ὁ πατέρας της, ὁ Δίας, καταπίνει τή μητέρα της, εἶναι ἡ Μήτηρ, αὐτή πού τ' ὄνομά της ἔχει τήν ἴδια ρίζα πού δίνει τίς λέξεις *μάθησις*, ἀλλά καί *μανία*, ἡ εὐφυσέστερα τῶν θεῶν, ἡ θεά τῆς σοφίας, τῆς εὐστροφίας καί τῆς πανουργίας. Ἐγκολπῶνεται ἔτσι, σύμφωνα μέ μιά πανάρχαιη δοξασία πού συνδέει τήν τροφή μέ τήν ἐνσωμάτωση τῶν ιδιοτήτων τοῦ ἐσθιομένου ἀπό τόν ἐσθίοντα, καί τίς ιδιότητες τῆς γυναικός, σοφία τοῦ σύμπαντος καί γονιμική δύναμη. Ὁ Δίας πραγματώνει ἐπίσης καί τό προαιώνιο ὄνειρο τοῦ ἀνδρός: τίκει. Τό παιδί γεννιέται ἐνήλικο, πάνοπλο καί ἄφυλο — γιά τήν ἀκρίβεια ἓνας ἀρνητής τοῦ σώματος (ἡ πρώτη πράξις τῆς θεᾶς ἀμέσως μετὰ τή γέννησή της εἶναι νά πλυθεῖ, ὥστε νά ἀποδιώξῃ μιά γιά πάντα τίς προοιμίες ἐνός ἄλλου σώματος, τοῦ πατρικοῦ, τοῦ Διός). Ἀργότερα ἡ ἴδια ἡ θεά σκοτώνει τήν Παλλάδα, τή μικρὴ συντροφισσα τῶν παιχιδιῶν της, τό θνητὸ alter ego της — ἡ ἀντιπαράθεση μέ ἓνα ζῶν, ἔμφυλο σῶμα πού ἀπό παλλάς (παιδοῦλα) σύντομα θά γινόταν γυναίκα σίγουρα θά ἀναστάτωνε τή θεά μέ τήν καταλυτικὴ ἀντιπαράθεση. Τέλος ἡ Γοργώ. Τό πρόσωπό της, μᾶς μαθαίνει ἡ ψυχαναλυτικὴ προσέγγιση τῶν μύθων, ἀποτελεῖ ἀναπαράσταση τοῦ γυναικείου φύλου ἢ, καλύτερα, ὀπτικοποίηση τοῦ μητρικοῦ αἰδοίου: κουβαλάει τόν μέγιστο κίνδυνο, ρίζα τῆς ζωῆς, σκοτεινὸ καί μυστηριώδες, μάτι τῆς ζωῆς — λύση τοῦ μυστηρίου της καί παγίδα θανάτου. Ἡ Γοργώ παρίσταται πάντα μετωπικά, τό πρόσωπό της μέ τούς τερατώδεις μορφασμούς, τό χαίνον στόμα καί τό τρομερὸ βλέμμα τῶν

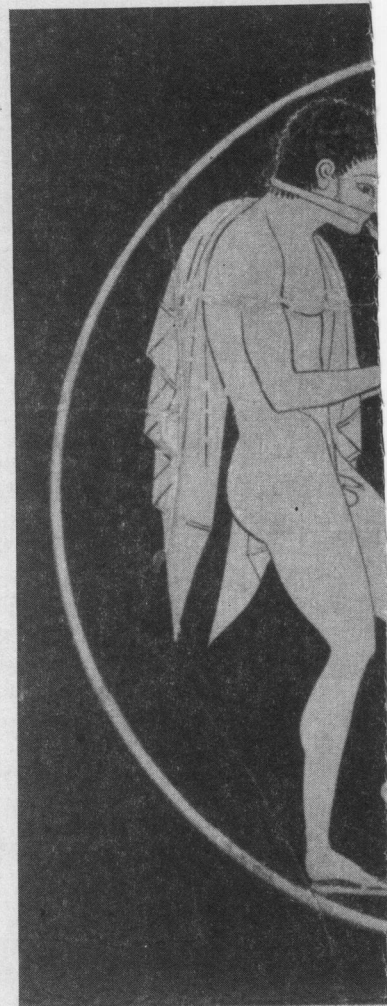
γουρλωμένων ματιῶν συγκεντρώνει τή δύναμη τοῦ θανάτου (ἔτσι μορφάζει ὁ πολεμιστής τήν ὥρα τοῦ μένουσ τῆς μάχης, ἔτσι κι ὁ μελλοθάνατος, ἔτσι καί πάνω στόν ἐρωτικό σπασμό ὁ ἐρωτευμένος). Ὁ φόνοσ τῆς Γοργῶσ ἐπαναλαμβάνει κατά κάποιον τρόπο τό φόνοσ τῆς Μήτιδος καί ὀριστικοποιεῖ τήν ἐξαφάνισι ἢ, καλύτερα, τό δάμασμα τοῦ θηλυκοῦ. Μήτις-Παλλάς-Γοργῶ δέν εἶναι ἀπλῶσ ἓνα τρίπτυχο φόνοσ· εἶναι οἱ τρεῖσ διαστάσεισ ἐνόσ καί τοῦ αὐτοῦ φαινομένου.

Τά φίδια πού ἡ Γοργόνα φέρει ἐπί τῆσ κεφαλῆσ τῆσ, ἐν εἶδει κόμψ ἐπικινδύνου, συρίζουν τρομαχτικά, συμπληρώνοντας τήν κραυγή τῆσ ἐπιθάνατῆσ Γοργῶσ. Ἦχοσ φοβερός, λαρυγγισμός ζῶου σέ ὥρα ἐπίθεσῆσ ἢ θανάτου, ἀλλά καί ἦχοσ πού θυμίζει τήν ἀνατριχιαστική κραυγή τῶν νεκρῶν στήν ὀμηρική Νέκυια. Οἱ ἀθάνατεσ ἀδελφέσ τῆσ, Σθενῶ καί Εὐρυάλη, ὀσμίζονται τό φόνοσ καί πλησιάζουν μέ θρήνουσ σπαρακτικούς, πού λίγο διαφέρουν ἀπ' τίσ κραυγέσ τῆσ Γοργῶσ καί τό ἀνατριχιαστικό σύριγμα τῶν φιδιῶν τῆσ. Εἶναι τυχαῖο ἄραγε πού σέ μιά ἐκδοχή τοῦ μύθου δίπλα στή νεκρή, ἀποκεφαλισμένη Γοργῶ ὀρίσκονται τά νιογέννητα παιδιὰ τῆσ, ὁ Χρυσάωρ καί ὁ Πήγασοσ, ἀπό τό σμίξιμό τῆσ μέ τόν Ποσειδῶνα, κι εἶναι τό κλάμα τό δικό τουσ πού καλεῖ τή Σθενῶ καί τήν Εὐρυάλη;

Τ' αὐτιά τῆσ φόνισσασ θεᾶσ πλημμυρίζουν ἀπ' τόν ἦχο τοῦ θανάτου, καί καθῶσ ἀπομακρύνεται ἀπ' τόν τόπο τῆσ δολοφονίασ σκέπτεται νά βρεῖ ἓναν τρόπο νά ἀναπαραγάγει τά φοβερά ἀκούσματα. Ἐτσι γεννιέται ὁ αὐλόσ, πού ὡσ «πάμφωνον μέλοσ» κατά τόν Πίνδαρο συμπεριλαμβάνει ὀλοουσ τοῦσ ἦχοουσ. Ὁ αὐλόσ: ὑπόμνησι ἐνόσ φόνοσ καί τοῦ θρήνου του. Αὐτόσ ὁ αὐλόσ, πού δέν θά γίνει ποτέ ἓνα εὐγενικό μουσικό ὄργανο, ἀλλά θά μείνει πάντα τό ὄργανο τῆσ ἔξαψῆσ, τῆσ ἔκστασῆσ καί, τελικά, τῆσ κάθαρσῆσ.

Παράξενο ὥστούσο: ἓνασ φονιάσ μᾶλλον θά ἤθελε νά ξεχάσει ἢ καί νά ἀποκρύψει. Γιατί ἡ Ἀθηνᾶ ἔχει μιά τέτοια πεισματική ἐμμονή στή μνήμη τοῦ φόνοσ; Στή μνήμη αὐτοῦ τοῦ φόνοσ; Σαδιστική εὐχαρίστησι ἢ μήπωσ ἢ ἀνακοῦφισι μιᾶσ πορείασ πού ἔφτασε ἐπιτέλοουσ στό τέρμα τῆσ; Καί ἡ μνήμη τελικά ἔχει τήν ἴδια ρίζα μέ τίσ λέξεισ *μάθησισ, μανία καί Μήτισ*.

Ἡ θεᾶ κατασκευάζει τόν αὐλό καί ἀρχίζει ἀμέσωσ νά συνθέτει σ' αὐτόν καί νά ἐκτελεῖ ἡ ἴδια τίσ συνθέσεισ τῆσ. Ἡ προσπάθεια νά παίξει κανεῖσ τόν αὐλό εὐκολα μπορεῖ νά φέρει μιά ἀνατριχίλα θανάτου τόσο στόν ἐκτελεστέ ὀσο καί στόν θεῶμενο —καί ὄχι μόνον ἀκούοντα— τήν ἐκτέλεσι. Ὁ αὐλητήσ φουσᾶ καί ὁ ζωτικός ἀέρασ τῶν πνευμόνων ὀδηγεῖ στήν παραγωγή τοῦ ἦχοσ. Ἡ πνοή του μετουσιώνεται σέ ἦχο, σέ μουσική. Ὁμωσ ἡ πνοή ἐξισούται μέ τή ζωή (ἄφησε τήν τελευταία του πνοή, λέμε) καί καθῶσ ὁ αὐλητήσ φουσᾶ μέσα στό σωλήνα εἶναι σά νά διώχνει λίγο λίγο ἀπό μέσα του τή ζωή καί οἱ σταγόνεσ τῆσ ζωῆσ πού ἐκπνέονται γίνονται μουσική. Τό πρόσωπο τοῦ αὐλητῆ ἀσχημαίνει, καθῶσ τά μάγουλα φουσκώνουν καί ἓνα μελανοκόκκινο χρώμα ἐγκαθίσταται στήν ὄψη του. Ὁ θεῶμενοσ ἤδεται ἀκούων, ἀλλά καί τρομάζει ἀπό τό θέαμα: ἡ Γοργῶ, ἡ νεκρή Γοργῶ, ἡ ἀκίνδυνη πλέον Γοργῶ, ἐμφανίζεται τώρα

κραταιή στό πρόσωπο τοῦ αὐλητῆ. Ὁ Κένταυροσ Μαρσύασ παρατηρεῖ τό πρόσωπο τῆσ θεᾶσ τήν ὥρα πού παίζει τόν αὐλό καί τήν παρακαλεῖ νά τό κοιτάξει καί ἡ ἴδια στόν καθρέφτη τῶν νερῶν. Ἡ Ἀθηνᾶ ὑπακούει καί τό θέαμα τήν ἀηδιάζει —πιό πολύ τῆσ προκαλεῖ ἓναν βαθύ, ἀνεξήγητο φόβο— ἡ ἀνάστασι τῆσ Γοργῶσ καί ἡ νίκη τῆσ... Ἡ νεκρή Μητέρα ἐπιστρέφει. Τό βλέμμα τῆσ θεᾶσ πιστοποίησε αὐτό πού εἶναι παρόν στή διαρκή ἀπουσία του: τό μάτι —πού μᾶσ ἐπιτρέπει τόν κόσμο σέ μιά ἀπόστασι τέτοια ὥστε νά διακρίνουμε τόν ἑαυτό μασ μέσα σ' αὐτόν καί ἀπ' αὐτόν— τό μάτι τῆσ θεᾶσ συλλαμβάνει τό φόβο καί τό ἀντικείμενό του στήν ἴδια εἰκόνα, ὁ φόβοσ παίρνει σῶμα, παίρνει μορφή, τά ἀκρότατα τῆσ ὑπαρξῆσ συνενώνονται στόν αὐλό καί τόν αὐλητῆ του. Ὁ αὐλόσ, ἓνασ σωλήνασ· ὁ ἦχοσ του σπαρακτικός, ὀπωσ ὁ ἦχοσ τῆσ ζωῆσ κι ὁ ἦχοσ τοῦ θανάτου, τό ξεπνόισμα τοῦ αὐλητῆ, σάν τό ἀγκομαχητό τοῦ νέου πλάσματος, πού ἀγωνίζεται νά γεννηθεῖ, ὁ αὐλόσ, σάν τόν μητρικό κόλλο, τήν ὥρα τῆσ ζωῆσ παρῶν ὁ θάνατοσ παραμονεύει. Καί ἡ Ἀθηνᾶ, πού εἶναι ἡ φαντασίωσι τοῦ Πατέρα, τό ἀπόλυτο Παιδί του, φουσκώντας μέσα στόν

αυλό άλλο δέν θέλει παρά αυτό πού στερήθηκε, τή γέννηση, τό ασφυκτικό γλιστρημα μέσα από τόν κόλπο, πού επιτρέπει τήν ἀρχή τῆς πορείας πρὸς τή σωματική αὐτονομία.

Τό ζήτημα θεβαίως τίθεται τώρα διαφορετικά: ἀποδεικνύεται ἢ ὄχι οἱ παραπάνω σκέψεις, μποροῦν ἄραγε νά δημιουργήσουν ἕνα νέο ἀναγνωστικό πλαίσιο στήν ἐλεγειακή ποίηση; Μποροῦν ἔστω νά προσθέσουν κάτι νέο στήν ἀνάγνωση τῆς ἐλεγείας, δεδομένων μάλιστα καί τῶν ἀντιρρήσεων κάποιων μελετητῶν γιά τήν ἀλήθεια τῆς θέσης ὅτι ὁ αὐλός εἶναι τό κατ' ἐξοχήν συνοδευτικό ὄργανο τῆς ἐλεγείας; Ἄς ποῦμε, γιά νά ξαναγυρίσουμε στόν Μίμνεμο, μποροῦν νά ἐξηγήσουν διαφορετικά, ἢ νά δώσουν μιά νέα ὀπτική στήν ἀνάγνωση στίχων ὅπως:

*Τίς δέ βίος, τι δέ τερπνόν ἄτερ χρυσοῦς Ἀφροδίτης;
Τεθναίην, ὅτε μοι μηρέτι ταῦτα μέλοι,
κρυπταδίη φιλότης καί μείλιχα δῶρα καί εὐνή,.... ..;*

(Ποιά ζωή, ποιά εὐχαρίστηση νά ὑπάρχει, σά λείπει ἡ χρυσή Ἀφροδίτη;
Νά πεθάνω καλύτερα, ὅταν γι' αὐτά πλέον δέν θά μέ νοιάζει,
δηλ. τόν μυστικό τόν ἔρωτα, τά δῶρα τά γλυκά του καί τό κρεβάτι...)

Μίμνεμος 1D = 1 W

ὅταν μάλιστα ἡ ἀλήθεια τήν ὁποία ἀνακαλύπτουν ἔχει τόση ἀπλότητα, πού ἡ ἐκπληξή της νά ἀποτελεῖ σχεδόν ἕναν ὀρισμό τῆς ποίησης; Ἴσως ὄχι. Ἴσως πάλι, ἐκτός ἀπό τό ταξίδι σέ μονοπάτια τῆς ψυχῆς ἀπροσπέλαστα, χαμένα στή γλώσσα τοῦ ἀσυνείδητου πού ἀποκαλύπτεται ἀργά καί μεθυστικά, νά μπορεῖ νά μᾶς δείξει ἀπό ἕναν ἄλλο δρόμο ὅτι, παρά τό γεγονός πώς στή λυρική ποίηση ἡ ἐμπειρία δέν ἐσωτερικοποιεῖται, ἀλλά μετατρέπεται αὐτόματα σέ κοινωνικό γεγονός (ἀκόμα καί στά ποιήματα ὅπου κραυγαλέα προεξάρχει τό «ἐγώ», ὅπως στό «Εἰς ἑαυτόν» τοῦ Σόλωνος), ὁ θάνατος καί ὁ ἔρωτας παραμένουν πάντα οἱ κορυφαῖες καί περισσότερο προσωπικές ἐμπειρίες, πού ἡ ἀνακοίνωσή τους —μέσα ἀπό τήν ποίηση, τή μουσική, ἢ, ἀκόμα πῶς πολύ, ἀπό τό ρίγος τῆς σύζευξής τους— δέν περιορίζει παρά ἐπιφανειακά τόν τρόπο τῆς κατά πρόσωπον μαζί τους σύγκρουσης, ὅποιο κι ἂν εἶναι τό περιεχόμενο πού δίνει κάθε ἐποχή στόν ἔρωτα καί τό θάνατο. Ὅπως καί νά 'χει, ὅσο κι ἂν ἡ ποίηση βρισκεται πῶς κοντά στήν ἔνταση τῆς ἐμπειρίας, δέν παύει πάντα νά τή χωρίζει ἀπ' αὐτήν ἕνα μικρό πιθανῶς, ἀλλά πολύ προστατευτικό κομμάτι χρόνου. Καί γιά νά θυμηθοῦμε τή Σαλπώ, ἔστω κι ἂν οἱ στίχοι δέν ἀνήκουν στά μέτρα τῆς ἐλεγείας:

*Κατθάνην δ' ἡμέρος τις | ἔχει μέ
καί λιτίνους δροσόντας | ὄ
χι | τοῖς ἰδην Ἀχέρ | οντος.*

ἀλλά ὁ Ἀχέροντας εἶναι ἤδη μακριά κι ὅσο ἡ ποίηση κι ἡ μουσική ἔξοχα θά ἐνώνονται σέ γοητευτικούς καί ριζόνοντας συνδυασμούς, ἀνάγοντας ἢ μία στήν ἄλλη καί ἐπιτρέποντας ἢ μία τήν ἄλλη, οἱ καταδύσεις στίς μητρες τῆς ὑπαρξῆς θά γίνονται εὐκολότερες, ἂν καί πάντα ὀδυνηρές. Ἐμεῖς θά συνεχίσουμε νά εἰκάζουμε γοητευτικά περί τῆς μουσικῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καί ἡ ποίηση θά συνεχίζει μέ ἀναρχική ἐπιμονή νά μᾶς ὀδηγεῖ στίς «πηγές τῶν συγκρούσεων» —γι' αὐτό δέν εἶναι τυχαῖο πού τήν ἐλεγεία τήν ντύνει ὁ αὐλός, καί τόν αὐλό τόν συνοδεύει αὐτός ὁ μῦθος. Ὁ συμβολικός φόνος θά μετατρέπεται σέ δημιουργία.

Μιά φορά κι ἕναν καιρό μιά θεά γεννημένη ἀπ' τό κεφάλι τοῦ πατέρα της, φύλακας τοῦ μοναδικοῦ, ἀπόμακρη στήν ἐγγυτήτά της καί τή συχνότητα τῆς παρουσίας της, αἰετοπετα μεταμορφούμενη, φορέας μᾶς τιθασευμένης σοφίας πού δέν θά ἀπειλοῦσε ποτέ τήν τάξη αὐτοῦ τοῦ κόσμου, ὅταν ἀναγκάστηκε νά δά τήν ὀδοντοῦ, δημιουργήσε τόν αὐλό γιά νά τά θυμάται ξεχνώντας τα καί ἔντυσε μέ τή μουσική του μιά ποίηση τῶν παθῶν. «Τοῦς μύθους», λέει ὁ Καλάσσο, «ὅσο περισσότερο τούς διηγείσαι, τόσο καλύτερα τούς καταλαβαίνεις».